

ՀԱՆԴԵՍ ՇԱՐԱԹԱԿԱՆ

Երկրագործուան ամեն շարաթ օրերը պիտի հը-
րատարակվի :

Տարեկան դրն է 4 արծաթ մեծիտ կանխիկ :

Վեցամսեայն 2 է արծաթ մեծիտ :

Ամեն թիկ տետրը 2 դրու է :

Ստորագրութիւնը Յունիսար 1 կն էր սկսին :

ԹԻԻ 35—36—37—38—39 4870

ՕԳՈՍՏՈՍ 29

ԿՈՐՈՒՈՏ

ԱՐՄԵՆԱԿԱՅ ՍՄԱՏՈՒՐԵԱՆ

ԶՈՒ

Մայրն . Ո՛հ , թէ դիտնայիր Արմենակ , ի՞նչ է մօր մը սիրտ ,
Ինչե՛ր կ'զգայ այն , երբ յանկարծուտ թոյնէ
Ջաղուկն այն , զոր ծոյլին մէջ տաղցոյց , անոց ,
Շատ գիշերներ անցուց անքուն՝ նորա տալու քուն :

Արմենակ . Ո՛հ , ես դիտեմ՝ մայրիկ , ի՞նչ է մօր մը սիրտ
Ինչե՛ր կ'զգայ այն , երբ յանկարծուտ թոյնէ
Ջաղուկն այն , զոր ծոյլին մէջ տաղցոյց , անոց ,
Շատ գիշերներ անցուց անքուն՝ նորա տալու քուն .
Մտիւցն մայրիկ , պէտք է երթամ , որտիտ տէր չ'եմ ,
Հոս ճնշուիմ ես , յԱմերիկ յԱմերիկ , երթամ տեսնեմ
Ի՞նչ աղգեր կան այն տեղ , ի՞նչ բաներ սովբերու

.

Ու պատանին հրաժեշտ տուաւ մօրն , քեռն ու եղբոր ,

Շուտ շուտ ի՛նչու ծովեզր, « առ գլխ նաւ, տար հեռուն,
 Ասաց, մինչեւ գտնամ՝ սրտիս սիրած տեղ » :
 Նաւն ճեղքեց կապոյտ ջրեր, կ'երթար փոխրաւով,
 Կ'երթար ու երեք հոգւոյ աչքի լոյսն հետ կուտանէր :
 — Պատանոցն այտին վրայ դեռ մօրն արջուն չ'էր շարեւ :
 Ի՞նչ կ'մտածէր այն վայրկենին երբ չ'էր լաւ :
 Զ'էր լաւ, մարդ էր սպասանին, կարծես հազար անգամ
 Հազար շրջան էր տաւած ծովերու միջով,
 Ու երբ ալին փոփրէր, ու երբ փոփուրն ժայթքէր,
 Անէր Արմենակ. « բազդը կատակ կրնէ լինծ » :
 — Օ՛հ, պատանի, բազդիկ չուտ մի վտառէիր, մ'տեսր տղ բա :
 Մենք մեր օրովը կ'տեսնենք մեծ ու ահեղ փախաւման քնք :
 Բազդը ժամատ՝ կ'ըլլայ խոժոտ, նա շուտ կը սիրէ շուտ մտահոյ . .
 — Այլ կարծես Աստուած Արմենակոյ մի հրեշտակ էր զրկել
 Զայն անվտանգ տառջնորդել յիւր թղթովին Ամբիկի :
 Հիմիկ, պատանի, դու կ'տեսնես Նիս - Եօրքի վեհ ափեր :
 Նախ մտածէ, սրիկ մ'ունի՞ս հոն արդեօք :
 — Որիկ չ'անիմ, իղձ մ'ունիմ՝ սրտիս մէջ, Աստուած մ' հոգւոյս զուր :
 Կ'երթամ կ'րսեմ, « ես զիտաթեան եմ մարտչկան,
 Թէ կ'սիրէք ձեր տրեն ու Աստուած, ինձ օղնեցէր :
 Դակտիս քրտինք չեմ խնայեր, լսի ուսանիմ,
 Լսի բան սովորիմ, լսի մարդ ըլլամ, մարդ օգտակար » :
 — Երբ որ Նիս - Եօրք երեցաւ, պատանին երկինք վերուց :
 Մեծ բանե՛ր ըսաւ նա սրտին միջով . . .
 Երբ ընցուց, թոռ նստակին մէջ,
 Մէկ վայրկեանէն ցամաքն էր, աշխարհն իրն էր :

ԱՄԵՐԻԿ

Ո՛վ որ ըլլաք, թէ տեսնէք մի պատանի
 Սե աչերով, ճակտան ձիւնի, որ ձեզ չ'նմանի,
 Ո՛հ, դաթ ունեցէր անոր, այն վտարի է դառակ,
 Գաթ ունեցէր անոր, այն Հոյ - Հայրենեաց է դառակ,
 Գաթ ունեցէր անոր, ուսման աղբառ է այն :
 Արեւելի վեհ սրբին ահա ժուռ դոյ Նիս - Եօրքի մէջ,
 Զեռ ուխտաւոր Ս. տեղերի այնպէս աչերն շարժած է,
 Գարծարաններ, պալատներ, անպիւշկեա կամ շողեկաւոր
 Զորս դին կ'տրտրեն, կ'չոզաղան, դանչեն ու զփրտան,
 Տեսնէ մարգիկ որ բանի դօրծի կ'վազեն,
 Մէկ մէկ դիտէ դանտը, դիտէ քաջ քաջ
 Ու աչերնուն մէջ գլոյ կայծեր կ' փնտռէ,
 Կը փնտռէ, կ'դանէ կ'մօտենայ մէկ հատին :
 — Աճը, հարցնէ, ո՞ր տեղ կարող եմ ուսանիլ :
 Ահ, այդ կ'հարցաւ, խեղճ աղայ :
 Աճը, կրկնէ Արմենակ, արեւելքն դեռ նոր հառայ :
 Մի տեղ կուզեմ ուր ուզանիմ, բան սորվիմ :

Ծանր գլուխ Նիւ - Եօրքին աչերն չորս չորս կ'օտնայ ,
 — Ինձ հետեւէ սրդեակի կ'ընէ , ու մի սքառչ տանի զոյն :
 Վարժապետ , կ'ընէ , ահա քեզի մի աչկերա .
 Արեւելցի է , այլ մեծ փափաք կրէ սրտին մէջ :
 Աւ Արմենակ այն օրէն ոտովի կ'սկսի
 Ամերիկու սրտամեայ հետ միցելով :
 Մի խօսք , զոր շատ կ'յիշէր Արմենակ ,
 Սոն էր զոր վարպետն օր մ'ասաց իրեն .
 « Արդեակ , կ'ըսեն թէ , Արեւելցիք վայրենի են .
 Ո՞ր էր քեզ նման վայրենիք շատ լինէին հո՞ծ
 Եւ հա գալով մեր տղայոց օրինակ ըլլային » :
 Եկաւ օր մը , Նիւ - Եօրքի մէջ մի համալսարան բաց Ծրին
 Յար պէտք եղաւ տաղանդաւոր աշկերտք աւանդ :
 Եկան քննիչք Արմենակի դարոյն ալ ,
 Քննեցին ամենքն ու զայն ընտրեցին .
 Եւ Արմենակ այն օրէն եղաւ մի բարձր ուսանող :
 — Սնցան տուիր , չ'ըսեմ ինչ տաժանքով
 Երբ մայրն Արմենակի քսան ու մէկ տարին կ'համբէր ,
 Նա Նիւ - Եօրքի մէջ Տրքորի Տիրում կ'ոտանար :
 « Աւ , ասաց վարպետը , ու գնա լոյս տուր արեւելքին » :
 — Ես ուխտած եմ զայդ արդէն կրկնեց Արմենակ ,
 Աւ հրաժեշտ տուով աղնիւ Նիւ - Եօրքին :
 Նաւ մի մտաւ , որ Արեւելք զինք դարձնէ :

Դ Ա Ր Զ

Փայրն . Արչափ փոխուած եւ Արմենակ ,
 Ո՞ր մնացին պղծիկութեանդ պոյծսա աչեր .
 Արմենակ , ինչո՞ւ ոյսչափ առեն զիս որք թողեր :
 Արմենակ . Զի մայրիկ , գլխէի թէ գեղեցկութիւն կամ այլ ինչ
 Զէր որ փափաքէիր սիրելի Արմենակիդ ,
 Այլ մի բարի անուն , մի սիրելի յիշատակ .
 Եւ այս անոնք կատման , որք ազգի օգտի կաշխատին
 Ար ուսումնական կըլլան՝ նորա տալու ուսում
 Եւ ունեցած սուղ օրերնին նորա բարւոյն նուիրեն :
 Մայրիկ , դու չե՞ս ուղեր որ անոնց մին ալ ես ըլլամ :
 Փայրն . Ա՛հ , կուգեմ , օրդեակ , ո՞ր մայր չ'ուղեր :

Ե Ա Զ

Այլ աւանդ , ո՞վ խնտոյ՝ աշխարհիս մէջ ու խնտումը կէս չ'մնաց ,
 Ո՞վ յոյսեր ունեցաւ , ոսկի յոյսեր , ու չ'խափուեցաւ ,
 Աւ « վահ » մը չ'թռուց իր բերնէն յուսահատ ,
 Աւ չ'կրցաւ չ'արտասուել , խենդ չ'գաւնաւ :
 — Ոչ ոք , զի « աշխար է աշխարհ » , և յոյս
 Մտերիմն այն մարդոց այն ևս դաւէ շատ անգամ . . .
 — Աւտուտ մը Արմենակի զգաց թէ տկար էր .

Ահ, ութ տարւոյ աշխատանք ստատել էին զայն :
 Մայրն իմացաւ թէ չէ՝ բժշկի կ'փազէ .
 Խորհին երկօր , ու վճռեն մի տօր երկիր տանել զայն .
 Ուրեմն Արմենակ կրկին ճամբայ կեցի սիրելեաց հետ :
 — Մէ , այն ինչ կորստ հայեացք կ'ուզէր երիտասարդն
 Իր հայրենի ախանց , կործեն գիտէր գլխուն գովքն .
 Ո՞ր մնացել էր պատանին այն անփխտ ու անհոգ
 Յուստիճազ , որ երբեմն միմակ անցեր կայել այդ Շոգերէն
 Ու ծովն ու ալիք ու վաթարիկ իրեն խաղ թռչէին .
 Մանկութեան օրեր թաւել էին , ու ջախտակ ընդերուն
 Վշտոց բոզ մ'էր ձգած : Երբ Եղիապտաի հոշ կտնային
 Տօք օգ մը դարկաւ պատանւոյն թորերին .
 Ահ , սկսի ժեռնիմ , ասոց , ինչիս չառած գերջ :
 Մայրն օր մի լրիկ նստէր էր նորս մօտ .
 « Մայրիկ , ըստե , աշխարհի մոեքում ինչն այնքան կ'ըլլայ ,
 Մեռնիմ ես յոյսերու վերջը չ'տեսած
 Մի լար մայր , երկինք այսպէս ուզել էին » .
 Բացեալ . Չլամ որդեակ , միայն կուզեմ օր յիշես
 Յիտաւիզ , ու անով միայն մեռնիս :
 — Հօգեվորք երիտասարդն ծնեց գլուխը ,
 Վսեմ բաներ մտածեց մօրն առջին
 Կրօնից մի պաշտօնեաց զայն Ս . խորհրդին հաջորդեց :
 Տեսան սիրելիքն տրտառուեցին . երբ ճաշտին առաւ ,
 Տեսար աչերուն ըյս իջաւ վսեմ .
 Աղու աղու աչեց երեք սիրելիքն ,
 « Մնոր բարով » ըստե , այն մեծ վայրկենն էր , —
 Տեսոյ Արմենակ ոչ ես էր :
 — Եւ քիչեր գիտցան թէ Արմենակ նահապտեղ մ'էր օւսման Եփղի .

Արմենակ ծնած է ի Կ . Պօլիս : Աշխարհի վրայ իր հայրը ճանչնալու բարեւ
 բաղձութիւնը չ'ունեցաւ նա : Պաշտիւսց իր թաղի զպարպին ամենէն աշխատաւ
 սէր աշակերտն էր . յետոյ Մ . Համբնի վարժարանը մտաւ , ու առանաւ չորս տաւ
 րեկան հասակին Ամերիկա դնաց : Հոն նախ հասարակ վարժարան մի մտաւ , որ
 ամեապն ծրութեամբ կ'աշխատէր , այնպէս որ վարժապետը չատ անգամ՝ գինք
 օրինակ կը ներկայացնէր միւս Ամերիկացի աշակերտներուն : Սակայն պատանին ու
 սաներուն հետ մկտեղ հոն հոն սղարիկ ծառայութիւններ ալ կ'ընէր , որպէս զի
 կրօնեաց իր հացի գինը ճարել : Թէեւ մերթ ընդ մերթ Պօլսն իրեն ասակ ալ
 կ'ըրկէին : Այն տոեաները Նիւ-Եօրքի մէջ նոր համալսման մի բացուելով՝
 պէտք եղաւ տաղանդաւոր աշակերտներ հոն առնալ : Քննիչք երբ Սր ետակի վար-
 ժարանն եկան , դատաւուն Արմենակը ներկայացուց անոնց , իբր ամենէն տաղան-
 դաւոր և աշխատաւոր աշակերտը : Արմենակ աշխատեալ սկսաւ իր համալսարանի
 շրջանը . իր դասերուն մէջ մտքէ չ'էր հաներ իր արիւնքի Հայ-եղբայրները ,
 որոց համար յօրինեց Անդդ-Հայերէն քերականութիւն մը , որ իր մահաւանդէն վեր-
 ջը ըյս տեսաւ վերջին օրերս . նոյնպէս սկսած էր նաեւ Բազիրք նոյն լեզ-
 ւոց համար : Արմենակ քսանութիւն տարւան էր երբ բժշկաթեան վկայականն
 առնելով Պօլիս իր ընտանեաց զիրիւր դարձաւ . բայց քիչ ատենէն հարկ եղաւ որ

բժշկաց խորհրդովը Եղիապտոս երթաց, որ վաղահաս մահ մը յախշտակեց զայն իր ծնողաց զրկէն, և հայութիւնը գրկեց այգալիսի օգտակար զաւակէ մը :

ԱՏԵՆԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԻՆՆԵՐՈՐԴ

ԱՐԵՔԵԼԵԱՆ ՀՆԴԱՍՏԱՆԻ ՀԻՆ ՎԱՃԱԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Եղիապտոս ոչ և Հնդկաստանցի ոչ մէջ ընկերական կարգադրութեանց յար և նմանութենէն՝ պատմագիրներէն ու մանր կարծեցին թէ այս երկրաց մէջ սկզբնորար մեծ հաղորդակցութիւն կար, տակոյն այն նախկին ժամանակները իրարու մէջ առեւտուր ունենալուն վրայ պատմագրական տեղեկութիւն չունինք : Թէ որ Աստուտի պատմութիւնը առողջ եղած ըլլայ որ Եղիապտոսի և Հնդկաստանի մէջ տեղի բաւար ծովեզերեաց երկիրներուն տիրապետած ըլլալը կը պատմէ, այս տիրապետութիւնը երկար տունն մնացած չէ :

Եղիապտոս ոչ մէջ իրենց մեռելին զխորտակելու կամ ուրիշ նպատակներու համար պատեհութիւն ունեցած Հնդկաստանի տարանքները՝ պարագի վաճառականներէն ծախու առնելին հաւատի է, որոնք արեւելեան սովորութեան համեմատ իրենց վաճառքները ծախելու համար պարտաւ ժամանակու Եղիապտոս կերթային :

Տիրապի և Միդանի միւսերկեցիները Արաբիայի նեղուցին սահմանները՝ տարածեալ առեւտուր մը յառաջ կը տանէին, Հնդկաստանի տարանքները այն տեղերէն ցամաքէն Միջերկրական ծովուն եզերքները կը բերէին, որից Տիրոս զրկելու համար կրկին կը բռնցնէին :

Չաւիթ մարդարէին թագաւորութեան ժամանակը հրէաները կարմիր ծովու վրայ եղած Հեգամայեց Բաւթ և Գառֆօնդարէր նաւահանգիստներուն տիրեցին, և Սոդոմօնի թագաւորութեան ժամանակը Թարսիս և Ռիկր երթալու համար այս նաւահանգիստներէն նաւատորմիւնքն օրտորատալելով այն տեղերէն սոկի, արծաթ, թանկագին քարեր, փղսկր, կապիկներ և սիրամարդներ կը բերէին :

Այս տեղերուն արեւելեան Հրեկաստանի մէջ՝ կամ թէ Սփրիկէի Արեւելեան ծովեզերքները գետեղած ըլլալուն վրայ գիտնական մարդոց մէջ կարծեաց զանազանութիւն մը կար, բայց հիմա ընդհանրապէս վերջի կարծիքը դորացած է (1) թէ որ պարագան առանկ ըլլայ՝ հրէաները ծովով Հնդկաստանի հետ առեւտուր ընող աղաքացի թիւը չեն դաւալիր, և անոց այն տեղի հետ ցամաքէն առեւտուր ընելնուն հաւատարմիւնքն ու չունինք :

Սոդոմօն Թաւաթ քաղաքը անապատի մէջ կառուց : Այս քաղաքը՝ Եփրատ գետէն իւր ութսուն և հինգ մղոն հեռու էր, և վերջերը Բաւթիւս անուն ստոնալով հռչակաւոր եղաւ, որ աւաղի ծովով շրջապատեալ պարագաներ տեղ մը կառուցված էր : Արդեօք Սոդոմօն այս քաղաքը Հնդկաստանի հետ առեւտուրը յառաջացնելու զիտաւորութիւնով հաստատեց, տեղեկութիւն չունինք, բայց թէ որ այնպէս է, հաւանական է որ իր յաջորդները այն առեւտուրը թողած են :

Հրէից իրենց պէտք եղած բոլոր

(1) Կարծիք ընողներ ալ կան որ Ռիկր ուրիշ տեղ Սոփեր ալ գրեած ըլլալով՝ առ ծովի մօտ Սպէր գաւառն է, որու մօտ օսկի հանք ալ կային հին ատենը :

Հնդկաստանի բերքերը՝ Փնձիկեցւոյմէ տառնալին հաւանական կերելի : Հըրէից Տիւրսի տօնաւաճառները՝ առեւտուր ընելին Եղեկիկի մարդարեւթեան 27 դրսիւ՝ մեզի սորդապէս կրնացընէ, և Հնդկաստանի բոլոր բերքերը այս տօնաւաճառները ծախվելու տիպաւած ըլլալը գիտեմք : Հըրէից տիւտանուարութիւն ունեցած գլխաւոր բերքերը՝ համեմներ նաև տաճարին մէջ ծխելու համար խառնէ կին :

Պարեհ սրտերազմաւէր թաղաւորին ժամանակը Հնդկաստանը հետադառնելու համար արշաւանք մը կապմըվեցաւ, * նաւատարակողը Խնդու գետին դէպ ի վայր նաւարկեց, և երկու տարի ու վեց ամիսվան միջոցը Արաբիական նեղուցը հատաւ, և այս նաւատարակին անցած նաւանդներուն համար տպւած համբաւէն Պարեհ համըվելով այն երկիրները դիմեց, ու իր տիրապետութիւնը մինչ Խնդու գետը ստորածեց : Եւ այն նաւանդներէն համած տուրքերը գրեթէ բոլոր Պարսից տէրութեանը համար եկամուտնուն մէկ երրորդ մասը կը ձևանար :

Ուրեմն Պարսկաստան Հնդկաստանի տանի մօտ ըլլալով այս երկիրները ունի ժամանակի իրարու հետ առաժնան մը առևտուր յառաջ տանելէ նին հաւանական կերելի, Պարսիկները իրենց շաղկապեանցը և թուրանութեանցը համար երեւելի կին, որոնք համեմներու և մետաքսեղէններու և ուրիշ Հնդկաստանէն եկած բերքերուն ախարժակ մըն ալ ունին :

Երկրորդ. — Մեծն Աղէքսանդրի ժամանակէն մինչև Հռովմայեցոյ Եգիպտոսի տիրապետելը Հնդկաստանի հետ եղած վաճառականութիւնը — :

Աղէքսանդր Մակեդոնի Փիլիպպոս արքային տղան Յաճատանի զօրաց ընդհանուր հրամանատար կարգուելն ետև, Պարսից տէրութիւնը կործանեց, և Հնդկաստանի մէկ մասին տիրապետեց, և եթէ իր զօրքերը իրեն

հետևելը չը մերժէին՝ բոլորին ալ տիրապետելը խիստ հաւանական էր : Թէպէտև Աղէքսանդրի բնաւ որոտթիւնը փառաւորութեամբ, ունայնաւորութեամբ, անբարեխառնութեամբ, սրամշտութեամբ և երբեմն անդթութեամբ փառաշատաւեալ էր, բայց և այնպէս ժողովրդեան կառավարութեան արհեստին հմուտ լայնածաւալ և լուսաւորեալ դէտողութիւն ունեցող մարդ մըն էր : Բոլոր պաշտօնականաց էջերուն մէջ ուրիշ օրինակ մը չկայ, որ անանկ երբեքտարդ միապետ մը անանկ լայնատարած՝ միահեծան տէրութեան հիմը հաստատած ըլլայ, և այնպէս հաստատ էր դրած : Հիմը որ իր մեռնելն ետքն ալ յաղթած ազգերը իր զօրապետացը կառավարութեանը տակ մը նաշուն անդարտարար յանձնառու եղան :

Բայց իր գանձված սրաբազանները թէօր գիտելու բլրոնք, կարելի է որ իրեն յաղթութիւններուն վրայ սցորան մեծ զարմանք չենք տեսնար, վրան դի իր հրամանատարութեան տակ եղած զօրքերը իր հօրմէն կանգնած՝ և կրթութիւնը ըլլալով առաջնիւնը անձանթեղած սրտերազմաւէր կերպ մը ունին, նաև Յայն գլխաւորներ ալ ունէր որ իրարու հետ սրտերազմելու սովորութիւնը պահելուն քաջ գլխաւորներ էին : և ունէր ինքը այն ժամանակվան աշխարհի մէջ զանքված խիստ լուսաւորեալ և գիտուն մարդոյմէն իր ծառայութեանը մէջ : Միս կալմէ ալ իրեն վրան յարձակում ըրած ժողովուրդներն ալ Ասիացիք էին, ջերմ կլիմայով մի թուլցած և անզգայացած և գրեթէ երկու դարու մէջ պատերազմի խիստ քիչ զբաղութիւն ունեցած և շատ նաւանդներու վրայ բաժնեւոր ըլլալով՝ իրարու հետ ալ բիշ յարաբերութիւն ունին : Այս ալ նկատելու է որ թիւ Աղէքսանդր Պարսկաստանի զօրութեանը դէմ ընդդիմադարս էր, բայց այն ժողովրդոց մէջ համեմատաբար Պարսիկները շատ քիչ էին :

Պարտիկները որ առաջները պզտիկ աղջ լին էին, Մեծն Արարի և քա- նի մը ամար յաջորդներուն տակը ե- ղած ժամանակին մեծ յաղթութիւն- ներ ունեցան . և այն յաղթութեամբ եր- կիրներուն ընակիչները թշուառ և ոչար- սից կտաւարութեանը խիստ զխնայ- րազ չէին, տակոյն Աղբրանդրի նման նոր յաղթանակի մը յարեալ խիստ պատրաստ էին, որ իր յաղթած թըշ- նասիրներուն հետն ալ մեծ մարգար- րութեամբ կը փերթէր, մասնաւորապէս եղիպատայց հետ ալ ունեցած զեւթը այսպէս էր, որ շատ անգամ պարտից լածին տակին երեւալ ջանացեր էին առանց յաջողելու : Աղբրանդր Պարս- կոտանի տիրելով Հնդկաստան ալ մտաւ, ու ամար քանի մը դաւաճեցրը նուաճեց, և Ինդոս գետին վար նստե- լով ծովով Պարսկաստան դարձաւ :

Տիրութի տիրապետելուն համար ու- նեցած մեծ դժուարութեան փորձա- ւորութենէն աղքատ դարձիւն տրվող վաճառականութեան ներդարմութիւն- ները ճշմարտեւա կտաւարեալ պատե- հո թիւն ունեցաւ, և իրեն Եղիպատս ու Հնդկաստան տիրապետելն Հնդկաս- տանի առեւտրը առջի ճանապարհէն առիկ օգտակարութիւնով Եղիպատի մէջէն առաջ տալիս զգաւաւ կարող եղաւ : Այս առեւտրը զիրին ընելու համար Եղիպատի ծովեզերքը նոր քա- զար մը կառուցց որուն անունը իր ա- նունովը (Աղբրանդրիա) դրաւ :

Աղբրանդրի մահաւանէն յետոյ՝ Սելեւոս տիրական գաւառները յա- փըլտակեց, և Հնդկաստանի մէջ Աղբ- րանդրի չրգացած տեղերուն ալ թա- փանցեց, բայց Ասորեստանի միտակա- ները Հնդկաստանի վրայ տեսչական իշխանութիւն չունեցան :

Պաղմկոս անուամբ Աղբրանդրի զօրապետներէն մէկն ալ Եղիպատի ժառանգութիւնը ձեռք բերաւ, և Հնդ- կաստանի հետ առեւտրական հարաբե- ցութիւն մը սկսաւ : Տիրոս քաղաքը կործանված ըլլալուն Փիւնիկեցոց ա-

ռաջ տարած Հնդկաստանի վաճառա- կանութեան շառաիղը՝ եղիպատիան միտակետաց այս մասին յատկապէս ու- նեցած ուշադրութիւնովը Աղբրանդ- րիայի քաղաքին միջոցաւ սկսաւ յա- աւանալ :

Պաղմկոս եղբայրսերը կորսիր ծովուն եզերքը Բերքերէ քաղաքը կա- ուցց, որ Հնդկաստանէն տարանքները ծովէմ հոն կը բերէր, և անից ցամա- քէն Պաղմկոս քաղաքը կը տարէր, որ 258 հազմակաւ մըն հետաւորութիւն ունէր, և անից ջրով Աղբրանդրիա կիջնար, մինչև Հառնայեցոց տիրապե- տած ժամանակը այս վաճառականու- թեան հետաւթիւնն Եղիպատսը հա- րըտանալով բարեբաղդիկ եղաւ :

Մինչդեռ պարտիկները և Ասորես- տանի միտակետաց ուրիշ հայտնակները Հնդկաստանի բերքերը ցամաքէն կըս- տանային՝ այս տարանքները Ինդոս գե- տին ցամաքէն Օքսոս գետը և անից Աստիկ ծովը կը տարէր, և ասանկ հիստային գաւառներուն ամէն կողմը կը բամբըրէր, և հարաւային գաւառ- ներուն կողմը զրկելէաւ տարանքները Աստիկ ծովէն մեծ գետ մը անց- նելով երկրին ամէն կողմը կը տարէր :

Երրորդ . Հառնայեցոց Եղիպատի տիրապետելն մինչև մահաւանականայ տիրապետելը Հնդկաստանի հետ եղած վաճառականութիւնը :

Յուլիոս Կեսար Եղիպատի տիրա- պետեց և Բրիտանի թագաւանէն իրը երեսոն տարի առաջ Աղիպատի օրո- տերազմէն յետոյ Օքսոս և կայսրն Հռոմէական գաւառի մը ձեր տաւ :

Ա. ս. դիտաւանէն իրը հարիւր տարի առաջները Հռոմէի մէջ շաղկապի մը տարազութեամբ յառաջացած էր : Հռոմէի նախանձնոր որ Կոնստանտին Կարթագինէն կըրծաւ երկու տարի տիրապետութիւնը ունէր կողմ տալու ծեցաւ, և յետոյ Ասորեստանն ալ Պամպիսոն նուաճելով՝ հարաւա- թեան յանկարծակի մէջ մտնելը հռոմ- մայեցիները խիստ արտաքայ կողգի

չապլութեանց տարու, ասի ակտործա-
կի կամ կատարեալագործութեան շը-
ռապլութիւն չէր, այլ ռամիկ մարդու և
անասնկալ յաղթականներով և աւար-
ներով հարստացած բռնակի մը մէջ
սատիկ արբեցած զինուորներու շապ-
լութիւն էր: Մարդիկ իրենց մեծութիւ-
նը անկարգ բազմաթափութեամբ ցոյց
կուտային, և իրենց հարստութիւնը
յայտնելը անոր վայելելէն աւելի պա-
հանջման խնդիր մը եղած էր: Հոռ-
մայի մէջ շապլութեան համար եղած
հաճութիւնը արեւելեան Հնդկաստանի
համար նոր աղբեղութիւն մը տրւաւ:

Տօթօր Ոստերթոնին հին Հընդ-
կաստանի Պատմական փետրոսն կոչ-
ված գրքէն՝ Հոմայի ստացած Հընդ-
կաստանի բերքերուն արժսդութեանցը
վրայօր՝ հետադայ տեղեկութիւնները
կորննակեմք:

Հնդկաստանէն եկած գլխաւոր առ-
քանքներն էին՝ նախ համեմները և ա-
նուշահոտ բաները: Երկրորդ թանկա-
զին դոհարներ և մարգրիտ. երրորդ
մետաքս:

Նախ. Համեմներուն և անուշահոտ
բաներուն վրայ խօսիմք: Առասպաշտ
երկրին մէջի՝ կրօնի պաշտելու ձևէն,
և իրենց շատուածներուն անհաւա-
տայի թիւէն՝ անոնց նուիրված տաճար-
ներուն և ավին նուիրական պաշտօն-
ներուն՝ սովորութիւն եղած սպառելի
խաւիկը և ուրիշ անուշահոտութիւննե-
րը՝ խիստ շատ ըլլալու էր, բայց մար-
դոց ունայնութիւնը՝ այն անուշահոտ
նութեան իրենց կրօնական պէտքէն՝
մեծադոյն սպառում կը պատճառէր:

Հոմայեցւոյ սովորութիւնն էր ի-
րենց մեռելներուն մարմինը այրելու,
որոնք պարծանք կը համարէին՝ շրջա-
թիւնով՝ և խիստ մեծածախ համեմնե-
րով չէթէ միայն մարմինը՝ բայց դիւ-
կը զրկած գերեզմանական խարոյկը ևս
ծածկելու: Արդարն թաղման հանդէ-
սին՝ գերեզմանի դադաղին վրայ 210
բեռ համեմ՝ տխրակցաւ:

Ներոնին համար կը համբաւեն թէ

Բարբէտին թաղման հանդէսին այնքան
կինաման և կախոյ այրեց որ այն հա-
մեմները եղած երկիրները՝ մէկ տար-
վան մէջ այնքան բան չէին հասցընէր:

Պլինիոս կըսէ թէ՝ թանկագին նիւ-
թերը մեռելոց դիակներուն հետ՝ բազ-
մակուտակ կապառեմք, և երբոր շա-
տուածներու նուիրելու ըլլանք՝ ցորենի
կիշաւորով նուիրեմք: Տեղեակ եմք թէ՝
նախ Արտալս բերված համեմները,
Հնդկաստանէն չէր, այլ Արարիայէն
էր, և անոնց մէկ քանին մասնաւորա-
պէս խաւիկը՝ նոյն երկրին բերքն էր:
Արարայիները իրենց երկրին բուսու-
ցած համեմներուն հետ՝ Հնդկաստանէն
և անկէ հեռու տեղերէն բերածնին ու
տար երկրի վաճառականներուն բազմ-
քինով մատակարարելու սովորութիւն
ըրած էին:

Արարայեցւոյ Ասիայի արեւելեան կող-
մերուն հետ ունեցած վաճառականու-
թեան հաղորդակցութիւնը՝ շատ հին
էր, և յիշ չէր, իրենց առևտրական
կարավաններուն միջոցաւ, Արեւելեան
թանկագին բերքերը՝ իրենց երկրից կը
փախաղթէին, որոնց զլխաւոր տեղի ու-
նեցածները՝ համեմներ և Հնդկաստա-
նի ապրանքներ էին, որոնց զլխաւոր
տեղի ունեցածները՝ համեմներ և զա-
նազան կերպ անուշահոտութիւններ ը-
լլը՝ բոլոր հին ծանօթութիւններէն
յայտնի է:

Պատմադիրներէն ամենք Արարա-
յէն ծախու աւերվածներուն մեծադոյն
մասը՝ իրենց երկրին բերքերը չըլլալու
ու Հնդկաստանէն բերված ըլլալը կը
հաստատեն: Այս հաւանական գրաւ-
թիւնը ըստ հիմնադրած ըլլալը՝ արդէ
զխտողութենէն ալ յայտնի կերելի:

Արարայի խաւիկը թէև այս երկ-
րին յատկացեալ խիստ ընտիր բերքը
համարված է, բայց տեսալաւ արեւել-
քէն հան բերվածէն խիստ վար է, և
զլխաւորարար հիմակվան ժամանակս
արեւելքէն հան բերվածովն է որ Արա-
րայիները՝ Ասիայի զանազան դաւառ-
ներէն շատ ուզվիլը՝ այն ապրանքով կը

մատակարարեն : Բերնն լաւ հաստա-
տութեան վրայ է մեր գրուածը՝ որ
հին ժամանակներուն Հնդկաստանի
հետ՝ վաճառականութեան իբր ընդար-
ձակ ճիւղերուն մէջը անկէ հաճեցներ
բերին է :

Օգոստոս կոյսեր ժամանակը՝ Հը-
ոսոսայի մէջ՝ ամբողջ փոքրցի մը
կար խունկ, պղպեղ և ուրիշ անուշա-
հատ բաներ ծախելու համար :

Խրդարդ . Թանկարէն գոհարներ՝ ու
րոնց հետ մարդարիւն ալ դաժնու է,
կերելի թէ Հոսոսայեցոյ արեւելքին բե-
րել տուած ապրանքներուն մէջ՝ ունի
սրտուտականն ու յաղդ ունեցածներն
էին . և որովհետեւ ասանք տիտանի դը-
ծածութեան հարկաւոր չէին՝ գիներուն
որոշումը՝ բոլորովին իրենց գեղեցիկու-
թենէն և հազուադիւր ըլլալէն յառաջ
կուգայ, մանաւանդ երբոր չափաւոր
գին դրվելու ալ ըլլայ, միշտ բարձր
կըլլայ, բայց չուսլու թեան մէջ՝ խիստ
յառաջ դադող աղեղերուն մէջ երբոր
միայն դարգաւանքի համար վաճառմ
չունենալով՝ յատկութեան նշաններ ե-
ղած որ ըլլայ՝ անոնց ստացմանը հա-
մար փոտաակի մարդիկ և հարուստնե-
րը իրարու հետ սաստիկ կը հակառու-
կին, և անոնց գիները՝ անհաստատելի
կերպով չափազանց կը բարձրացնեն :
Թվելու և նախնիք աղաժամուդ հատա-
նելու արհեստը՝ անկատար գիւնին,
բայց ստիպին նախնեաց մէջ՝ բարձր
արժողութեան տեղի ունիլ ինչպիսի որ
հիմնական ժամանակս մեր մէջը :

Նորասիրութիւնը՝ մտաշունչին ա-
խորժակի տարբերութեանը համաձայ-
նելով. նոյնպէս համեմատաբար ուրիշ
գոհարներուն գիները կը զմաւազանէր,
Պինիտի յիշած գոհարներուն անհուն
թիւը և անոնք դասելու համար նըկա-
րագրութեան աշխատելու փայլը՝ մարդ
կը զարմացնէ, կը կարծով թէ՝ հի-
մակլան ժամանակիս խիստ հնարագետ
ականալաճառ կամ ոսկերիչ մը Հոսոսա-
յեցոյմէ մեծ յարդ ու սարժանք ու-

նենալու էր :

Բայց կերելի թէ բոլոր չուսլու-
թեան բաներուն մէջէն Հոսոսայեցիներ-
ը՝ մարդրիւններուն առաւել պատիւ
տրված են . ամէն աստիճանի մարդիկ
զանազն մեծ անձկանօք կը գնէին, և
իրենց հանդերձներուն աւելն կողմը ու-
նայնով կը զարդարէին : Մարդրիւ-
ներուն՝ թէ մեծութեանը և թէ գինե-
րուն վրայ այնպէս տարբերութիւն կը-
լայ որ՝ երբ անանկ մեծ և սրտաւա-
կան ու փայլուն եղածները՝ հարուստ
ու մեծերը կը զարդարէր, մանրիկ ու
ստորին տեսակն ալ՝ նուազ կեանք
վաւաղ մարդկանց փառասիրութիւնը
զահ կընէր :

Յալիս Աեսար՝ Բրուտոսի մօրը՝
Սերվիլային մարդրիւ մը ընծայ ըրաւ
որուն համար 47,457 յիւայ Անգղոյ
վճարեց, Աղետարարայի հո չափաւոր
մարդրիւ օղերը 101,458 յիւայ արժէք
ունէին : Թանկաղին գոհարները՝ նաեւ
մարդրիւները իրաւցնէ միայն Հնդկաս-
տանէն չէր գտր, հապա ուրիշ զոնա-
զան երկրներէ ալ կը բերվէր, որոնց
բոլորն ալ Հոսոսայեցոյ սնտիտութիւ-
նը հաճոյացնելու համար՝ կը յաղհոտի-
վէր, բայց ստիպին գլխաւոր մասը՝
Հնդկաստանը կը մատակարարէր, որուն
արտադրութիւնը խիստ առատօրէն
զմաւազանեալ ու մեծագին էր :

Խրդարդ . Հնդկաստանի բերքերէն
Հոսոսայի մեծ քաղճանք ունեցածին մէ-
կէն ալ մետաքսն էր, երբոր մտածե-
լու ըլլանք այս ասորանքէն ձեւացած՝
զմաւազան գեղեցիկոյարմար կերտուած-
ները և հանդերձի ու զարդարանայ
պայծառութիւնը, որբան աւելցուցած
ըլլալը՝ չուսլութիւնը սիրող ժողովուր-
դի մը մէջ՝ այնպիսի յարդ ունենալուն
վրայ չենք զարմանար, որուն անեցած
արժէքը տարապայման էր, բայց հա-
զուատի համար՝ խիստ բազմաժան և
մարդկանց համար յոյժ փափուկ հա-
մարված ըլլալուն բոլորովին մեծատուն
կարգի երեւելի տիկիներուն սեպհա-

կան եղած էր, ասանկ ըլլալուն ալ՝ անոր պահանջումին նաւադուլթիւն շէր պատճառէր, մանաւանդ անարարելո չնդիգարաղաւ այս կանայի պատմութեան սովորութիւնը՝ մարդոց մէջն ալ մուծանելով անոր օրինակէն թըշուառութիւնը մարդոց ունեւորութիւն ընել տըլաւ, (ինչպէս որ հին ժամանակին խոտութեան կարծիքը՝ ասանկ կը համարէր) առեւտարի գործաւնութեանցը՝ սովորաբար տեղի ունեցածին հակառակ այն ապրանքին գործածութիւնը տեղի հասարակ ըլլալով կերելի թէ անոր պահանջուող ղիտաւորելու չափ համեմատութիւնով՝ դուրսէն բերված որքանութիւնը տեղեցած չէ, և նախ Հոռոմայի մէջ՝ ծանօթ եղած ժամանակէն դրեթէ 250 տարիի միջոցը՝ մետաքսին դիրքը ամենին չըփոխուեցաւ։ Արեւելահասի թաղաւորութեան ժամանակը՝ մետաքսին արժէքը տակաւին ոսկիի կըսով ծախքիլը կը շարունակէր։

Յուլիոս Կեսարի ձեռքով Եգիպտոսը նաւաւելին յետոյ Հռոմայեցիները Հնդկաստանի հետ առեւտրը Եգիպտոսի ճանապարհաւ շարունակեցին, նաեւ ցամաքէն հաղորդակցութիւն մըն ալ բացին, Բալթիքայի ճանապարհաւ, որուն Սալմոնի ժամանակը անապատի մէջ շինված և Դատմօր կոչված ըլլալը յիշած ենք։

Բալթիքայի Նիկոստ գետին 85 մը զոն, և Միջերկրական ծովն 117 մը զոն հեռաւորութիւնով կառուցված էր, աւաղաւտ անապատին մէջ տեղը՝ արգասաւոր տեղ մը, Հնդկաստանի հետ ունեցած վաճառականութեան միջոցաւ, մեծ հարստութեամբ ճոխացաւ։ Առաջները՝ Ստրեստանի թագաւորաց կառավարութեանը տակն էր, և այն թագաւորութեանը յաղթըվելէն՝ գրեթէ 200 տարի աղաւտ հասարակաւ բնակութեան մը նման, մնայած էր, իր վաճառականութիւնը Պարթևներուն և Հռոմայեցիներուն՝ այսինքն երկու ի-

րաւու հակառակորդ տէրութեանց հետ յառաջ կը աւանդէր։

Հռոմայեցիները՝ Հնդկաստանի բերքերը՝ այս նեղ ճամբէն կառնացին, վերջապէս Արեւելահաս Բալթիքայի արեւալեւոյ, և Հռոմայի տէրութեանը հարկաւու ըրաւ։

Հռոմայեցիք Եգիպտոսի իբր ութ տուն տարի արեւալեւոյն յետոյ՝ երեւելի գիւտ մը բրին, որ Հնդկաստանի հետ եղած վաճառականութեան մեծ գիւտ թիւն տըլաւ, այսինքն կահուար փչած հովերուն օրաւը՝ որ առեւտրական հով կը կոչվէր, հասարակածին մօտ՝ եղանակաւ հովեր կը փչէն, որ ապաւուն ընթացքին կը հետեւին, որովհետեւ արեւը՝ արեւելքէն արեւմուտք կանցնի, հովերը հասարակածին արեւելեան հիւսիսի բեւեռն հիւսիսային կողմը կը փչեն, և հարաւային կողմն ալ՝ հարաւային արեւելքը, և ըստ պատահման շատ կամ քիչ արեւելք կը շնչեն։

Այս հովերը բոլոր տարին միա կերպ ուղղակի փչելուն և առեւտրի օգտակար ըլլալուն համար՝ առեւտրի հովեր կը կոչվին։ Եւրոպայ թիւր աբեմեան Հնդկաստան նաեւ ուղեկը՝ հարաւային կողմը տաղաւտելու կը պարտաւորվինք, մինչև որ առեւտրական հովերը դանեմք, և յետոյ հիւսիսային կողմը տաղաւտելու կը պարտաւորվինք։ Առեւտրի հովերին շրջալով՝ հասարակածին շատ հեռու եղած հովերը՝ Միսոս կը կոչվին, այս բառը՝ Սկզբն բառէն աւանդելով՝ եղանակ կը նշանակէ։ Այս հովերը՝ արեւմտեան վեց ամիսը՝ արեւելքէն արեւմուտք կը շնչեն, և մնայած վեց ամիսն ալ՝ արեւմուտքէն՝ արեւելք կը փչեն։

Ասոր նման Միսոս հովեր կան Կարսի ծովու ու Հնդկաստանի մէջ տեղը, որ ապրիլ ամսէն՝ մինչև հոկտեմբերի մէջը՝ շարունակ հիւսիսէն արեւմուտք կը շնչեն, և մնայած ուրիշ ամիսներն ալ՝ հարաւային արեւելեան

հովերը կը փչեն անխորտակ դուռնաւանդաւոր Սրաբիայի ծովեղերքը ունենալով :

Նոյնիք՝ հովերուն մասնաւոր աշուններ տալու սովորութիւն ունէին. այս հոգին ալ գտնողին անունովը Հիւրապետ անուանեցին : Այս Հիւրապետը սոսկ գիւտը չենէր՝ փախստան ծովեղերքին բոլորովը նաեւելու՝ ինչպէս որ մինչև այն ատեն կրէին, սկսան նեղուցը խառնակի անցնելու : Եւ այս գիւտը ճանապարհին ըստ պատճառ երկար ժամանակը զտփոխեցայ, ու այս կերպով Հիւրապետն հետ եղած առևտուրը՝ հազար չորս հարիւր տարիէն աւելի առաջ տարժեքս :

Կառավարչութեան տիտար Հոսմայէն Կառանդնուպոլիս փոխադրելէն յետոյ՝ որ եղաւ Քրիստոսի թուին 329 նին Հոսմայի տէրութիւնը՝ տակաւին Հիւրապետնի բերքնէր՝ Եշխատանի վրայով կանէր, Հիւրապետնի և Կառանդնուպոլիս մէջ տեղը՝ ցամաքէն յառաջ տարվելը՝ կարելի եղած առևտուրը Պարսիկները կը խափանէին :

Թէպէտ և Երուսաղէմները՝ հազար տարիէ ի վեր Հիւրապետնի մետաքսը կտանային՝ բայց ինչպէս գոյնաւորն ամենեւին ծանօթութիւն չունէին, ծառի վրայ բամպակի նման ուռճացած կերպով մը բոյսի մանրութեւնը, կամ վաշի նման տունկէ մը կը կարծէին, ամենեւին չէին կարծէր թէ՛ այս պատուական նիւթը՝ որդէ մը յառաջ ելած բան էր, բայց 581 թուին՝ երկու կրօնաւոր քրիստոնէական եկեղեցւոյ կողմանէ՝ քարոզելու համար Պարսկաստանէն՝ Հիւրապետնի գնացին (որուն քանի մը կողմ՝ ցրուեալ քրիստոնէականներ կային) (1), այս կրօնաւոր

ները՝ մետաքսի որդը անուանելուն մտադիր ըլլալով անոր ձեռագործելուն ընթացքին տեղեակ եղան :

Այս կրօնաւորները մետաքսին ըստոյգ սկզբնաւորութիւնը Յուստինոս կայսեր ծանուցին, նոյն որդերէն Եւրոպա բերելու իրենք ալ կամովին յօժարամիտ ըլլալով և Յուստինոսի վարձատրութեան խոստմանցը համոզելով դաւադանի մը փորութեան մէջ սրահմա մետաքսի որդի սերմէն քիչ մը բան Կոստանդնուպոլիս բերին, և անկէ բազմութիւն որդեր ծնան, որ Քաղկիս և Յուստանի գնալուան կողմերը տարվելով՝ մասնաւորապէս Պէզսոնէսի և Սիկիլիայի կղզիները աղէկ մետաքս յառաջ բերելով՝ երեւելի եղան, ուրեմն մետաքսին Եւրոպա յառաջ դարձն համեմատութեամբը՝ հարկաւ Հիւրապետնի մետաքսին պիտանաւորութիւնը նուազեցաւ :

Չորրորդ. Մահմետականաց Եգիպտոսի տիրապետելէն մինչև Բաբելոնայ հրանդանէն ճանապարհ գտնելուն միջոցը Հիւրապետնի հետ եղած վաճառականութիւնը :

Արաբներու Մահմետական և Քրիստոնէաց ազգաց մէջ առևտուր չէր ընդվեր, Աղեքանդրիայի առնվազն Եգիպտոսի վրայով Հիւրապետնի ապրանքայ ստացումը Երուսաղէմի տեղեւորն արգելված էր, բայց Հիւրապետնի բերքերը ստանալու հոգը ու փայթը սոյնալէս էր որ՝ Կոստանդնուպոլիս վաճառականները՝ Հիւրապետնի հետ առևտուրը յառաջ տանելու համար՝ նոր անցք բանալու յաջողարար ձեռնարկեցին, թէպէտ և ճանապարհը՝ խիստ չրճարտոյտ էր, սակայն Երուսաղէմ երկու դարէն աւելի այս միջոցաւ արեւելեան ապրանքները կտանար :

Հիւրապետնի ապրանքայ մատակարարութիւնը՝ երբոր ստանկ կարճեցաւ՝ նոյն ժամանակը՝ Երուսաղէմ հանգամանքն ալ՝ պիտանաւորութիւնը նուազեցուցաւ : Այն ժամանակները՝ բոլոր Երուսաղէմ

(1) Առաջ քրիստոնէից ղեմ Պարսից Թադաւորներուն հալածանքներէն փախչողներն եղած ըլլալու են որոնց քարոզութիւնովը բուն Հիւրապետնի ալ քրիստոնէաց եղողներ եղան :

վայրենի ընկերութեան միմակի մը մէջ էր, կենաց զուարճութեանց համար քիչ հաճութիւն, և գնելու ալ քիչ միջոցներ ունէին:

Խիստ դժուար աղքերը՝ իրարու հետ շարունակ թշնամութիւն ունէին, միմեկիսկան կամ հակառակութեան գըրութիւնը՝ Եւրոպա մօնէ տեղ հաստատված էր, ամէն երկիր խել մը փոքր նահանգներու կամ ստորաձութեանց բաժնւոված ըլլալով՝ ամէն մէկ պարոնը՝ իր հպատակներուն թիւը շատ ցընէլու կը հօգար, ու ասանկով ահարժիւնը կառավարողաց մէջ՝ յատկութիւն ստանալու կը ջանային: Յատկութիւն ստանալու միակ միջոցն ալ պատերազմն էր, և վաճառականութեամբ ստացված փափկափրութիւնները կանայի և նուազութիւն հասարակ էր: Արտաւաններուն գըւարճութիւնը չէթէ իրենց աղքատութիւնովը՝ այլ եկամուտներուն շատութիւնովը իրարմէ կը տարբերէր:

Նախ Խաղաղայի մէջ որհետաները, գիտութիւնները և հետաքրքիր փափկութեանց ախորժակը վերստին կենդանացաւ, Վենետիկի և Ճենովայի հասարակապետութիւնները իրենց մտադրութիւնը՝ վաճառականութեան դարձուցին: Վենետիկցիները՝ մետաքսի որդը՝ Արիւիայի կղզիներ ստանալով՝ մետաքս ձեռագործելու համար՝ երեւելի եղած էին: Նաև Հնդկաստանի բերքերն ալ՝ Աստանդուաղոյ ձառնաբերէի միջոցաւ ձեռք բերելով՝ քաւր Եւրոպայի կը մատակարարէին:

Թաշակիրներու միջոցաւ՝ արևմտեան Եւրոպայի մէջ՝ քաղաքակրթութեան և կատարելագործութեան երեւելի յառաջողութիւն մը եղաւ, թէպէտ և անհուն մարդիկ վաճառե՝ բաց սակայն՝ անոնք որ անդրէն դուրսն արեւելեան փափկափրութիւններուն ու արտաւանները իրենց հետ բերին: Նաև իրենց բացակայութեան ժամանակը՝ այնչափ խառնարար պա-

րոններուն հեռաւորութենէն և բազում մեծ նահանգներուն՝ թաղաքական իշխանութեան հետ միասնութեան լուաղոյն կառավարութեան տրիթը յառաջողութիւն թիւն դառաւ, և միմեկսկան դուրս լինը՝ կորստական հարուած մը տանելով՝ կարգադրութիւնն ու փափկափրութիւնը ստորմէկ սկսաւ:

Յամի տեսան 1204 թն՝ Վենետիկցիք՝ չորսորդ խաչակիրներուն գլխաւորներէն օգնութիւն դանելով որ Մահմետականաց հետ պատերազմելու ջուրս երած էին, իրենց ղեկըր Աստանդուաղոյ քրիստոնէայ քաղաքին գլխի՝ դարձընելով 57 տարի իրենց իշխանութեան ներքեւ պահէցին: մինչև որ Օսմանցիք ճիւղացոյ ձեռնառութեամբը՝ դանոնը հաղած եցին:

Վենետիկցոյ Աստանդուաղոյ իշխանութիւնը գրաւած ժամանակին Հնդկաստանի հետ առևտուրը յատկաւ ջանքերով՝ մեծ օգուտներ ունեցած, բայց իրենց հաղածութիւն և Յունացի իրենց քաղաք վերստին ստանալէն ետքը՝ Վենետիկցոյ ունեցած արտօնութիւնը՝ ճիւղացիք ստացան, և Վենետիկցիները արդիւիւցան, նոյն առեներ Վենետիկցիներն ալ՝ իրենց կը բռնական խիղճը անարդելով՝ Մահմետականաց հետ դաշնադրութիւն մը բրին, և Եգիպտոսի ձառքը Հնդկաստանի բերքերը ձեռք կը բերէին: Բայց Բարեկուտ հրաւանդանէն Հնդկաստանի անցքը դռնըվիւր Վենետիկց վաճառականութիւնը միանգամայն և դժուարութիւնը յախտեան կործանեց:

Տասն և վեց դարուն վերջերը գիտընելու ոգին մեծ և երեւելի եղաւ, անկէ առջի դարերը Եւրոպայի տղերքը թէ օտար երկիրներու և թէ անգղան խառնութեանց ու շփմանութեանց մէջ զրաղած էին, բայց կերելի թէ այս ժամանակ օտար երկիրներու ուրիշ մը տաղրութիւններով կը նայէին:

Աստանդուաղոյի նմանապէս և Եգիպտոս՝ Մահմետականաց ձեռքը ըն-

կամ ըլլալուն՝ բոլոր արեւելեան փառի-
կութեանց համար՝ Քրիստոնէից երկի-
րը՝ Մոսկովտականաց հարկատուութեան
նիւթ մը եղաւ, և սկսան որոնել այս
փափկութիւններուն ուրիշ ճամբու մը,
չոցաւ՝ ստանալուն հնարը գտնելու:

Քրիստափոր Քոլումպոս անուն չէ-
նովայի մը՝ որուն ծննդական երկրին
ժամատարանութիւնը՝ Վենետիկաց խո-
րաժանութեամբը տեղադրած էր,
նոր ընթացքով մը՝ արեւելեան Հնդ-
կաստան նուաւ գտնաբերը՝ միտքը
դրաւ: Ետն դարեւէ ի վեր՝ վիճիստ-
փաներէն աշխարհիս կըր ըլլալը՝ ըն-
դունված էր, և զէպ ի արեւելք ճանա-
պարտողելու համար՝ կամ որ և իցէ
նպատակաւ արեւմուտք ճանապարհոր-
դելով՝ ստուգութեամբ հեն հասնիր
կորեկի բլլալը յայտնի եղած էր:

Քոլումպոս Սպանիայի արքաները
համարէց իրեն երկու նու չնոյնելու
համար, և այն երկու նուով Հնդկաս-
տանը որոնելու զէպ ի արեւմուտք նու
տորեց, և իր երեսուն օրվան մէջ՝
տար Պոմպիկոս կղզին հասաւ, ինքը
կարծեց թէ՝ Հնդկաստան հասած է,
փան օրոյ՝ իրեն գտած կղզիները՝ տա-
կաին արեւմտեան Հնդկաստանի ու-
նունը կը սրահեն, և սկզբնաբար Հնդ-
կաստանի անունը կըր երկրորդը հի-
մա արեւելեան Հնդկաստանի անունով
կորովին:

Բայց մինչդեռ Քոլումպոս Սպանի-
այի պաշտպանութեան տակ Հնդկաս-
տանը գտնելու համար զէպ ի արեւ-
մուտք նուաւ կը յարձակէր, Վատքո
տէ Սամա անունով Բորթօկեզի ծո-
վապետը՝ հարաւային կողմը նուաւ
տղիղ ճանապարհը գտաւ, Բորթօկեզ-
ցոյ արշաւանքին նպատակը՝ միայն
Սկրիպիի արեւմտեան եզերքները բռն-
նել էր, բայց նաւատորմիւնին մինչև
Բարեյուսայ հրաւանդանն հասած ըլլա-
լով՝ այն տեղը Հնդկաստանի բերքե-
րէն՝ քանի մը բան նկատեցին, ու ի-
րենց ճանապարհորդութիւնը չարունա-

կելով՝ վերջապէս յամին 1498 ին և
Մայիսի 22 ին Վալիաթա հասան, ի-
րենց Լիզաօն նուահանդիսոր ձգելէն՝
տասը ամիս և երկու օր ետքը:

Բորթօկեզները նոր նաւատորմիդ
մըն ալ պատրաստեցին՝ չէ թէ միայն
ժամատարանութիւն ընելու դիտաւո-
րութիւնով՝ այլ նաւ արեւելեան եր-
կիրները՝ գտնաբերութիւններ կանգ-
նելու մտք, և զրեթ է հարկը տար-
ուան մէջ այս աւետարին բովանդա-
կը՝ իրենց ձեռքը անցուցին, և որ-
քան որ՝ Եզիպոտոնի իշխանն ու Վե-
նետիկի հասարակապետութիւնը՝ ամեն
ջանք ըրին անոնց ձեռնարկութիւնը
պարտալը հանելու՝ բայց վերջապէս ու-
նոնք Սփայի մէջ՝ հաստատութիւն
ունենալու յաջողեցան:

Ահա հիմա մեր առեւտրաւորութեան
պատմական մասը՝ փակեցինք, և մի-
այն Հնդկաստանի ժամատարանութեան
ունեցած ընթացքին սկզբանցը վրայ
համառօտ դիտողութիւններ տրտի ը-
նենք:

Թէ նախնի և թէ սորդի ժամա-
նակներս Հնդկաստանի հետ եղած վո-
ժատականութիւնն ինկած ըլլալուն՝
զիտաւոր դիմադրութիւնը այն է որ
Եւրոպայէն մեծագումար մետաղներ
(սակի և արծաթ)՝ կաննէ, որովհետեւ
Հնդկաստանէն եկած ապրանքները՝
միշտ դուքսնուն տեղի կըրլայ, և ի
հարկէ պակած կշիւը՝ սակի և արծա-
թով կը վճարվի: Բայց ապի ունենին
զիմադրութիւն չէ՝ քանզի սակին և
արծաթին ալ ապրանք է, և անկէ ա-
ւելի բան չէ, թէ որ այս մետաղնե-
րը՝ երկրի մը մէջ գտնուելու ըլլան՝ ա-
նոնց երկրէն դուրս երթալը անաղի,
սղինծի, կամ որ և իցէ նոյն երկրին
հանքերէն եղած ուրիշ մետաղներուն
դուրս երթալէն՝ մեծ գէշութիւն չէ,
թէ որ յիշեալ մետաղները՝ այն եր-
կիրը չգոյանար, սէտք է որ՝ ուրիշ
կերպ ապրանքները՝ երկրէն դուրս դըր-
կըվելով՝ ծախաւ տանըվի, ուրեմն ու-

կիին և արծաթին երկրէն դուրս զըլ-
կովիւր այն տալանքներուն ոսկի և
արծաթ ծախու առնելու համար՝ երկ-
րէն դուրս զըլկովիւն աւելի գէշու-
թիւն մը չէ :

Թէոր փոխարէն ոսկի առնելով՝
Անդղիայիներուն դարի և բարդ ծա-
խելու ըլլանք, և այս ոսկին համեմ-
ներ և ուրիշ ապրանք գնելու համար
Հնդկաստան գրկելու ըլլանք, միևնոյն
հաշիւը կեննէ, որպէս թէ Անդղիա-
ցոյ ծախված դարի՝ ու բարդ Հընդ-
կաստան գրկելով՝ անոնց համեմներուն
և այլ ապրանքներուն հետ՝ ուղղակի
փոխանակութիւն բրած ըլլայինք: Հընդ-
կաստանի հետ եղած վաճառականու-
թեան մասին ոսկին և արծաթը տալ-
բանքի նման չը համարելով չըջարեալու-
թիւն ունեցող դրամ կարծելէն է որ
այս ղխնագրութիւնը կը ծաղի, մեր
հարստութիւնը ոսկիով կամ արծաթով
չափելը և անոնք իբր հարստութիւն
համարելու հոխախա ըլլալը սովորու-
թիւն բրած եւր :

Այն լեզուի մէջ դրամ բառը հա-
րստութեան հետ՝ իբր համանշան կը
գործածվի, երբ որ հարստութեան
հասիլ ըսել ուզենք, դրամ ձեռք բե-
րենք կրանք: Բայց դրամը հարստու-
թեանէն շատ տարբեր է: Վաճառական
մը իր միջերանոցները՝ ապրանքներով
լեցված՝ և Վիկտորի վրայ շատ մը
նուէր կրնայ ունենալ առանց հարկի
ոսկիի դրամ՝ ունենալու. ոսկին դրամ
չէ՝ մինչև որ վրան չըղրոշմվի, նաև
զրոշմված դրամին գինն ալ՝ ապրանքի
նման գինով կարգադրվելու է :

Տեղեակ ես որ՝ Անդղիայի փողերա-
նոցը ոսկի դրամի կը փոխադրվի, մէկ
ունիկն՝ 3, 17, 10¹/₂ այսինքն Անդղիայ
երեք յիսոյ տասնութիւթ շիլին ու տասն
ու կէս քէնս կըլլայ, (ունիկն իբր ու-
թը դրամ ըսել է) այսինքն մէկ յիս-
ոյի կիշտբով ոսկին տաճնները՝ քառ-
սուն և չորս ու կէս կիկն կը կտրվէր,
և հիմակվան ժամանակս 1 յիսոյ ու-

կին քառսուն և վեց յիսոյ կըլլայ, ու
անկէ 14 շիլին 6 քէնս կաւելնայ, այսին-
քն 12 փողերանոցի ունիկն՝ 3, 17,
10¹/₂ ուլ բազմապատկելու որ ըլլաւ
թիւը 46, 14, 6 կընէ :

Այն դարի մէջ՝ թանկագին մե-
տաղները այսինքն ոսկին, և արծաթը
Հնդկաստան գրկելով ըլլալուն ան զը-
րամներուն ի՞նչ ըլլալը բնականօրէն
հարցըլէլու են, որովհետև այն ոսկին
և արծաթին տաւառութիւնը՝ բնականա-
պէս իբրև կարելի յաւայածնու չափ
Հնդկաստանի մէջ չենք գտներ: Այս
հարցմունքին պատասխան՝ անոնք հո-
գին մէջ թաղված են ըսված է :

Ստացուածոց անապահովութիւնը
կառավարութեանց ինքնիշխանօրէն
բռնութենէն և սեպհական ցեղերուն
կամ ազգերուն մէջ յաճախակի իրա-
րու հետ պատերազմելէն յառաջ կու-
գայ, շատ հին ժամանակէ ի վեր բոլոր
Արեւելեան երկիրներուն բնակիչները
դրամին հոգին մէջ թաղելով՝ պահելու
սովորված էին: Արեւելի մէջ՝ գտնու-
մեծ գումար պահված ըլլալուն կարծի-
քը զորացած է :

Նոր կառարարանին պատժութենէն
վերահասու կըլլանք որ երբեմն երկիր
ծախու առնելով է, այն տեղին բա-
վանդարած գանձը օրինաւոր իրաւուն-
քով ստանալու համար, ինչպէս որ
կըսէ, «Արքայութիւն երկնից» նման է
գանձի ծածկելոյ յաղարակի, որ երբ
մարդ զայն գտանէ թաղու ցեալ և նա-
րին ուրախութենէ երթայ և վաճառէ
զամենայն ինչս իւր և գնէ զաղարակն :

Այնպէս երկաթայել որ հին ժա-
մանակվան ոսկին մէկ մասը հետու-
քըրքրական բաղդի մը մատղաւթիւնը
ունենալու էր, այսինքն Սպանիայի
հանքերէն՝ չըրտված մետաղ կը հանվի
որ Կարթագինեցոյմէ կը գտվի. իւր
փոխարէն վճարելու համար՝ Աթէնք կը
զրկվի, Աթէնք ալ վրան Աթէնասի
պատկերը նշանակելով, արարել կոչ-
ված դրամէն կը կտրէ, և այս կերպով

Յունաստանի դատանքուն մէջ չըր-
ջարերաթիւն կունենայ, ետքն ալ ցո-
րենի վաճառականի ձեռքն անցնելով՝
ցարենի վճարման համար՝ Եգիպտոս կը
տանի, Եգիպտոս ալ համեմեքութեամբ
խորհրդէն՝ Արարիացի վաճառականներուն
կառայ, անոնք ալ Հնդկաստան կան-
ցընեն, և հոն կրկին հազին մէջ կը
թաղվի՝ ու այն տեղ ճնայած ըլլալու
է։

Այս աշխարհու տառն եղած հե-
տադատութիւնները մեզի զարմանալ
ուսցրենլու է, մեր տեղւոյն իր ա-
րարած ողջ ունեցած անհուն բարերա-
րութեանց վրայ։ Թէ որ մարգարէ իր
լի անասուն զննուելու ըլլայ, իր զուար-
ձութիւնները որ և ինչ աւրիչ անա-
տաններէն տառել գերազնայն է, Նա-
խանիստութիւնը մարդուն միայն մէկ
կերպ ուսեստ, մէկ կերպ հազուատ,
և մէկ ձև բնակարան՝ և անոր կենացը
միջոցները սահմանելով՝ հարկ եղածը
անմիջապէս իր մերձակայէն մատակա-
րարելը հնար էր, բայց իրօր տառն
չեք դոնէր, թուէ՛ զանազան կերպ
կերակրելիները՝ կը տեսնես որ անոնց
թիւը քու յառաջմանէ կարծածէդ՝
իստ մեծադոյն է, թուէ՛ թէ քու
հանդերձներուդ զանազան կերպ նիւ-
թեքուն բազաղբած բաները՝ ներկերուն
զարմածված զոյսոյութիւնները՝ և ու-
նոնք յառաջ բերելու համար ի կիր
տանըված այլևայլ զարմիրները։ Թուէ՛
քու բնակարանդ կապելու համար՝ գոր-
ծածված այն նիւթերը։ Եւ զարդու-
բանքը պարզապէս անհաստատ բանե-
րը, և յետոյ բնական արատութեան
մէջէն՝ բարձր այն բազաղբութիւնները
քննէ հարցոյն, ե՞րբ և ուր պտղաբեր-
ված՝ ինչպէս ժողոված՝ և ե՞րբ քու
երկիրդ բերված են, և քու զործածու-
թեանդ պէտքին յարմարելու համար՝
ինչ նախապարտաւորութիւններէ ան-
ցած են։

Ասոնց ամէնն ալ ըրի՛ և պիտի
տեսնես որ օղին մէջի թռչունները և

զաշտերուն անասունները և ծովուն
ձուկերը նաև երկրին վրայ սողացող
զնուանները քու զուարճութիւններուդ
նշտաւորապէս ըլլալու ստիպված են,
Այլ ևս այս շարքութիւններէն բղխած
մարդու բերկրութիւնը խորհրդածու-
թիւնը և ձեռնարկութիւնը՝ որոնցմով
մարդս զարգարած ըլլալով, ընկերա-
կան զգոթութիւններէն մեծապէս աւել-
ցած է, և ինքը զէ՛ թէ միայն զգոյց
զգոթեան վրայ արտադրած՝ այս նիւ-
թերը բնական հաճութեամբ կը վայելի՝
այլ և իրքն անձ և ամենակարող զո-
րութեան մը և անհուն իմաստութեան,
և անասնոյն բարութեան մը վրայու-
թիւն կը նկատէ։

ԲԱՐԵՐԱՐԱՐՔ ԵՒ ԲԱՐԵՐԱՐԵՆԸ

Հարաւորութեան, վիճակին և կարտ-
զութեան աս տարբերութիւնները
մարդկան մէջ կապ մը կը ձևացընեն
մէկմէկու բարին ուղեքու և մէկմէկու
բարիք ընելու համար։

Հարաւորը առատաձեռնելու կարտ-
զութիւն ունենալով՝ չունեցողին
կողմէ. բայց առատաձեռնութիւնն ալ
պէտք է որ չափով ու խոհեմութեամբ
ըլլայ։ Նախ քու ունեցածդ մտածէ,
վերջը անոր արդիւնքը որուն որ կ'ու-
ղես բարեբարութիւն մ'ընել. ուստի
ուելի տղգականներուդ պարգեւէ քան
թէ անձանթ մարդկանց, արդիւնք ու-
նեցողներու, խոհեմներու կամ
այնպիսոյ մը որ դէշ չգործածէր։
Երբոր կ'ուղես տալ, ուրախութեամբ
տուր, առանց զիմացինդ մահաչնելու,
առանց երեսը զարնելու, առանց փո-
խադարձ յուսոյ, և ոչ խի երախտա-
դէտ ըլլալուն ստատելով։ Անտարա-
կոյս փոխարկնը կառնես անկէ որ ի-
րեն սիրոյն համար տրուած ինչուան
կաթիլ մը ջրոյն հաշիւը կը բռնէ։

Բարերարեալը գոհ որտով և ուրա-
խութեամբ պէտք է ընդունի՝ տառնայ
դէգոհալու : Տեսեր եմ՝ զամանս որ
բարերարութիւն մը ընդունենէն ետեւ
կրտէին . Հըն, ինչ մէծ քան է . իրեն
հասար քան մը քսել չէ . արդէն պար-
տախան էր : Ապերախաներ , թող
անանկ ըլլայ . բայց մըտածեցիք
մէյը ձեզի եղած օգուտը ,
ուրեմն պարտախան էք ոչ միայն
բերնով շնորհակալ ըլլալու , հասար
նաեւ նոյնը մտքերնիդ միշտ պահելու
էք , որպէս զի երբ տալիք դայ՝ փա-
խարէնը հատուցանէք : Ապերախոր
թէ անձին և թէ ուրիշներուն կը վնա-
սէ , վասն զի տալերախտութեամբ աղ-
հաճեցնելով բարեսէր անձինքը՝ բա-
րերարեւն էտ կը կեցընեն :

Բայց բարերարութիւնը միայն տա-
լով չըլլար : Ինչ բարերարութիւն չեն
ընէր քեզի վարժապետները ու տէ-
րերը որոնք զխառութիւն կամ արուեստ
մը քեզի կը սորվեցնեն , ուստի պէտք
է երախտապէտ ըլլալ իրենց : Նաեւ
հիմա սո սղտիկ հատակիդ մէջ ալ կըր-
նաս բարերարութիւն ընել քու չորս
կողմը եզդներուն . զոր օրինակ՝ իրենց
տէնտութեան , ձանձրութեան և աշ-
խատութեանց պատճառ չըլլալով ,
ընդհարառակն ջանալ միտիթարել
զուրիշները , խաղաղցնել , բարի բա-
նէր խօսելով ու քաջալերելով : Մեծ-
նալիդ վերջը թէ որ լաւ մշակիս քու
երկիրները , թէ որ քու քաղաքիդ մէջ
արուեստ մտցընես կամ կատարելա-
գործես , թէ որ աղքատ ժողովուրդն
աշխատցընես ու անանց տալուտը ճա-
րես , բարերարութիւն ըրած կըլլաս :
Թէ որ ուսման ետեւէ ըլլալով ճամբ-
տութիւն մը դուրս հանես՝ ու ամենուն
օգտակար ըլլայ , թէ որ լաւ խորհուրդ
մը տաս , թէ որ մէկու մը արգարտ-
թեամբ ստակ վատըրկելու ճամբայ բա-
նաս . թէ որ ուրիշներուն պատիւը
պաշտպանես , թէ որ տղայ մը կամ
աղջիկ մը ազատես մոլորութեան

ճամբէն , բարերարութիւն ըրած կըլ-
լաս :

Մի պատահեալք , տեղեկացէք թէ
ձեր քաղքին մէջ եղած անկեղծացը
ո՞վ հատուտեց . ո՞վ տուաւ ան սղոյ-
մութիւնը , ո՞վ ան օխտները , օգնու-
թիւնները , վարժատունները ու տալու
տանարանները շինել տուաւ , բոլորն
ալ բարերարք , և դուք պէտք է որ ա-
նոնց երախտապէտ ըլլաք :

ԾԵՐԳ

Թէ որ ուղեմ ճամբարդութիւն
մը բնել , անոնց խորհուրդ կը հարցը-
նեմ՝ օրոնք որ մէյը նոյն ճամբան ը-
րեր են . տասնի չի՞ : Ծերերն ալ
մտաբխանց մէջ ան ուղեւորներն են՝ որ
մեր նոր սկսելու ճամբան արդէն ի-
րենք ըրած են , չարն ու բարին տե-
սած , փռանդները , դժուարուտ անց-
քերը և հանգչելու յարմար տեղան-
քը սովորած են : Ուրեմն իրենց խոր-
հուրդ հարցըներն որ իրենց փորձովը
մեզի առաջնորդեն . վասն զի մի որ
կուզէ իր անձին տուժիքը փորձառու
ըլլալ , էր տեսնայ թէ մըջափ սուղի կը
նստի :

Ծերերն արդէն խել մը զուարճա-
թիւններէ զարկ են . զսէն երկտա-
սորդայ իրենց վրայ ունեցած սէրն ու
յարգութիւնը տեսնելով միտիթարտին
Ամիսիթհաղրանի մը ատոմաններուն
վրայ նստած էին Հին Յունաստանի
ոյլ և ոյլ ժողովուրդները ու եղած
խաղարկութիւնները կը զխալին . հոն
ձեր մը եկու , և սկսուա ոյլ և ոյլ
ազդոց տալիս անցնիլ . բայց չեղաւ
ժողովուրդ մը որ իրեն նստելու տեղ
տայ . երբոր Արարտապետայ տալը հա-
տաւ , բոլոր երկտասարդները ամենքը
մէկէն ոտքի ելան , որպէս զի զինքը
նստեցնեն . ան ատեն ամբողջ հանդի-
սարանը սկսաւ ճախահարգութիւն ընել :

և ծերն ալ գոչեց . քորք փոք առաքիւնորիսը կը ճանցան, բայց միայն ֆորտասցիք կը գործադրեն : Մենք ալ զո՛հ չըլլանք միայն ծափ դարձելով զովիւ բարիք ընողը, այլ նաև հետեւող ըլլանք անոնց :

Մերերը ուրիշ այնչափ նեղութիւններ կը քաշէն, թող միտիմարութիւն մ'ալ ունենան՝ տեսնելով երիտասարդաց իրենց վրայ ունեցած խնամքը : Նոյն գրիգորիկը ինչ աղնիւ տղայ է . ստեղ ստեղ Մինաս ծերակիւն այցելութեան կերթայ . որ խեղճը որպիսի կորսնցուցեալ չոր զըլի մնացած է . իրեն անցած դայած պատմութիւններ պատմել կուտայ, խորհուրդ կը հարցնէ . քաղելու որ ելլայ՝ իրեն ընկերութիւն կընէ, կը ջանայ որ ամենեւին ներութիւն չը տայ և իրեն ծանօթալի կեանքը իր երիտասարդական աշխուժովը կը կենդանացնէ : Մինասն ալ բոլորովին ոգի կուտու, ինչպէս թէ որ ծերացած ծառի մը բունին վրայ նոր պատուաւառ մը ընես . խի Գրիգորիկը անտարակոյս ատենօք առաքինի ու քաղաքակիրթ մարդ մը կըլլայ :

Ո՞վ պատանեակը, դուք հիմայ արդէրք մը չունիք ու աշխոյժ էք . Բենութիւնը դձեղ կը դուստրեցնէ, արտօրէից կենդանութիւնը դձեղ կը մըլտիմարէ . մարդոց ծաղիւղաբոյր կանչութիւնը, անասուց քաղցր ըստուերները, վերջապէս ամեն բան այս հասակներուդ մէջ ձեզի դուստրեցնուց, և բէր ազադաց ուրախարար յոյսեր ձեր միտքը կը գրաւեն . բայց ասեմը կուգայ որ տարիներուն շատութեանը հետ մտածութիւններ կըսկսին վրանիդ տիրել . վերջը եթէ ըստալիք՝ կը ծերանաք . ինչպէս կը փախաքիք ուրեմն որ ան տառն ձեր հետ վարուին :

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏՆՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ԿԻՒՍԹԱՎ ՖՈՒՆԳՈՒԼԵՆԻ

(Յեւ քիւ 44.)

Յրախանութար, յոդախանութար, (տձկ. առ գապարը) : — Զուկեր ալ կան որ ջրոյ մէջ կեննեն կիջնեն . ասոնք ուզած ատեննին շատ կամ քիչ հեղուկի տեղ բռնելու միջոցն ունին : Այս միջոցն է փամիրուշա մը զոր հայերէն օդախանութար կընանք ան ուսանել . կրնան զայն՝ բերանովն օդանան կաղով մը ընուլ և այն կաղը փամիրուշոն ուտեցնելով՝ կենդանոյն ծաւալն ալ կը յուսելու, զանիկոյ իւր բունած տեղւոյն հեղուկէն թեթեւ կընէ, և դէպի մակերեւոյթն հանել կը տայ՝ առանց հարկ ըլլալու ձկան որ չարժու մ'ընէ . իջնելու համար նոյնպէս բուռ կան է որ իւր փամիրուշին սլորունա կած օդը դուրս հանէ :

Այս սկզբաւր հնարուեցան լողափամիրուշոները . ասոնք մանկանց զըլլոյ վերապահի (գաղ. պարլէ) կը նմանին զորս թեթեւ կաղով լցնելով՝ ջուրը մանող անձանց մեծ տեղ բռնել, հեղուկէն մեծ քանակութիւն մը մէկ կողմ մղել կը տան : Վերջապէս նոյն խի լողալու արուեստին մէջ այս ըսկըզրան արդիւնքը կը տեսնեմք . խիտ մարմնեղ անձինք առաւել մեծ և իրենց բոլոր ծանրութեանն հաւասար հեղուկի քանակութիւն մը մէկ կողմ մղելով՝ կրնան խիտ դիւրաւ և գրեթէ առանց շարժման ջրոյ վրայ հաստատուիլ : Նոյն պատճառաւ է որ նաեւ երկար ատեն ջրին մէջ մնացող դիակներն, որք իրենց նախնական ծանրութենէն բան մը կորուսած կըլլան, երբեմն մակերեւոյթին վրայ կը լողան . նոյնպէս նաև շրջադէստ կամ ուրիշ հանդերձներ հագած անձեր ջրին խաբէ չեն իջնէր՝ իրենց ծանրութեան հա-

ւասոր կամ անկից ալ առաւել ծանրութեամբ ջուր մէկ կողմ՝ մղել կարեւորաբնական համար : Այս կերպով է, վերջապէս, որ սառի վրայ քայլելու մոկերուն նմանող այն թեթեւ նաւակները չինուած են որոյ շնորհիւ կարող ենք ջրոյ վրայ ընթանալ առանց ընկճման, վասն զի տարածութիւններն այնպիսի ձեւոյ մը մէջ է որ կրնան մարգոյս ծանրութեան հաւասար ծորերէլոյ ծաւալ մը մէկ կողմ՝ մղել :

Փոխառական զանգակներ : — Խնդանակ զանգակներ (նոթիլա), սկախանոթէսք, և այլն : — Փոխառական զանգակները առանց խողովելու ջրոյ ներքեւ աշխատելու, գետոյ և մինչև խի ծովոյ խորերն իջնելու համար պատրաստուող գործիներ են : Զանգակներու կը նմանին որք օգ կը պարունակեն և այս կողովէն մարմնոյն ընդդիմահարութեան պատճառաւ ջուրէն չեն կըրնար թրջիլ : Ինչպէս որ ասոր օրինակը կը տեսնուի նաև բերանն ի վայր ջրոյ մէջ ընկղմուող ըմպելու գաւաթի մը վրայ :

Այս զանգակները երբէք չառ մը գործաւորներ ի միասին չեն կրնար պարփակել, և ամենէ շատ՝ չորս գործաւոր միայն կրնան պարփակել :

Ասոր հակառակ՝ օդանաւոց միջոցաւ ջրոյ մէջ քառասուն գործաւորներ ի միասին աշխատեցունել հնարաւոր է : Այս գործիքն օդը խողովակներով և շոգեշարժ ջրհանայ միջոցաւ կը ճընշելի, և գործաւորաց շնչառութենէն զատ ուրիշ պաշտօն մ'ալ ունի, այսինքն, վեր ելնել ուղղած ատեն, անտուկի մը մէջ՝ իրրեւ նաւի մը կողով՝ ցտած ջուրը դուրս հանել : Այս նաւերը միայն փոքր խորութեանց համար կը գործածուին, որովհետեւ հինգ մետրէ անդին ջրոյ ճնշմանը անոնց կողմունքը կը տկարացնէ :

Ճնշման զանգակն այս գործիքն մէկ տեսակ մ'է. փոքր անտուկներով չըրջապատեալ մեծ անտուկ մ'է, մեծին մէջ գործաւորները կը կենան, փոքրներուն

մէջ ալ, ծորակներու ձեւով, եթէ վեր պիտի ելնուի օդ, և եթէ պիտի իջնուի՝ ջուր կը մուծանեն : Այնպէս թեան սենեակին մէջ այնչափ օդ կը մուծանեն որչափ որ ջրոյ ճնշման հաւասարակշռութիւն կապուելու համար հարկաւոր է. ջուրին խորոցը մէջ՝ կըրնայ շարժուն տախտակաման մէկ մասըն հանուիլ և հոգին վրայ՝ իրրեւ գետնի վրայ՝ աշխատուիլ : Օդ հաղորդող խողովակն, ինչպէս նաև մակերեսային հետ հաղորդակցութեան տրիշ ու է է միջոց, կրնայ կտրուիլ առանց վտանգի, որովհետեւ ճնշման զանգակը վեր կենէ ինքնին՝ իւր կողմնական խոռոչներուն ջուրէն դատարկանալով : Այս զանգակին ձեռամբ կրնանք ծովու ներքեւ ճանապարհորդութիւն ընել, անոր մէջ քարեր իջուցնել, մէկ խօսքով աւան տեսակ աշխատութիւն կատարել :

Միայն թէ՛ այս գործիքներն այն աւան օգտակար են երբոր գործաւորները ռաբի վրայ պիտի աշխատին. մինչդեռ սկախանոթիսի մը ձեռամբ ու է է դրից մէջ գործել հնարաւոր է. ասանք գաւառիկ միակտուր հանդերձներ են՝ մետաղեայ թանաքով մը նայնպէս մետաղեայ ընդարձակ սաղաւարտի մը կապուած, և այս սաղաւարտէն քիչ մը վերն ալ կը գտնուին 13 հարկերու դասեր տրամադծով երկու սպակեայ տախտակներ. տախտակներէն մէկը դուրսէն շնչառութեան համար կարեւոր օդը կը բերէ, միւսն ալ ապականուած օդը դուրս կը հանէ :

Մարտը օդը կը գոյ ոչ միայն զընթին այլ բոլոր մարմնոյն շուրջը, այնպէս որ աշխատութեան տեղւոյն մէջ անխուսող օդոյն քանակութիւնը կը չառնայ և բարեխառնութեան տախտանն ալ ամեն կողմ՝ միևնոյն կըլլայ : Գործաւորին հանդերձն օդէն ուտելով զանիկայ ջրէն թեթեւ կըլնէ և մակերեսային հանել կը տայ. ուստի միշտ ուղած ատենը կրնայ բարձրանալ, ինչպէս նաև իջնել՝ ուղածին չափ յամբութեամբ. նոյնպէս այս ալ յաւե-

լունք որ սկսականորէն, նախկին ծովառուզման գործինքսն նման բնախիտ ծանրաբեռն ծանրութիւններէ չը քարշուր :

Արեւմտ յոգարա : — Մարդու մը մարմնոյն ծաւալին հաւասար անուշ ջրոյ ծաւալ մը մարդէն առաւել ծանր է : Արեւմտ մարդը ջուրէն առաւել թեթեւ լըլալով կրնայ անոր վրայ ծածանիլ, և ալ առաւել դիւրութեամբ ծովուն վրայ ծածանիլ որ առաւել ծանր կամ առաւել խիտ է : Արեւմտ լուղալուն մէջ միայն մէկ դժուարութիւն մը կայ, այն է գլուխը ջուրէն գոյր պահել. գլուխն արդարեւ խի ծանրութեամբն անդադար ջուրին տակ մըխւիլ կուգէ. ասոր համար հոգի է որ այս ծանրութեան չարագանցութիւնը փարատենք ոտից և ձեռաց շարժումներով որ առաւել մեծ ջրոյ ծաւալ մը մէկ կողմ մընելով այնչափ առաւել կը թեթեւցնեն մարդն և խի գլուխը : Եթէ զլուխն առաւել քիչ ծանր ըլլար, զորօրինակ անտանայ զլուխները, ջուրին երեսը մնալու առաւել քիչ զգուարութիւն կունենայինք և անոնց չափ դիւրութեամբ լողալու կարող կըլլայինք :

Լողալու արուեստին մէջ ուրիշ բան մ'ալ կը պատահի. վասն զի մեր ուզածը միայն ջուրին վրայ ծածանիլ չըլլալով այլ նաև անոր վրայ քայլելը, մեր ձեռաց և ոտից շարժումները բռնողի մը կամ պահպանողի մը և կամ յեցակէտի մը կարօտ ենք, այսինքն այնպիսի դոյնացութեան մը որ այն շարժումները ստորալը չերթալուն բաւական տակունքով լուն ունենայ. ի դուր է, օրինակի համար, ձեռքերնիս և ոտքերնիս օղին մէջ քայլելոյն, օղին մէջ յեցակէտ չենք կրնար դռնել. ջուրին մէջ կը գտնենք, որովհետեւ նա օղին առաւել խիտ է, և երբ ուժգին դօրութեամբ դայն մղենք, մեզ կը դիմադրէ և կը բռնէ : Երկրի վրայ գետինը աստիկ դիմադրելով թոյլ կը տայ մեզ յառաջանալու և շարժելու, և մեզ

չըջտատող օդը քիչ տակունք կամ քիչ հաստատուն ըլլալով մեր շարժումները չկրնար նեղել, ի բաց առեալ աստիկ հոգմբու առենք, ուր նոյն խի օդոյ շարժման ուժգնութիւնը մեզ կը դըրդէ, բայց, ինչպէս դիտենք, այս պարագային մէջ ալ կրնանք օղին մէջ յեցակէտ ունենալ հոգմն ուժգին դօրութեամբ պատասելով. այսպիսի առեններ քայլած ժամանակնիս մեզ այնպէս կը դայ իրր թէ չըջտատող օղին ձեռքով է որ յառաջ կը դիմենք :

Բայց ջուրին մէջ ալ այսպէս չէ. Հոն տակունքով լուն կը գտնենք ոչ թէ միայն մեր ձեռաց և ոտից շարժումներուն՝ կրթներու համար, այլ նաև մեր տալե՝ յառաջ երթալու համար : Տակունքով լուն մեր գլուած յեցակէտ հաւասար ըլլալով, չենք կրնար յառաջ երթալ եթէ անմիջապէս մեր մարմնոյն, բազկաց, ձեռաց և ոտքերց մօտ կերելոյթը չպակեցունենք՝ անոնց անկիւնաւոր, սեղմեալ դիրք մը տալով. վասն զի այն առեն միայն տարածուած և հորիզոնական դիրք մը կ'առնունք, երբ որ ուղենք յեցակէտ գտնել : Այսպէս ձեռքերը, փոխանակ բաց մը նալու, յետոյ ուղղաձիգ կը բռնենք, այնպէս որ ջուրը ձեղբեն, և այլն :

Մարդս, երբ ջուրին մէջ նետուելով՝ դօրաւոր շունչ մ'առնու, կործքին մէջ 2. 165 խորանարդ հարիւրորդամետր օդ կը պարիակէ. երբ ինքզինքը սեղմէ՝ այս 2. 165 խորանարդ հարիւրորդամետր 575 խ. հրդ. ի կէջնէ : Արեւմտ ձերչնչուած օդը կրնայ չորս միլիարդով չափ ճնշուիլ :

Այն առեն կրնանք, ծովը մտած տակնիս, մակերևոյթէն 30 մետր խորութիւն ունեցող ջրոյ սիւնի մը ճնշման հաստատապիւնել :

Ջուրին մէջ կրած ճնշումն դիւրեջիտարակեր, որովհետեւ մարմնոյն վրայ գտնուող բեռներն իրարու հաւասարակիւ կըլլան և ձերքին խորութեանց մէջ պարիակուած օդն ալ նոյն խի ջուրին սէս ճնշման ներքեւ է : Այսպէս է

որ ճանճեր, գորտեր կապրին ձնշուած գաղջ ջուրի մէջ :

Թույլան : — Այս ըստեամէն կը տեսնուի թէ որչափ դժուար բան է օդին մէջ, որ քիչ խիտ է, կենալ և թռչել : Հոն ուրիշ կերպով կարելի չէ յեցակիտ գտնել այլ միայն մեծ մալկերակթ մը հարկանելով և հետեւաբար խիտ մեծաւայն մարմնոյ ծաւալ ունելով : Բայց սակից, ըստ որում յեցակիտն, օդը, խիտ չարժան է և խիտ չուսով տեղ կը փոխէ, հարկ է որ նաև մեք տը խիտ չուսով քայլենք նուազ շարժան և հարկանելու առաւել հեշտ օդ մը գտնելու համար : Աւաթի երկրի վրայ վառած շարժման զօրութիւններէն առաւել մեծ զօրութիւն մը վառնել հարկ է. և այս կրաւամբ թուշող թուշուններն ալ երկրի անասուններուն և մարդու կենտական ջերմութիւնէն առաւել վեր կենտական ջերմութիւն ունին : Իրենց շարժող զօրութեան փոխուող ներքին ջերմութիւնը 47 աստիճանի է :

Արեւմի թռչուններն և, չիղջերուն (1) պէս՝ օդին մէջ կենալու կրպուքանի մ'երկրային անասուններ՝ ընդարձակ մակերակթ մը հարկանելու համար՝ այնպիսի տարածութեամբ թռչելու պիտր ունին, որ իրենց տարածութեան համեմատական է և այս թռչուն ալ օդին բաղկանէն յետոյ՝ խիտ քիչ տեղ բռնել կրնան : Չիղջերուն

(1) Չիղջեր տղեղ կենդանիներ են, ուղեղն ուղարկ է, կը սնանին միջատներով, սրուզով և աքիտով : Այս գերիմենբուն վրայ, որ յաւելու կը կոչուի և Ամերիկայի մէջ՝ գերեզմանատանց մէջ և ապառաժուտ տեղեր կը բնակին, կը լուլուի թէ ննջող մարդոց կը մեքնան, թռչունին անոց ննջը կը ծակաբացեն և աքիտն նին քամելով կըսպանեն : Բայց այս դրոյթերուն ասուցութիւնը հաստատուած չէ, միայն այս կը զխոցուի թէ ծանր վերքեր կը բանան :

Չիղջերն 315 տեսակներու կը բաժանին : Մարդկան կը մօտենան իրենց սարքներուն դիրքով որ յանջային է : Անառը կը պարարտանան և իրենց այս պարարտութիւնը՝ ձմեռը քնոյ մէջ կը հիւծեն :

մէջ՝ այս թռչունն ուրիշ բան չեն բաց տեսուի մը թաղանթներ որ իրենց թռչելու, ձնառնները, բաղաւթներն, ուսերն և մատուրներն իւարու կը յարեն : անձրևի հալանոցներու կը հմանին՝ որոց մոլեկն անասուններն առկաւել և ճրրոր անասունն այս հազարացը կը զարդէ՝ մէկ կողմ՝ դալցող օդը՝ աւանց ոլորը եղածին շախ յեցակիտ դանելուն բաւական է :

Գրագուհիք : — Գուրբ գիւնը մղող ջերմութեան շարժման զօրութեամբ օդոյ մէջ կը բարձրանայ : Գոր օդը ցուրտն առաւել թռչել է, ծուխին զէն ինչն ալ միևնոյն պոտաճառա գեր կենի : Այլ է այս տարբար օդը կոտակէ համ թգթի խիտ տարցած դուռտի մը մէջ փակներ՝ նոյնպէս այս գոնան ալ վեր կենի սաղմոյի զնախներուն նման, որ օդ կը պարփակեն : Այս կերպով եղու օդագոնտի գիւրբ : Մանկոյթիք եղբարք, Աննայի մէջ, 1783 ին, ստորին կողմը բայց կուտէ գնդածաւ շրջապատի մը մէջ յարք և թուլթեր կը վառին, որք ջերմ օդոյ հոսանք մը յաւաջ կը բերին, և վեր կը հանին նոյն գոնառ որո մէջ այս ջերմ օդը կ'առի վառէր : Առիկը եղած է մանկոյթիքեան անունը որ ջերմ օդոյ օդադուռներուն կը արուի :

Առաջին անգամ՝ Աղապրոտ Բոգիւր, Ալլանդէս, Արտուս և Բոգիւր եղան որ համարձակեցան այսպիսի օդադուռի մը սակաւ մը, տեսուի մը կողով, յարելու և որուն մէջ մոտմ օդոյ մէջ ճանապարհորդութիւն ընելու համար : Բայց որովհետեւ Մանկոյթիքեան օդադուռներուն մէջ վառ կրակու կարան մը պահալը հարկ էր որ ամեն վայրիեան կրնար օդադուռն և սակաւ որ հրդեհէ՝ քիչ ասեմէն ջերմ օդոյ փոխանակ ջրածին կողմ զօրժածեցին որ ամեն կողմերն թռչելագոյնն է և օդէն նուազ վառնուար էր :

Չիւնց՝ օդադուռներն առեցնելու համար լուստորութեան կողմ, կամ

Ջրածնի բնածխակը, կը գործածուի որ խէպէտ եղաւ Ջրածինէն առաւել ծանր է, բայց օդէն թիթեալոյն է և առաւել տեւուն է և ստանալն ալ տառել դիւրին, որովհետեւ ամէն օր կազմել լաւաւարող քաղաքներու մէջ՝ մեծ քանակութեամբ կը պատգոտուի:

Օդադանան ալ, որ քիչ չափ առկան ըլլալու է, կը բաղկանայ կարաւած և առաւելաբարն խէժի անթափանց ալիքիով ապիկած մեծ անդգիտկամ սընդոսի կտորներէ: Եւ որովհետեւ կազը քանի՞ օդոյ նուազ խիտ խտեւրու մէջ հասնի այնչափ նուազ կը ձեւուի, ուստի այս բարձր տեղերուն մէջ, հետզհետէ իւր ծաւալական դորութեամբն ընդարձակուելով, իւր պահարանը չօղայթացնելու համար՝ առաջին անգամ՝ օդադուն ալ բոլորովին չեն ուսուցաներ: Պահարանին վերի մասին մէջ կը գտնուի դանակ մը որ զտարանակի մը ձեւով կը փակուի, բայց օդադնայ մարդը, երբ իւր օդադանան իջուցնելու համար՝ աւար մէջի կազը պարպել կամ արտաքին օդին հետ խառնել ուղի, պարանի մը միջոցաւ կրնայ բանալ: Սակաւին մէջ միշտ կռպիւժ կամ շիւղով աւաղ կը պահեն՝ զոր օդադնայ անձը, իւր ծանրութիւնը թեթեւցնել և բարձրանալ ուղած ժամանակ, դատարկութեան մէջ կը նետէ. ծանրաչափը իրեն կիմացնէ իւր որչափ մետր ահա բարձրացած կամ իջած ըլլալը:

Օդադնայ մարդուն համար վտր իջնելը յաճախ վտանգաւոր կըլլայ, վասն զի կը պատահի որ օդադունդը չափազանց շտապաւ պարպուի, և կամ քրտատի. այս վտանգին առաջը կըրնայ տանիլ անկման պահարանակի մը ժիջոցաւ, որ մեծ հովանոց մ'է՝ իր 15 մետր չընդգիծով, և այս չընապաւ ալ օդէն ուսելով կարգիլէ հովանոցին որ վտր իջնէ. այս օդն ալ հովանոցին մէջտեղը բացուած ծակէ մը դուրս կերթայ, սրախս զի զայն չը պատռէ, և ոչ ալ անոր աստիկ՝ ճծալ տայ: Երջագիւծին վրայ պարաններ հաստա-

տըւած են, այս պարանները կը յանդիմ ապիտի մը որոյ մէջ կը կենայ օդադունդը թողալ ուղող օդադնայ անձը:

Քանի մը պատերադմներու մէջ, պարաններով բնուած և մինչև իսկ բոլորովին արձակ օդադունդեր գործածուեցան՝ թշնամիին շարժմանը դիտելու համար. սա ընդունայն տեղը օդադունդերուն վրայ կը բարչէր առանց իւր նպատակին հասնելու. հայտնի կամ թշնամիի գնտակները օդին մէջ շարժելով չին թողալ որ օդադունդն ալ միևնոյն տեղը մնար, և այսպէս զայն իրենց հարուածներէն կազատին. բայց օդադունդերուն ընթացած ծաւալութիւնները տակաւին աւհաւաւոր չեն, քանզի դանիւր ուղած կողմերնիս տանելու կարող չեն:

Ծարաւակելի

ՄԱՐԴ

ԵՒ

ԻՐ ՆԵՍԱՆՔԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՆԱԳԼԵՊԱՆԱԿԱՆ ՆԱԲԱԿԱՆԻ

Բարէնդէն Բժշկապետի

(ԹԱՐԴՄԱՆՈՒԹԻՒՆ)

(Տես քիւ 43.)

Բայց դեռ այժմ ևս հազուադէպ չեն սարսափելի օրինակներ երբ մարդիկ հազարներով կը կորչին այս կամ այն ուղղակի միջոցներու անգործողութեան, մինչդեռ անոնց պահարանութեամբ մարդիկ առողջ կըլլան: Ինչպէս դորօրինակ Անդրէյ մէջ մաղձախաւ 1848 - էն սկսեալ անհամեմատ աւելի մեղմացաւ, վասն զի ժողովրդոց բազմութեան ամուսնը և կենցաղավարութիւնը այդ ժամանակին սկսեալ

մեծապէս բարւոքեցաւ և շատ մը քաղաքներու և տուներու էական թերութիւնքը վերացուեցան : Սակայն 1848-49 տարւոյ մէջ 12,000 մարդ մեռաւ մաղձութեան : Բայց Անգղիոյ Ժողովրդեան Թուոյն համեմատ, թէպէտ այնտեղ այնչափ մարդիկ մեռնէին, որչափ զօրօրինակ Ռուսիոյ, Գանիմարքոյի և Աւստրիոյ մէջ կմեռնէին, մեռելոց թիւը մինչև 100,000 կհասնէր : Ամերիկայի հիսիսային ծովեզերեայ նահանգներուն մէջ հոգը բաւ մշակուելէն և շրջուելէն, քաղաքներ շինուելէն և այլն, տեղին տենող անհետացաւ. այն ինչ դերաւար տերութեանց, Արևելեան Հնդկաստանի և մինչև իսկ Լիսսաբոնայի մէջ հազարաւոր մարդիկ կը յախչաւիէ դեռ ևս :

Յուդայի և ցամաքային զօրաց մէջ ջղային տենդէն հարկւրէն տասը-մինչև և իսկ քսանը կմեռնէր. իսկ այժմ հազարէն հազիւ տասը կմեռնէր, վասն զի նաւերու, զինուորանոցներու, վրաններու, շինուածքը և զինուորացիներու ստանդը ու անուշը շատ բարեփոխեցան այժմ : Քարի մէջ թէև կը լիւնան գէշ է, բայց այնչափ զօրք չի մեռնիր որչափ որ մեր երկրին մէջ : Ընդ հակառակն Հոսիմ և Բոքր Ասիան, որ առաջ առողջ էին, այժմ անառողջ եղան՝ երկիրը անհոգութեան մէջ մնալուն և ողջապահիկ միջոցները երեսի վրայ ձգուելուն պատճառաւ :

Դաշտին մէջ զօրքերը միշտ շատ աւելի կը վնասուին ծանր աշխատանքէ, դէշ անունդէ, վրաններէ քան թէ թնամիէ : Դեռ ձմեռը 1854-55 տարւոյն մէջ Եթիոպիոյ զոհուած Անգղիացւոյ 29,000-ին 54,000 հիւանդ կուգար, այնպէս որ խորքանշիրը երկու անգամ կը հիւանդանար. 9,393 հիւանդութիւններէ մեռան և 755 միայն պատերազմէ : Յաջորդ ձմեռն մէջ Գաղիական բանակին մէջ 40,000-էն աւելի մարդ մեռաւ ջղային տենդէն : Գաղղականները փոխադրող նուերու

մէջ 100 Գերմանացիներէն և Իռլանդացիներէն 20-էն մինչև 30 մարդ կը մէռնէր միայն այն պատճառաւ որ պարտաւորուած էին աղտեղի, նեղ բնակարաններու մէջ կենալ, գէշ սնունդ ստանալ և այլն :

Արդէն մեր բերած օրինակներէն կարծեմ ընթերցողը կարող են տեսնել յաճախադէպ և աղետաբեր հիւանդութիւններու պատճառները և այնոց դարման ընելու լաւագոյն միջոցները : Անտարակոյս շատերը հիւանդութիւնները և մահը տակաւին պատիժ կամ ճակատագիր կը համարեն, որոց դէմ միայն կարելի է դեղեր և այլն գործածել կամ առջնին խոնարհել :

Բայց արդէն մէջ բերած վատերն ինչ այդպիսի դաղաւիարներու անհաստատութիւնը կը ցուցնեն, որ մարդս այս աղետներու դէմ ալ շատ բաներ կրնայ ընել, եթէ միայն կուզէ և պէտք եղածին պէս գիտէ ծործածել իրական միջոցներ : Այս ամենատպաւիչ հիւանդութիւններու, որպիսիք են Ժանտախտները, առջև առնելու կարող եմք ալ աւելի ազդեցիկ կերպիւ զրոհան ողջապահիկ միջոցներով : — Սօս Անգղիոյ խորհրդարանին (պարլամենտ) մէջ իբրեւ օրէնք ձանդուած բան մ'ի, և այս հիւանդութեանց մարդկօրէն տուելը առնելը քաղաքային և գիւղային հասարակութեանց վրայ պարտք կը դրուի :

Կարճ բանք — արդէն աներկրային լի է այն իրողութիւնը որ հիւանդութիւններու և Ժանտախտներու առջև առնել կարող եմք նոյնպիսի ապահովութեամբ ինչպէս կրակին — աներկրայելի է, կըսեմք, վասն զի հարկւրաւոր անգամ զոհուած հեռացուցած են : Իսկ այս իրողութեան հաստատութիւն առնելը ամենամեծ բարերարութիւններէն մէկը պիտի համարվի մարդկային ազգի համար :

Եւ կարող եմք մարդոց ամենամեծ յաղթանակը չիղչել եթէ նա տառիճան մը սորվեցաւ իրեն իշխանութեանը հեղափոխեցունել հիւանդութիւնները և

մահը, ինչպէս և մեռեալ բնութիւնը, երբէ իր կեանքը իր ձեռքն է, այնպէս որ նա այլ ևս ժամանակէն առաջ հիւսնդանալու կամ մեռնելու չէ եթէ միայն ուզէ պէտք եղած միջոցները գործածել:

Այս ճիմարտութիւնը գիտնալովնիս առողջարահալեալեան, անոր ուղղութեան և միջոցներու վրայ ունեցած մեր բոլոր գաղափարներն ալ էլ փոխուին: Օրէնսդիրները և ընդհանրապէս աշխարհաւոր մարդիկը նմանապէս ժամանակով երթալով պիտի հետեւին այս նոր հզօր ուղղութեանը, քանի որ միւս կողմանէ հասարակաց կարծիքը երթալով ի նարստ անոր պիտի խօսի: Ով որ գիտէ արդէն, թէ հիւանդութիւններն ու մահը այս կամ այն պատճառներու արդարաբնէն, որոնք ընդհանրապէս կարելի է կամ վերցնել իսպառ, կամ հեռացնել, նա՛ եթէ միայն կամենայ, այս միակ կարելի՛ թէ և դժուարակատար օգնութեան՝ այսինքն օգնական հիկաններու ձեռնառութեանը կը դիմէ: Եթէ ընդհանրապէս գիտութիւնը զօրութիւն մ'է, հարկաւ այս պարագայիս մէջ վստահը գիտնալը՝ անկէ աղատելու կը հաւատարի: Անտարակոյս ըսած խօսքերնիս ամեն հիւանդութեանց համար չէ, և սուսնձին մարդ մը շատ անգամ՝ անոնց դէմ՝ չէ կարող ինքզինքը պաշտպանել: Անտարակոյս ոչ ոք՝ կարող է պահպանել և աղատել անոնց կեանքը, որոնք ի ծնէ ախտածէտ են և պարտաւորեալ անառողջ երկիրներու մէջ բնակիլ

կամ ջրաբորութեան և աղէտից մէջ տնցունել իրենց կեանքը: Բայց կարի հաւանական է որ եթէ այդ աղէտները ժամանակին բարձուած լինէին, անոնց կեանքն ալ հնարաւոր էր աղատել: Գլխի բնաւ երկրացելի չէ որ հիւանդութիւնն ու վստահաս մահը գրեթէ միշտ այս կամ այն վնասակար գործողութեանց տխրալի արդարաբնէն, որոց առջիւր տանել կարելի է:

Ինչպէս զօրօրինակ հրդեհի, կայծակի, կամ նաւարկութեան ժամանակ անխուսափելի վտանգներու թիւը կարի նուազէ համեմատելով այն վտանգներուն հետ որոյմէ կրնանք աղատիլ, նոյնպէս և տեխնոլոգիկի հիւանդութիւնները շատ րիչ են կամ՝ գրեթէ բնաւ չկան: Ընդհանրապէս հիւանդութեանց մեծ մասին սրտածառ մենք կը լսենք, թէ և յաճախ բւերովին ընդդէմ մեր կամաց: Վասն զի անհոգութեան և թեթեամտութեան ինչպէս և չարամբտութեան հետեանքը պատիժ է՝ թէ և յաճախ ժամանակ անցնելէ ետք: Այս մտքով հիւանդութեանց մեծագոյն մասը մեր անհոգութեան յանցանքը համար քաւութեան զոհեր են: Մեզ պէտք է միայն օրինաց համեմատ ապրիլ, ջանալ ըստ կարի որ ժողովրդեան ամենաչքաւոր դասերն ալ այդ օրինաց համեմատ ապրին — և այն տառն գրեթէ ժուր հիւանդութիւնները իրենք իրենց կանհետանան:

ՓԻՂ ԵՒ ԲՈԹՈՏ.

Ստենով փողոցներէն ինչ մը առեր կանցընէին.

Փիղ ըսածդ ալ այս կողմերս չէր տեսնուած ամենին.

Ուստի շատ մը ժողովուրդ հետը մէկտեղ կը քաշէին:

Անդիէն ասոնց ասջև քթոտ մ'եւաւ խիստ կը ռուսաւոր.

Տէսնէիր՝ ինչ կանչ ու ճիշ, ինչպէս հաջեր կը կըտըրտուէր .

Անարատճառ փըղին վախ տալ կուգէր խելքովն ողորմելին * .

« Չայնըդ քաշէ, դրացի տղար » .

Ասոց դամիւր մեր քոթոտին .

« Չե՞ս տեսներ որ խաղը եղար .

« Դուն ո՞վ ես ու փիղը ո՞վ .

« Ահա քու հեւրդ է բռնուէր ,

« Իսկ նա հանդարտ ու անխտով

« Հաջուածքիդ սէշ ալ չի՛ղներ » * .

— « Հա՛ հա՛ հա՛, աղէկ դտար » ,

Պատասխանեց մեր քոթոտը .

« Իմ միտքս չըհասկըցար . —

« Հեռուանց կանչեմ կըռուիմ հետք ,

« Մե՛ծ բանի մէջ երեւնամ

« Որ չըներուն այս ըսել տամ .

« Տեսէք քոթոտն ինչպէս քաջ է

« Որ փըղին գէ՛մ ալ կը հաջէ » : —

ԱԴՌԱԽ ՈՒ ԱՂՈՒԷՍ .

Քանի քանի քարոզիչներ գիտուններ

Խըրատ տըւեր են ամենուն ու կուտան

Թէ ո՞վ մարդիկ, մեծ ու պըղտիկ սլարոններ ,

Չէ՞ք գիտեր որ ինչ վատ ու ինչ անպիտան

Բան է լինել չողոքորթ ,

Կամ երեսպաշտ անամօթ .

Որո՞ւ կըսես . սուտ գովասանքը քիչ շատ

Միշտ է սիրեր ամէն մարդ :

Խեղճ ագռաւին օր մը բաղդը բանեցաւ ,

Կըտորիկ մը սլանիր ընկաւ կըտուցը .

Գնաց բարձրիկի ծառի մը վրայ թառեցաւ ,

Պատրաստուեցաւ անցնել իր քաղցը :

Բայց սլանիրն ալ չէր ուղեր որ շուտ հատնէր .

Մէյմալ ուսիկօց այնպիսի սրս մը դըտնէր :

Ագռաւուն այն տաղնապին

Ագռաւուն կը վրայ հասաւ .

Ըզմայլած սլանիրն հատին ,

Վաղեց եկաւ կանկ տառա :

Վեր նայեցաւ, տեսաւ որ ինչ կընայիս ,

Ճերմակ սլանիր . — Վայ է ըսաւ իմ գըլ/վա

Թէ որ սըւոր կըտուցէն

Ես ատ որսը չըխըլեմ :

Մատիկներուն վըրան հանդարտ կոխելով ,

Պոչը մէկ զինն մէկալ զինն շարժելով ,

Այլը տնկած աղառուկին կընայեր .

Յետոյ սկըսաւ լեզուն թափել , ու կըսեր .

« Ա, տ ի՞նչ տեսք է ատ , հի՛գի ,

« Ի՞նչ սիրուն վիզ , աչք , ագի ,

Ա, տ ի՞նչ կըտուց , ի՞նչ վառվռուն փետուրներ .

Հաւատաւ որ տեսքդ է ամէն խելիքէ վեր :

Ի հարկէ ձայնդ ալ հրեշտակի ձայն մըն է .

Աչքի՛ս լցաւ , ի՛նչ կըլլայ , խաղ մը կանչէ .

Պիտնաս քուրի՛ , թէ ձայնդ ալ է տեսքիդ պէս ,

Պուն յիրաւի թըռչնոց ու մեր սուղամեն ես » :

Այն խօսքերէն

Պովեստներէն

Աղառուկին խելքը դնայ ,

Այնպէս եղաւ որ խընտումէն

Կըլթիկ եղաւ , սիրտը թընդայ .

« Արի սը, որ դովեստներուն

Շիտակ եղածն յայտնեմ » առայ :

Կըտուցը բացաւ ,

Կա՛ւ մը ըրաւ ,

Պանիրն ընկաւ ,

Հետը մէկտեղ աղուէսին ալ հետքը կորաւ :

ԿԱՊԻԿ ԵՒ ԱԿՆՈՑ .

Կապիկն մէկը ծերայեր աչքին դորքն ալ ցլակեր է .

Բայց մարդկանցմէ լըսեր էր

Թէ այն չարն ալ ունի ճար .

Ճարն է ակնոց դընել աչքին տնալատճաւ :

Կերթայ իրեն ակնոց կռռնէ հինգ վեց հատ .

Ատիս անդին կը դարձընէ յուսահատ .

Մէյմը կռռնաւ զըլխուն վրայ կը դընէ ,

Անկից կիջնայ պոչին վըրայ կանցընէ ,

Կը հոտաւընայ ու կը լըզէ տղակին ,

Ակնոցէն շահ մը չը տեսներ իւր աչքին .

« Քեռի՛նն անցնի — կըսէ յանկարծ ղայրադին —

« Իսենդ է ու որ հաւտայ մարդկանց ըսածին ,

« Ահա ինչ որ դովեստ ըսին ակնոցի՛

« Սուտ է եղեր , ես ալ խենդ որ հաւտայի » :

Այս կըսէ կապիկն ու ցաւով սրտի

Այնպէս կը զարնէ ակնոցը քարի

Որ ցըրէի ցըրէի խկոյն կոտորտի :

Մէյք որ շատ անգամ նաւ մարդկանց մէջ այս կըպտտահի

Մէկ բան մը սըջափ օգտակար լինի և կամ գովելի ,

Տըզէտն ու աքամար անոր յարդն արժէքը չըգլտնալով .

Միշտ վար կըզարնեն ղայն յանիրաւի իրենց ծուռ խելքով .

Տէր մի արասցէ , թէ որ սղզղէտներն այժ ալ ունենան՝

Բարեացն փախարէն չարիք չարչարանք՝ մեծ վշտաւ կուտան :

ՄԱՆՏՐ .

Մայրը տըղուն սանտրը գընեց
Որ մազերը սանտրէ անաւ .
Տըղան այնքան ըզմայեցաւ
Որ թէ՛ խաղար կրճ խումաճիկ՝
Թէ քերականն առնէր կարդար ,
Սանտրը ձեռքէն վար չէր դնէր
Սիրուն մազերը վար կուտար :
Մազերն ալ ի՛նչ զըսուղ մազեր ,
Մետաքսի պէս ցորուն մազեր .
Ուտի տըղան ալ անդադար
Սեւուկ գըլուխը կըսանարէր :

Հապա սանտրը ի՛նչ պատուական սանտրը էր .

Ո՛չ կը խառնէր մազերը՝ ոչ կը ձանկէր ,
Մազերուն մէջ կերթար կուդար հանգիստ կարագ եղի գէս ,
Տըղան ալ սանտրը կը սիրէր իրեն աչքին լուսին պէս .

Ի՛նչպէս եղաւ՝ ինչպէս չեղաւ ,
Օր մը տանարը կորսուեցաւ .
Տէս դուն տըղուն տըրամութիւնը .
Տունը լացովը լըցուեցաւ .
Խաղ մաղ մէկքի ձըգեց տըղան ,
Մէկքի նետեց դիր՝ քերական ,

Բարկութենէն երկու ձեռքովը խառնըխտեց մազերը ,
Պըռճինկ պըռճինկ ըրաւ թողուց այն գեղեցիկ մազերը :
Ո՛վ կարող էր տըղուն քովիկը մօտենալ այն օրը .
Գըլուխը սանտրեւ հրաման չըկար՝ ո՛չ մօրը ոչ ծըծմօրը .
Հեռի ըլլայ , այնպիսի կանչ՝ այնպիսի ճիչ կարծրէր
Որ անէծքով կը վախճէին քովին մայրն ու քուրիկներ :
«Սանտրու կուզեմ , սանտրու գըտէք , սանտրու բերէք» կը գոսար :
Վերջապէս ձարերն հասաւ , տաղիս անդին ընկան հար մար ,
Սանտրը գըտան՝ տըլին տըղուն , ձայնը քաշեց օտարը ⁽¹⁾ .
Բայց ի՛նչ օգուտ որ ոչ առաջ ոչ ետ կերթար խեղճ սանտրը .
Սաստիկ ցաւէն տըղուն արցունքը աչքերէն կը վազէր .
«Ա՛յ անիծած սանտրը , կանչեց , այս ինչ դէշ սանտր ես եղեր :

Սանտրը տըղուն ըսաւ , — Ե՛ղբայր ,
Ես նոյն սանտրն եմ ու կամ .
Քու գըլուխդ որ պըռճընկած է ,
Ես ի՛նչ ընեմ , բարեկամ » :

Որո՞ւ կըսեա . կատաղեցաւ չար տըղան սըրտին ցաւէն .
Սանտրը առաւ , վաղեց գնաց՝ գետը նետեց պատուհանէն .
Հիմա , ինչպէս որ կըսատմեն մեզի մեր պատաճները ,

(1) Օպերա քառը Տաճկեքէն է , և կը նշանակէ մարդ ինքուր քեւ : կամ Էպուս , կամ Լապուս :

Այն սանտրով կըսանաբուն եղեր մեզնէ աղէկն երբ:

Իմ աչքովը տեսնեմ, որ շատ մարդիկ կէտ տա կէտ
Խիշտ այս կերպով կը վարուին նաև ճըշմարտութեան հետ.
Քանի որ մեր խրճմտանքը՝ սիրտը հազին մարտը է,
Ճըշմարտութիւնը մեզ համար շատ սիրուն՝ շատ սուր բան է.
Ամէնքն անոր մշտիկ կընեն, ամէնքն ըզնա կը պատուեն,
Գլխուս վըրայ միշտ տեղ ունի ճըշմարտութիւնը կըսեն.
Բայց վա՛յ թէ որ մէկ խրճմտանք մը ծըռուի. —
Ճըշմարտութիւնն իսկոյն մէկդի կը ծըռուի,
Եւ ամէն մարդ տըլու պէս՝ մազը տանաբերը չո՛ւզեր,
Երբ ինքն է որ մազերը պըռճինկ պըռճինկ է ըրեր:

Հետեւեալ յօդուածը Լայպիկէն քարեկամ մը գրկած էր մեզ Երկրա-
գընտի մէջ հրատարակելու համար.
բայց նոյն միջոցին Հանգեսա դադարած
ըլլալով՝ Մասխին յանձնեցինք զայն
որ և հրատարակեց իւր քանի մը թիւ
ներուն մէջ:

Մեր Ազգային թերթերուն մէջ
ընդհանրապէս խնամուածութիւնն ու շա-
ղակրատութիւնը խնամատակութեան և
ճշմարտութեան տեղ բռնած ըլլալուն՝
այսպիսի ըստ յօդուածները պէտք է
դա՛ծ ուշադրութեամբ չեն կարգապահուի:
Ուստի նոյն յօդուածը Երկրագընտի
մէջ ուլ հրատարակելով՝ քննիչը յոգաց
խորին ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք
անոր վրայ:

ԿՐԹԱԿԱՆ

Գերմանական վարժապետարաններու
կազմութիւնը՝ Ժողովրդական դպրոցնե-
րու նկատմամբ և որչի պահանջանց
համեմատ [1]:

Վարժապետներու խնդիրը՝ բառին
ամենայն նշանակութեամբ բարբառած

խնդիր մըն է: Անիկայ բոցավառ ած-
խայ կը նմանի, սրուն եթէ մէկը չը-
շարեւու, համար մերժենայ՝ մատերն
այրելու վտանգի մէջ կըլլայ. բայց այ-
սու ամենայնիւ անհնարին է անկէ
խոյս տալը: Խնդիրը առջևնիս է և
պէտք է որ լուծենք զայն — այսպէս
կամ այնպէս: Անոր լուծելու կերպէն
և եղանակէն կախեալ է վարժապետի
սրաշտաման սպառելը, մեր զուտկե-
րու տպագրան, դարու սերնդեան կըր-
թութիւնը, և հետեւաբար մեր հայրեն-
եաց գորութեան և աղատութեան ի-
րական մասը. և ոչսպէս խնդրին վե-
րին աստիճան կարեւորութիւնը մեզի
կտրիպէ որ զայն զգուշութեամբ ու
խոհականութեամբ լուծենք: Հապա ու-

ննա գալ. ուր ժողովը դումարուեցաւ, առա-
ջիկայ յօդուածը հրատարակեց, որպէս զի ինչ-
պէս ինքր կըսէ, խնդիրը անելի համակողմ և բա-
ցորոշ քննուի: Ժողովքին մէջ շատ անտեսացին,
որ այդ երեւելի մանկավարժ բանաբնութեանց
մասնակից չեղաւ, բայց և այս յօդուածը՝ հեղի-
նակին հռչակեալ համբաւին համեմատ՝ մեծ ու-
րախութեամբ ընդունուեցաւ: Չորս ամիս յառաջ
Վիլնիայի ժողովքի համաձայն նկարագրութիւնը
Մասխի ուղարկեցինք, որին հետ այս յօդուածը
ներքին կապ մ'ունի. հոս քանի մը խնդիրները
միայն հարեանցի կ'ակնարկուին, որուն վըրայ ինչ-
պէս կանխադրոյն յայտարարութեամբ ծանուցուած
էր, և ինչպէս կէ՛նա կըսէ, ժողովքին մէջ
ուրիշ անձինք պիտի խօսին: Թէպէտ և այս յօդ-
ուածը յընդհանուրի Գերմանական վարժապետա-
քաններու և ի մասաւորի Գօթայի վարժապետա-

(1) Այս տարուան «Ընդհանուր Գերմանական
վարժապետական Ժողովքին», քննած խնդիրնե-
րուն մէկն էր նաև վարժապետարաններու խնդիրը
կէ՛նա՝ Գօթայի վարժապետարանի Տեսուչը, գա-
նաղան արդեւորէն չկարողանալով անձամբ Վի-

րեմն վայելուչ ծանրութեամբ ու անտա-
հաւորան բացատրութեամբ քննենք
թէ. Ի՞նչպէս պէտք է կազմուին վար-
ժապետներ կրթելու գերականական հիմ-
նադրութիւնները, որպէս զի արդի պա-
հանջմանց համեմատ ըլլան» :

Մենք պէտք է նախ և առաջ սրտ-
ծառ դադարար ստանանք, թէ ի՞նչ է
վարժապետարան մը՝ ուր որ ժողովրդ-
դական դպրոցներու վարժապետները
պիտի կրթուին : Այդ վախճանաւ կը
համարձակիմ Շլայերմարների խօսքը
Ջեդի յիւնցնել, թէ « Որչափ ազդ մը
ստիպու դարդացած է, այնչափ ալ ժո-
ղովրդական վարժապետներու առկա
կարօտութիւն ունի. բայց որչափ ազ-
դի մը հոգեկան կեանքը աւելի ծլի,
այնչափ ալ աւելի մեծամեծ պահանջու-
ղութիւններ պէտք է դրուի վարժա-
պետներու կրթութեան համար : » Այս
խօսքը եթէ կը յայտնէ թէ դպրոցն ու
կեանքը իրարու վրայ փոխխափի ազ-
դեցութիւն պէտք է ունենան, նա մա-
նաւանդ բարձրադասի կը դաշէ թէ
վարժապետներու և վարժապետարան-
ներու համար անհրաժեշտ հարկաւոր
է որ ժամանակին հետ իրենց կրթու-
թիւնն ալ միշտ և միշտ զուարթմաց
յառաջադիմութիւնն ունենայ : Ինչ որ
երկու դար յառաջ գոհացուցիչ և բա-
ւական էր, ա՛լ հիմա չի կրնար դոհո-
ցուցիչ և բաւական համարուիլ, քանզի
մեր ազգը դարերէ ի վեր հսկայաքայլ
արագութեամբ յառաջ գացած և բա-
ղաբակրթութեան բարձրագոյն աստի-

ճաններու վրայ ելած է : Դսկ կրթու-
թեան այս բարձր աստիճաններուն մի-
այն այն ասան դուռ և տարհով ճամ-
բով հասաւ, երբ որ ամոր փարձալեթ
ներք՝ իրեւ քաղաքակրթութեան ռու-
վիտայ (ճամբայ լացող) մշակներ կը
գործէին : Բ՞այն ապարէն ամանք իրա-
ւամբ պահանջեցին, թէ ժողովրդական
վարժապետք չէ թէ միայն ժողովրդեան
գաւառի մ'ըլլայ, չէ թէ միայն ժողովրդ-
դեան մէջէն սերած, ժողովուրդը սի-
րող, ժողովուրդը ճանչցող, մաճա-
ւաճ գ. ժողովրդեան գաւառներու կր-
թութեան քափ մտք նուիրուած ըլ-
լայ, հազար նաեւ ժողովուրդէն բարձր
կրթութիւն ունենայ և իրեւ բարձր
գոյն կրթութիւն ունեցող մը, իրեւ
ճշմարիտ քաղաքակրթ մը, ընդունակ
ըլլայ անկրթները ճշմարիտ մարդկա-
յին կրթութեամբ ի լոյս առաջնորդել :
Հոս կը հաստատուի բանաստեղծին
խօսքը, թէ « Ա՛յ որ քեզմէ կատարե-
լացայն չէ, անիկայ ալ անկարող է ըզ-
քեզ յառջայնել : » Ա՛յտք է՝ արդեօք
որ առանձին մտադրութեամբ յիշեցը-
նեմ, թէ կրթութիւն ըսելով հոս չէ
թէ մասնորոշանք, հազար նաեւ բար-
յականք պիտի լինացուի : Գործեալ ի-
րաւումը կը պահանջեն ժողովրդական
վարժապետէն՝ աւելի քան ուրիշ անձ
մը՝ որ անրիժ բարոյականի տէր ըլլայ :
Դժբանքայեւ մը՝ առանց կեղծարարու-
թեան, թշնամի ամէն կողմէն ելած սը-
տութեան, եթէ վերէն և եթէ վարէն
մտած ըլլայ այդ ստութիւնը ժողովրդ-

րանին վրայ կը խօսի, բայց մենք անխորիս նոյնու-
թեամբ թարգմանելնք, վասն զի վարժապետական
խելիքը որ մեզ Հայերուս համար կարեւոր խելիք
մըն է, այնպիսի պայծառութեամբ բացատրուած է,
որ Գերմանական վարժապետարաններու յարաբե-
րութեանց ծանօթ չեղողին ալ խնդրին էութիւնը
հասկանալի է : Միայն թողութիւն կը խնդրենք
ընթերցողն, եթէ մեր գործածած արուեստական
բարբառը իրեն թոյլ թոյի. մանաւանդ իր առան-
ձին մաադրութիւնը կը հրաւիրենք ուսումնարան-
ներու անուանց վրայ, որոնցմով զանազան հիմ-
նադրութիւններն իրարմէ ճշդիւ պէտք է որոշել :

Եյրպէս « Վարժապետարան », ըսելով ուսուցիչներ
պատրաստելու հիմնադրութիւն կիսանանք (սէփ-
նար) . « Վարժարան », (Գիմնազիոն) . « Իրա-
գիտական ուսումնարան », (Բէլալական ուսումնա-
րան) , « Աղղային կամ ժողովրդական դպրոց »
— սկզբնական, ստորին կամ տարրական դպրոց :
« Կրթարան » — նոյն ազգային դպրոցն է, միայն
իրեւ գաղափար կամ օրինակ ըլլալու հիմնադ-
րութիւն է՝ վարժապետարանին հետ միասորտած,
որ ապագայ վարժապետները մանկավարժութեան
արուեստն (գործնականութիւնը) կ'ուսանին :

1870 թուի նոյեմ. 5 Գան. թարգմանչին :

Գօթայ :

գեան մէջ, Ոչ որ կրնայ իր շրջանին մէջ այնչափ օգտակար ըլլալ՝ որչափ որ տղէկ ժողովրդական վարժապետ մը, և ոչ որ այնչափ վնասակար՝ որչափ որ տղէտ վարժապետ մը: Այս հոյ-
հացքին ելեկով՝ դիւրութեամբ կը մեկ-
նախ Երեւանի տղաները, ինչպէս
չորեւտակութիւնը, ինչպէս «Ամենայն
վարժապետ ստիպիր, ուրեմն և ծո-
ղովրդական վարժապետը պէտք է որ
տէրութեան մէջ ամենապարզապէս և
ամենակրթեալ մարդն ըլլայ, այդ-
պէս պէտք է ըլլայ. քանզի «մարդ»
ըստած չենք ինչ կտան պայմանները
դատարանութեան գրայ կը կայա-
նայ»:

Եւ այսպէս թէպէտ և ժողովրդ-
գեան վարժապետին անհրաժեշտ
հարկերը է որ լիակատար և ըստ
չափու կարգութեան բարձրագոյն
ընդհանուր մարզկային կրթութիւն ու-
նենայ, առկայն այսչափ միայն բազմ-
կան չէ իրեն, ինչը պէտք է կարողու-
թիւն ուլ ունենայ՝ իր ունեցած գի-
տութիւնը, իր ձեռք բերած կրթու-
թիւնը ժողովրդեան օգտաշահեցնելու,
(ժողովրդականացնելու), քանզի մի-
այն այդ ձեռք ունեցածը հետքեր կը
թողու ժողովրդեան և մանաւանդ տը-
ղայոց մէջ: Ահա այդ պայմանաւ ինչը
ժողովրդեան վարժապետ, ժողովրդա-
կան կրթութեան տաժիկ, կրթեալ և
անկրթ մարդկան աստիճաններու
միջնորդ, դիւրութեան և կենաց թարգ-
ման կըլլայ. չէ թէ միայն քաղաքակը-
թութիւնը ունեցող, քաղաքակրթու-
թիւնը պահպանող, հասարակ և քաղաքա-
կրթութիւնը յառաջանող կըլլայ: Մի-
այն թէ զգուշանալ վարժապետի մը և
ուսանողականի մը կոչումը իրարու հետ
չգտնելէ: Առաւմտականը հանրահանի
մը կը նմանի, որն որ ճշմարտութեան
սակին հոգւոյն խոստանքն իւր կը
հանէ. վարժապետը ընդհանրական դու-
ժաւորի մը կը նմանի, որն որ ճշմար-
տութեան սակին կը հալէցնէ, անկէ
առջային կենաց դաժեհաններ կը զը-

րուծէ և ժողովրդեան մէջ շրջան ընել
կուտայ: Մէկու դարձն է ուրեմն ճը-
մարտութիւն խաղաղկեղ, միւսին է
նոյնին հեռաւորութիւնը սփռելը. առա-
ջինը դիւրութեամբ կը հաստատէ ու
կը հաստատէ, վերջինը դանդաղ ման-
կավարժութեան համար պատանաջու-
կընէ: Այս է պատճառը որ ամենայն
հմուտ դիւրանականը քաջ վարժապետ
չէ և ամենայն քաջ վարժապետը հը-
մուտ դիւրանական չէ:

Եթէ ուրեմն կարեորութիւն կայ
որ ամենը այնպէս ընդհանուր ըլլալու
հրահանգներն որ իրենց ստացած կըր-
թութիւնը ազգային կերպէրէն և
նոյնը մանկավարժական օրինակ ուրիշ
ներուն տանդէն, ապա ուրեմն հար-
կուոր է ամենայն հիմնադրութիւններ
կազմել, ուր մարդիկ կարենան դաս-
տիարակչի և ազգային վարժապետի
կրթութիւն ստանալ: Այդպիսի հիմ-
նադրութիւններն են՝ ժողովրդական
դպրոցներու համար ուսուցիչներ պատ-
րաստելու վարժապետարանները, ո-
րոնց վարչարարչն գաղափար մը ու-
նենք, և դրանք այսպէս կրնանք որո-
շել. «Վարժապետարանները ազգային
մանկավարժութիւնը աստիճանաւ մաս-
նաւոր դպրոցներ են՝ ընդհանուր մարզ-
կային տեսքը կրթութեան հիման վրայ
կայացած»:

Մենք ուրեմն վարժ երկու դասու-
դան տեսակ կրթութիւններ պէտք է
ընենք. «Ընդհանուր - մարզկային» և
«Մասնաւոր - կոչման կրթութիւն»:

Երկուքն ալ անհրաժեշտ կարեոր
են վարժապետին: Ընդհանուր մարզ-
կային կրթութիւնը իրեն մշտապէս յար-
գանք կուտայ կենաց մէջ: Մասնաւոր
- կոչման կրթութիւնը՝ պատճեն մէջ
հմուտ և արդիւնաւոր կընէ: Երկուքն
ալ մէկ ամբողջ կը կազմեն: Ընդհա-
նուր - մարզկային կրթութեամբ պէտք է
միշտ դրուի, քանզի ինչ վարժապետ
տըն այս ընդհանուր հիմնարարն զարկ
է, ան առեն կոչման կրթութիւնը բո-
նի դաստիարակութիւն մը կըլլայ՝ ա-

ոանց հոգեկան աղաւթեան . ան ա-
տեն Հոտմայեցեայ սարկական դա-
տիարակութիւն , Հնդկաց յաջորդական
կրթութիւն մը կը ստացուի : Երբ որ
ընդհանուր-մարդկային կրթութիւնը
վախճանի հասուցած է , միայն այն ժո-
մանակ կրնայ մասնաւոր-կոչման կըր-
թութիւն սկսուի : — Բայց ինչպէս որ
անխոհեմութիւն է՝ կոչման կրթութիւ-
նը ընդհանուր-մարդկային կրթութե-
նէն յառաջ հոգալը , այնպէս ալ անպա-
տեն է ի սկզբան երկու տեսակն ալ մէկ
տեղ և քովէ քով մատակարարելը ,
վասնի որ աչ մէկէն ալ արդիւնը չի ըս-
պատուիր , և վարժապետարանները
թիաւարաններու կը նմանին , ուր պա-
հանջուած ջերմութեան աստիճանը լը-
րացած չէ : Ուրեմն նախ ընդհանուր-
մարդկային և ապա մասնաւոր-կոչման
կրթութիւնը , նախ թէ ի՞նչ և ետքն
թէ ի՞նչպէս : Իսկ աւելի հիմնաւոր
կըլլար , եթէ վարժապետարաններն
չպահանջէին , որ ընդհանուր-մարդկա-
յին կրթութիւնը մատակարարեն , հա-
պա սովորութիւն մը ընէին , որ վարժա-
պետարաններու մէջ մտնող երիտա-
սարդներն այդ կրթութիւնը հարկաւոր
քանակութեամբ և մաքուր սրակու-
թեամբ հետեւին ընդէին : Որչափ ես
գիտեմ , այս դեռ և ոչ մէկ տեղ մը
սկստանալ է , սակայն կը յուսանք , թէ
հետեւ չէ այն դարապալուի , երբ վար-
ժապետարանները իրենց երկուսորական
կառնութենէն կազմուին , և երբ ի-
րօք այն խորհուրդը կը կառուին , ինչ
խորհրդի որ կուզեն սարսաւորել , և
ուրեմն միայն ազգային մանկավարժա-
թիւն տարածելու բարեկարգ մասնա-
ւոր դպրոցներ կըլլան :

Արդ՝ ընդհանուր-մարդկային կըր-
թութիւնը ի մասնաւորի քննելու դա-
ւով՝ հարկաւոր կը համարինք անոր եր-
կու աստիճանները իրարմէ զանազա-
նել . «Սկզբնական կամ հիմնական կըր-
թութիւն» . «Դարձնակետ կրթու-
թիւն» :

Պերմանական վարժապետարաններ

բու համար սկզբնական կրթութիւնը՝
Պերմանական ազգային դպրոցը պէտք
է մատակարարէ : Անիկայ ամէն բանի
հիմն է : Քաջ գիտեմ , որ տակաւին
ներկայ ժամանակիս անիկայ իր դար-
գացման մէջ զանազան ազդեցութիւն
ներէ կարգիլուի , սակայն դարձեալ հը-
րաւէր կը կարգում , թէ Պերմանական
ազգային դպրոցնիդ մի արհամարք :
Անիկայ կը յարգուի աշխարհքիս ամե-
նայն քաղաքակրթութիւններէն , և այս
յարգութեան իրաւամբ արժանի կըլ-
լայ : Համեմատելէք զոր օրինակ տա-
նու չորս տարուան տղու մը գիտութիւ-
նըն ու կորողութիւնը , որն որ մինչև
այդ հասակը բարեկարգ ազգային դըու-
րաց մը կը յաճախէր , իրեն հասակա-
կից վարժարանի (Պրիմարիայի) չոր-
րորդ դաստանն աշակերտին գիտու-
թեան և կորողութեան հետ , և կը
տեսնէք որ մէկը շատ բան գիտէ և
կարող է , զորն որ մէկայը չի գիտեր և
չի կրնար , նայեալս և ընդհակառակն :
Վարժարանի չորրորդ դաստանն ա-
շակերտը ուսումնական կրթութեան մը
սկզբնական հիմն ունի . գիտէ Լատի-
նական Յունական և Քաղղիական լե-
զաները . ընդհակառակն ազգային դըու-
րացի աշակերտին դորութիւնը իրադի-
տական ուսմանց տեղեկութեանց , թը-
ւարտնութեան , մասնաւոր մօքով հա-
շիւներ ընելու , կրօնական գիտութեան
վայելչագործութեան և այնպիսի բանե-
րու մէջն է : Արդ՝ հարցնենք թէ այս
նախակրթութեան կերպերէն ո՞րն ա-
ւելի օգտակար է ժողովրդական վար-
ժապետի մը համար : Ամենին չեմ
երկմիր որ ազգային դպրոցի բարձր
դաստանները նպատակին աւելի յար-
մար սկզբնական կրթութիւն կուտայ
քան թէ անոր համեմատ վարժարանի
ստորին դաստանը : Ի՞նչոքիչ պէտք է
միայն հոգալուի որ ազգային դպրոց-
ներու կրթութիւնը կատարեալ և ան-
թերի բան մ'ըլլայ , և որ հիմայ դա-
նազան տեղեր արդոյ այն ամբարոյս-
կանութեան ամբեն ունուի , որով աղ-

ղարքը ազդեցին գաղտնի ինը տարեկան
և վարժարանէն կամ իրազխտական ու
առաջնորդանէն տառնուչորո տարեկան
հասակի մէջ կը հանուին : Մենք աս
կազմէն հաստատուել , թէ վարժարանի
և իրազխտական ուսումնարանի համար
արդէս լաւագոյն չէ՞ր ըլլար , եթէ
տառնուչորո տարեկան աշակերտները
ընդունէին և իրենց տանդելու կըր-
թութիւնը անկէ սկսէին , որ ազգա-
յին զարայները կը լըննջընեն . սակայն
ինչպէս ալ ըլլայ մենք պէտք է բողո-
քենք ան վարժարանքին դէմ , որով ու
մանք ինը կամ տասը տարեկաւի փու-
թածան աշակերտները ազգային դըս-
տայէն կը հանեն , և ետքէն զանկիւց
կը դատաւարութեն թէ իր յառաջողի-
մութիւնը վե՛ծ չէ եղած :

Մինչեւ հիմայ մենք կ'ուզէինք բու-
յստաբել վարժապետական կոչման վե-
րաբերեալ սկզբնական կրթութիւնը .
որդ քննենք ընդհանուր մարդկային
կրթութեան երկրորդ աստիճանը՝ այ-
սինքն Դարունակեալ կրթութիւնը :

Թէ ո՞րչափ ատկեայ կարեւոր է , ոչ
որ կ'երկրայի : Մակայն խնդիր մը կը
ծագի՝ թէ ի՞նչպէս պէտք է յօրինուի
և ո՞ր պէտք է մատակարարուի :
Պերմանից հարկւր յիսուն փութապե-
տարաններուն մէջ նախակրթութեան
նկատմամբ՝ այնչափ բազմօրինակու-
թիւն կայ , որ իրաւամբ կրնանք ըսել
թէ Պերմանական բազմակազմութիւնը
ոչ մէկ տեղ այնպէս բացայայտ կ'երե-
ւի , ինչպէս գերմանական վարժապե-
տարաններուն մէջ : Գումանակիս սը-
ղութեան աղաղաւ անկարող եմ այս
իրողութիւնը մանրամասն քննելու ,
ուստի ես պէտք է չափաւորուիմ ,
մատնանիշ ընելով միայն երկու վերին
աստիճան անպատեհութեանց վրայ ,
այսինքն Պրուսիայի Պատրաստական
կրթութեան և Գոթայի օրինօք հաս-
տատուած վարժարանի և իրազխտա-
կան ուսումնարանի մէջ անուշեղու
նախակրթութեան վրայ :

Պրուսիայի պատրաստական կըր-

թութեան վրայ և ընդհանրապէս այն
տեղի ուսումնարաններուն վրայ իշխող
կարգադրութեանց (Քեդուլտիւներու)
վրայ ալ հարկաւոր չեմ համարիր
խօսք մ'ըսելու , վասն զի մանկավար-
ժական ասեանը արդէն յայտնեց իր
գաղափարը և ցուցայ թէ ան կար-
գադրութեամբ հրատարակուած բս-
կորունքները արդի պահանջմանց հա-
մեմատ չեն(1) : Աւտի մենք ուղղակի
կանցնինք Պոթայի մէջ օրինօք ի գործ
դրուած և ոմանցմէ իրիւս գաղափա-
րական սղջանուած իրազխտական ու-
սումնարանը և վարժարանական կըր-
թութիւնը քննելու : Առաջնորդութեան
համար կը նկատեմ , թէ Պոթայի օ-
րէնքները՝ վարժապետարան մանկու-
համար՝ հետեւեալ որոշումներն ըրէր է .

« Յառաջ քան 16 տարեկան հասակի
լրանալը ոչ ոք կրնայ հոն ընդունուիլ :
Վարժապետարան մտնելու համար
նախ պէտք է կրթուիլ վարժարանի
կամ իրազխտական ուսումնարանի մէջ
... » Այտք է խօստովանինք , թէ
մեր վարժապետարանի վիճակին հա-
մար այդ որոշումները իրական յոռու
ջապխութեան նշան են , վասն զի
մինչդեռ յառաջ նախակրթութեան
չափու և աստիճանի վրայ օրէնքով
վաւերացած պահանջում չկար , հի-
մայ մենք չէ թէ միայն որոշեալ հիմ-
նակէտ մը ունինք , զորն որ կարող
եմք շարունակել և անոր վրայ չէնք մը
կառուցանել , հապա նաեւ այնպիսի
աշակերտներ կ'ընդունինք , որոնք
գաղտնիական աղէկ զգաստութեան մը
սովոր են և աշխատիլ սորվեր են . մեր
վարժապետարանը յայցելութիւն եւ
կած գիտնական մարդիկ մինչեւ այն
աստիճան հիմնովեայ յառաջադիւս-
թիւնը կը գտնեն , որ մենք այն օրէնք-
ներէն շնորհակալ ըլլալու ամենայն
հիմք ունինք : Բայց ո՞րչափ պէտք է
զարմացնէ ուսանց հետեւեալ լուրը ,

(1) Անցեալ տարուայ Մարտին մէջ՝ ամբողջ
թուական մը կար Քեդուլտիւնիւնի վրայ : Թ.Թ.

Թէ Պօթայի վարժապետութիւն տա՛լ լողը ուսուցչական խումբը միաժայն հրատարակեց իրրե նպատակին ան յարմար՝ վերայիշեալ օրինօք պահանջ ուած նախադրութիւնը :

Այդ հակասութիւնը բացատրելու համար նախ և յառաջ ձեր մտադրութիւնը ան իրողութեան վրայ կը հըրաւ իրեմ՝, Թէ մենք պարտաւորեալ եղանք վարժապետարաններու մէջ ընդհանուր մարդկային կրթութիւնը կերպով մը փոխել և ընդարձակել, այնպէս որ մեր ուսանողները իրենց ուսման ժամերուն աւելի մեծազոյն մտքը այդ կրթութեան կը գործածեն : Որչափ շատ կ'ախտաւորեմ այդ անալոտեհօթեան վրայ, այնչափ քիչ կարողութիւն ունինք արդի պարագայից մէջ փոխախառնութիւն մ'ընել, վասն զի եթէ կ'ուզենք որ վարժապետարանի ուսման կարճ ժամանակին՝ այո՛րքն երեք տարւոյ մէջ՝ վարժապետ կրթեալ բարձր պահանջողութիւնները լրիւ կատարենք, մենք սահալուած ենք ի գործ դնել այդ հարը : Թող տուէք որ բացարձակ վրոյցեմ՝ խառնուան Առաքելի խօսքը յիշեցնելով . « Հմարտութիւնը միայն արդեւով կ'անարգուի ու կը տառալաւի » : Այդ սխալ համոզութիւն Թէ մէկ կողմանէ Պօթայի վարժապետարանի ուսուցչական խումբը իրաւամբ բողոքեց, և միւս կողմանէ այն բաճրագոյն ուսումնարանները՝ ուր մեր ուսանողները նախապատրաստութիւն կ'առնուն, անողարտ են : Եթէ հարկաւորութիւն կայ աւելի բացառայտ խօսելու, ընտելեմ՝ յայտարար յառնայն սրտէ ստաջարիւղ տղ ուսումնարանները ամէնուն, որոնք ուսումնականի կրթութիւն կը փնտռեն : Այսպիսի կրթութեան նպատակին համեմատ՝ անոնք դուրսի յառաջադիմութիւն կը ցուցնեն : Բայց նոյն խի այն պատճառաւ որ անոնք իրենց յատուկ կրթութեան նպատակն ունին առջևին և տէրք է որ ունենան, ասոր տրեմ մի միայն զան կարող են կատարել —

Եթէ իրենց կողման անհաստատրիմ հաճութեամբ չեն ուզեր —, ինչ որ առջևին տնին, բայց չէ Թէ մի և նոյն ժամանակ տն ալ ինչ որ քովերին ունին : Հերիք է որ այդ ուսումնարաններու մէջ ստեղծած նախակրթութիւնը անցարմար կը դառնար այս հիմամբ . — ստարկութեան ստեղծած նախակրթութիւն կիսակրթութիւն մըն է — այն է կէսմըտապայման գարոցի կրթութիւն և կիս մալխորձ արմանի կրթութիւն, ուրեմն կէսը տակէ՝ կէսը անկէ : Ենք կամ՝ ասոք տարեկան տղան ազգային գարոցին, խի գիւղերուն մէջ նաև գերդաստանին կանջատուի և ուսումնական դըրբոցը կը խօթուի, ետքը անկիւս դեռ ուսումը չլիւրջացուցած անկէ ալ կանջատուի, որպէս զի վարժապետարան գրտի, ուր այդ վարժարանի աւանդած առարկանքուն մեծազոյն մտքը Լատինական, Գըռական, Գրամաթիկան և Անգլիական բնգունները ոչ ոսիթ ունի չարունակելու, և ոչ ալ կըրնայ պիտանաջի գործածել, վասն զի հոն չէ Թէ ուսումնականի՝ հասարակ դպին կրթութեան հողը կը տարուի, և տն ալ անհամեմատ մեծ բնգործակութեամբ, ուրիշ սկզբունքներով և ուրիշ կերպով՝ քան ինչպէս որ վարժարանին նոյառակը կը պահանջէ : Եթէ աղարը կարենային բարձր ուսումնարաններու մէջ կրթութիւն աւարտել, ան տանն ամբողջութիւն մը ձեռք բերած կըլլային : Բայց որովհետեւ իրենք ստիպուած են կիսակտար զանոնք թողուլ, ուրեմն զարմանով չէ եթէ Գըռականը՝ որ կրթութեան 1/10 մասն է, Անգլականը 1/8, Գրամաթիկանը 1/6, Լատինականը 1/4, զարմք հեանքին կը բերեն մոռնալու համար, մենք չենք համարիր իրրե սկզբնական հաստատուն հիմք վարժապետական արդատաւ որ կրթութեան մը համար : Կամ միթէ ճմարթեմ է որ անոնք կը պնդեն Թէ Լատիններն դաստատարութիւնը արժէք մ'ունի, եթէ ստարին դաստատանց մէջ կը տրուի մի և նոյն ժա-

մանակ աշակերտները վերին դաստա-
րանները չտանելով և նախնեաց ոգ-
ւոյն դուռը անոնց անջլը չբանալով :
Ի՞նչ վախճան տնի ընդհանրապէս
կանոններ և ձևեր սերտելը, եթէ
այդ հնարը ոգեկան կերակուր մը ա-
ւանդելու չի ծառայեր : Այսմ գոյցէ
կը յաւաստուի թէ վարդիկ կարելի է
բախտաւորեցնել՝ եթէ զանոնք այն-
պիսի տուն մը խոթեն, որ կենարու
իրաւունք չունին : Ախարկը թուիւնը
միշտ իրաւաւոր համարուած է իրրե
զխաւոր ազգիւր ամբարտաւանութեան,
և արդէն Վիտէրվիզ մարգարէացաւ
թէ կիսակիրթ մարդիկ զլոխներնուն
մէջ ցնորքներ ունին, որոնք սրտդ
և սկզբնական բաներու վրայ խորհե-
լու փախաբն ու կարողութիւնը լսող-
րովին կը տկարացնեն : Ուստի թիւնդար-
մանալի՞ է, եթէ մենք յօգուտ կատար-
եալ ուսուցչական կրթութեան վար-
ժապետարանին մէջ ամէն հնար պէտք
է փնտռենք, որպէս զի պոկտըր քա-
ղինքք. իսկ այս վախճանին համեմու
համար ստիարուած ենք դասերու թիւը
անոնի բողմացընել, որ ուսանողները
կը բեռնաւորուին, և շատ անգամ՝ շա-
րաչար կը տանջուին չափազանց շատ
աշխատութիւն ունենալուն համար :
Եւ դարձեալ միթէ դարձանալի՞ է, ե-
թէ մենք վարժարանի կիսակրթութիւ-
նը նորատակին անյորմար կը սեպելք
և մեր ուսանողներուն համար կը փա-
փողինք իրենց վարժապետական կոչ-
ման համեմատ մէկ ուրիշ՝ բայց ամ-
բող և բոլորովին անթերի նախակը-
թութիւնով : Ըսածնուսկետներովին կազ-
ունի և անիէ կը բոլորի մեր երկրորդ հի-
մը : Վարժարանի և վարժապետարանի
կրթութիւնը իրաւու չեն պատշաճիր,
վասն զի հիմնովին տարբեր են : Վար-
ժապետարան մանող ուսանողներէն
մենք չենք հարցընք, թէ իրենց ծա-
նօթ է արդեօք յունաց լեզուին առ-
գանութիւնը, Ստոիկեան և Հոմերա-
կան ձևերուն էութիւնը, գիտե՞ն ար-
դեօք լատինական համաձայնութեան

կանոնները, ընդունա՞լ են երկիրագեան
Ստիքերուն շարադրելու, կրնա՞ն ալ-
ձերբական հաւատարմութիւններ լուծել,
և ուրիշ այնպիսի բաներ : Մեզ հա-
մար աւելի մեծ արժէք ունի, եթէ ի-
րենք՝ առջևնին դրած մայրենի լեզուդ
դրած կտոր մը տրամաբանորէն և ճիշտ
առագործութեամբ քաղցրաձայն կը
կարգան, մայրենի լեզուի նախադասու-
թիւն մը ուղղագրութեամբ, ճիշդ,
քերականորէն անխալ, վայելուչ ո-
ճով կը գրեն, դորձնական հաշիւներու
մէջ՝ մանաւանդ մտքով հաշուելուն
մէջ քաջ վարպետութիւն ունին և այլն
և այլն : Միտլ բանիւ՝ վարժարանի և
վարժապետարանի կրթութեանց տար-
բերութիւնը ան է, որ առաջինը ու-
սումնականի կրթութեան կ'առաջնոր-
դէ, այն ինչ երկրորդը ազգային կրթ-
թութեան հոգը ունի : Այս կրթու-
թեանց նպատակի և միջոցներու զա-
նազանութիւնը աչրի անջլ անհերք
շատ բնական է, որ իրազխատեան ու-
սումնարանի կամ վարժարանի մէջ
կանխապէս կրթուած ուսանողները շա-
բան գիտեն՝ զորն որ վարժապետա-
րանի մէջ դորձածելու չեն, և շատ
բան չգիտեն, զորն որ դորձածելու են :
Ոչ որ կարող է մի և նոյն ժամանակ
երկու տեղացն ծառայել : Մէկ ուրիշ
աւելի ողջալի թշուառութիւն մ'է մեզ
համար, երբ վարժարանի քանի մը
հանձարեղ ուսանողները՝ վարժապե-
տարան գնալու վախտրէն՝ աւելի սի-
բով իրենց ուսումը վարժարանին մէջ
կը շարունակեն և հոն համարտարան
մանելու կը պատրաստուին, կամ իրենք
զիրենք ուրիշ այնպիսի կոչման մը կը
նուիրեն, որն որ աւելի ստիաւ աշխա-
տութիւն ու վաստակ կը պահանջէ,
բայց աւելի շատ ստակ ու պատիւ կը
խառտանայ, քան թէ վարժապետական
կոչումը, որուն վրայ ոմանք իրաւամբ
ասացին թէ ձիւռ աշխատութիւն կը
սրահանջէ և սարեկի կերակուր կը ժա-
տուցանէ : Թէ մեր դրօշակին հանձա-

բեղ ու երկատարդ գտադիրները՝ իրենց փախաւտով մեզ վիշտ և դառնութիւն կը թաղան, և թէ այդ դառնաւաւ վարժապետական կոչումը սակի տակի և անարգաւոր կը մնայ, հարկաւոր չէ մանրակրկիտ բացատրել: Աստի ոչինչ արժէք ունին այն ամէն ստաճարկութիւնները, որոնցմով ու մանր վարժարանի նախադրման իրենք անխառն որոշումներ կազմեն: Ամենք տաճարիկային վարժապետարանի մէջ ասոր լիզաներու դառաւտ ակիւնը (Յանայ, Լատնայայ, Յանախայ, այ և Անգլիայայ) շարունակել և բնորոշակել, սակայն իրենք կը մտնան, թէ ա ելի լաւ կ'լլար. եթէ վարժապետարանի ուսանողները վարժարանին մէջ անշարժ մնային և հոն իրենց կրթութիւնը շարունակէին. վաւրն զի վարժապետարանը ինչ հարկաւորութիւն ունի բարձր ուսումնարաններուն զէմ անողաւ միջոցով բանալու: Եւ երբ պէտք է ժամանակ գտնենք վարժապետարանի անշարժ կարեւոր պիտութիւնները վարժապետալու համար: Այդի որորոգայից մէջ մենք չենք կրնար նշնակալ բնորոշիլ մէկալ ստաճարկութիւնը, թէ ամէնայն ուսանող վարժապետարան մտնելին յոտաճ' նախ վարժարանի կամ իրադիտական ուսումնարանի տարողդ դիտութեանց քննութիւնը ասց: Մենք այն ժամանակ վարժապետներ կաննանք ասանց վարժապետայաներու, ժողովրդեան գործայինք՝ տանց ուսուցիչներու, թերիս մենք քաջ ուսեալ մարդիկ ունենք, բայց այդ չի նշանակեր թէ ըստպէս՝ այդինքն քաջ և ճարտար ազգային վարժապետներ կաննանք: Մանաւոր, միշտ աչրի առջև պէտք է ունենալ ան տակը, թէ ծառերը երկրորդ վրայ չեն բաւարարանց հող հարկաւոր է:

Ուսման Վարժայի մէջ բնորոշաւոր իրադիտական ուսումնարանի և վարժարանի նախադրման իրենք նախադրման անշարժութիւն և Արտադրի մէջ իրար

գրաւոր ստորադրական կրթութիւնը անշարժակի է: Բայց եթէ մէկը չենք ուզեր և մէկալ կը մերժենք, հապտ ինչ ընելու է:

Ձեռք գրէք չենք վրայ, և աշխատեցէք բարձր ազգային այդինքն բարձր քաղաքային գործայինք հիմնելու: Աստեք են, Տեառք, ան հիմնադրութիւններ, որոնց կարգաւորութիւն կը քաջ ուղի ժամանակը, և որ ուսանողներ կարող են պիտանի նախադրման թիւն գտնել: Այն, եկէք հիմնեցէք կրթութիւնը շարունակել լաւ ազգային գործայինք, որոնք ստորին ժողովրդական գործայինքու սկզբնական կրթութեան հետ ներքին կապ ունենան, տանցմէ ձեռք բերած հիմնադրաւորութիւն ըլլան, և կերպով մը գործնական կենաց նախադրական ըլլան, որպէս զի արդի ժամանակի բարձր պահանջաւորութիւններուն համադրաւորութիւնն է: Աստանց այն նիւթերը, զորոնք յոտաճային ստորին ազգային գործայինք վաւարաւ ճանաչեալ ուսանողներ են, պէտք չէ մէկիկ նետել, հապտ պէտք է յոգաւոր գործաւոր. շարունակել, ա ելի մշակել և բարձրագոյն փոխանակիլ ուղղել: Իսկ ընդհանրաւոր միշտ պէտք է զանց ուսնալ ինչ որ կենաց համար ոչինչ իրական արժէք ունի, և ինչ որ դուք երբէր զգարձ չաւի գրաւոր: Եթէ մէկը ուզէ այս ստաճարկութեան բնորոշութիւնը, սեւ թէ ազգային բարձր ազգային գործայինք մէջ մասաւոր աշխարհ քիչ պիտի աւրին իրենց աշխարհ մասաւորութեան համեմատ, սակայն արտադրի միայն կ'ըլլայ թէ այդ կարծիքը սխալ գաղափարի վրայ հիմնաւոր է: Յայտնի տաւոր է, ամենկէ թեան ժամանակ կարելի չէ շատ բան աւրինք անշարժութիւն է չալի, և թէ իրը ճշգրտեալութիւններ, սակայն պէտք է նաեւ ըստը շատաւորութեան հետ չգիտնել և այնպիսի նիւթեր շարունակել, որոնք ոչ ոչ պիտի հասկցաւին, ոչ պիտի ըմբռնաւին, շարունակաւին, ոչ պիտի

ի գործ գրութիւն, և ոչ ալ ոխովի պէտք
ըլլան: Այսպիսի շատօրօշ թեմեր հի-
մայ մեր տղայքը ողկեան կերակրով
յողեցնելէն ի վեր չափազանց կը սը-
նընդուին, և դոյնդոյն դիտութիւննե-
րու և մանաւանդ օտար լեզուներու
միատեղ գործածելովը, հոգեով և
մարմնով փոքր դալանք են: «Տղայ ու
դեկան ստամուրջ» կըսէ Հումարդ,
«չառ բան կրնայ տանիլ. սակայն այն,
ինչ որ այսօր մանուկները կը պահան-
ջեն, իրաւամբ միայն ջայլամնի ստա-
մուրջ կրնայ տանիլ»: Անանկ ալ սը-
խալ է միւս խնդիրը թէ տղայ կե-
րպական կրթութիւնը պահպանուի կը-
լայ: Կերպական կրթութիւնը ուսանող
ամէն նիւթերով ձեռք կը բերուի, մի-
այն թէ ճիշտ և աղկի սովորեցնեն:
Սուս է եթէ կը կարծեն թէ գլխաւոր
պարմանը նիւթն է. չէ՞, գլխաւոր պայ-
մանը նիւթը մշակելու կերպն ու եղա-
նակն է: Արեւմտեան դարձեալ կ'աղաղա-
կենք թէ հարկաւոր է բարձրագոյն աղ-
գային դասարաններ հիմնել: Թող անանք
կոչուին «Ընդհանուր կրթութիւն չա-
րանակելու դպրոց», «Ֆարձր քաղա-
քային դպրոց», «Երկրորդական դպ-
րոց», կամ «Միջին դպրոց» կամ ու-
րիշ մէկ անուամբ միեւնոյն է, վասն
դի անտէնէն ոչինչ յառաջ կուգայ.
Բայց ինչպիսի ու ջանք ունենանք այն
բանին, որ մեր թէ գիւղական և թէ
քաղաքային այն աղգայինքը, որոնք
իրենց դասակները ոչ լեզուաւոր (վար-
ժարաններուն մէջ) և ոչ ալ բազմա-
թեւատաւոր (իրադիտական ուսումնա-
րաններուն մէջ) կրթել կուզեն, քա-
ղաքայեց մը վայելուչ, արտօրոտելի
աղգային կրթութիւն մը ձեռքբերին
ունենան, որն որ նոյն իսկ ուսումնա-
կան մարդկանց տալն յարգելի ըլլայ:
Հոս, սա բարձրագոյն աղգային դպ-
րոցն մէջ տարազայն աղգային ժողովրդ-
ական վարժարաններն ալ իրենց
շարժանկեալ ընդհանուր մարդկային
կրթութիւնը կը ստանան. իրենք իրրեւ
ստորին աղգային դպրոցի յառաջա-

դէմ աշակերտներ՝ հոս աղկի կըլինը-
ւած քաղաքակցոյց դասակներուն հետ
ընկերակցութեամբ ի միասին՝ չէ թէ
միայն չափաի օտարանան ժողովրդեան
կեանքէն և մեր աղգային կրթութեան
աղկին, հապտ բուն ժողովրդական կե-
նայ կրթութեան հասանի նոյն ինքն
կեդրոնին մէջ կեցած ըլլալով, տառնը
չորս տարեկանէն սկսեալ մինչև տա-
սըն և ութ տարեկան հասակը յառուկ
աղգային կրթութիւն պիտի վայելեն,
որն որ կարող է թէ աղկին և թէ վար-
ժարանաւորան կոչման կատարեալ եր-
ջանկութիւն տալ:

Թէ ինչ նիւթեր աւանդուելու են
սա բարձր աղգային դպրոցին մէջ՝ վե-
րը արդէն բայցայցոյ ըստեցաւ: Ա-
յսպէս վարժարանին հետեւեալ նիւ-
թերը հարկաւոր են. — արտամարմն-
ընչ մշակուած կրթական վարժար-
տութիւն, որն որ եթէ մանկավարժ-
ընչ աւանդութի՝ միշտ և հանապաղ պը-
ղտաւոր ուսմանք կը մնայ. ետքը ա-
մենէն առաջ հիմնաւոր գիտութիւն
մայրենի լեզուի. արտօրոտութիւն աղ-
գային դրականութիւնը հասկանալու
համար, աղգային լեզուի ընթերցանու-
թիւն, աղգային լեզուի խօսակցութիւն,
աղգային լեզուի գրութիւն (ասանք
վարժարանական կրթութեան միշտ
ամենակարեւոր մասերն են) — . յե-
տոյ քաջ ճարտարութիւն օրրոտօրու-
կան հաշիւներ՝ մանաւանդ մոտոր
հաշիւներ ընելու մէջ, և գործնական
հմտութիւն թուարանութեան և երկ-
րաչափութեան մէջ. տպագրութեան
թիւն քաղաքակրթութեան, աշխո-
հագրութիւն, և մանաւանդ կրթի-
տական ուսմանք (բնական պատմու-
թիւն, բնագիտութիւն, բնաւոր ծու-
թիւն, աղգային տնտեսութիւն): Գե-
ղեցիկ դպրութեան միայն տոտանին
մտադրութիւն պէտք է զարմնել. նը-
կարչութիւնը՝ մանաւանդ անմիջապէս
բնութեան դողափայտութիւն պէտք է ան-
ձանձիր հոգացուի, և ամենայն օր մէկ
ժամ՝ անպակաս պիտի ըլլայ վարժա-

Թիւն ընկեր համար: Ինչպէս ուսման յատակագծին վրայ, այնպէս ալ ուսուցման եղանակին վրայ հարկաւոր չէ հոս տառնձին ճառ մը կարգաւ: Թող տուէք որ մեր հայր Պէտարըցյին և իր վարպետ Կամենիւսն⁽¹⁾ ուսման վրայ իշխեն, անտարակոյս ան տոնն հարուստ հաճմ կը հնձնէր: Ի վերա զիտաթեանց որպիսութեան՝ տնայ քանակութեան վրայ հազարդ պէտք է գտաւարարտուի իրրե մանկութեան վարձութեան մահացու մեղք: Դատ բնական է որ այս ուղղային զգոյշին մէջ օտար լեզուաց ուսուցը ի հարկէ ուսումնական գործընկերու չափով չի կրնար չափուիլ: Բայց ուղղային գրաւ կանաթեան ծանոթեան և իրազիտական ուսման նըր չէ թէ միայն անոնց հաստատուն տաճաններուն կը համը, հասար և կը զերազանցէ զանոնք:

Առանձին քննութեան կարգաւ են տուեցման երկու նիւթերը, որոնք մինչև հիմայ չչիշուեցան, բայց որոնց վրայ պոյցմաւ դադարաւոր ունենալը մեծ նշանակութիւն ունի վարձապետական կրթութեան համար. — անոնք են երաժշտութիւն և օտար լեզուներ: Աղղային վարժապետի մը համար երաժշտական կրթութիւնը անհրաժեշտ կարեւոր կը համարիմ, և ան ալ թէ իր անձնական երջանկութեան համար, թէ՛ իր աշակերտաց երջանկութեան համար և թէ ժողովրդեան երջանկութեան համար: Նոյն իր երջանկութեան համար, — վստի զի «Նյութաւորութիւնը Աստուծոյ հրաշալի շնորհ մըն է և զերազոյն արուեստներէ մէկը, անիկա կը ցրուէ պատի հազերը և տրտմութեան ուղին կը փարստի:» Արիւրաբէ՛ իր աշակերտաց երջանկութեան համար. — վստի զի եթէ ուղղային վարժապետը որարտաւոր է իր աշակերտաներուն այնպիսի երգեցողութիւն սովորեցնել

ցննել որ սիրաւ աղնուայնող և զերեցկութեան զգացումը զուարթացնող ըլլայ, ապա արեւմն պէտք է որ իր երաժշտական ճաշակը և ներդաշնակցութեան արուեստին հատկացումը նորրեմէ տրեւած ըլլայ: Եւ վերջապէս ծաղկավորեան երջանկութեան համար, — վստի զի ո՞վ է պարտաւոր իր հայրենեաց մէջ ուղղային երգեցողութեան տարածուելուն աստարել և ուղղին երգելու հակումը մարդիկ ու մշակել, եթէ ոչ ուղղային վարժապետը: Բայ թէ ամենին կարեւոր մասը քանի մը ուղղային և գտաւարաբ (բար) եղանակներու երգեցողութիւնն է, ամենքը զիտեն, որոնք աս տաճաններուն մէջ օտարական չեն: Իսկ երաժշտական ճաշակը մշակելու համար ամենաուղղացիկ միջոցն է և միշտ կը մնայ՝ դաշնամուրը: Եւ եթէ այդ ժամանակի վարժաները՝ Հոյգն, Մոցարտ, Բեթհովեն և Մենտելսոն — Բարթոլոմէն, անտարակոյս ուղիղ վերնանի գուն՝ ալ կը բացաւի: Որեւմն ես իրրե որարոր կը դնեմ, որ երաժշտութիւնը մանկավարժական և ուղղային շահերուն նկատմամբ ամենայն փութամտութեամբ հագացաւ:

Ինչպէս երաժշտութիւն անանկ ալ օտար լեզու արդիւնեւորն վրայ զանազան կարծիքներ կ'իշխեն մեր ժամանակը: Ամենք, և տանց կարգէն է զարգինակ Վիստիլովիք, օտար լեզունորը ժողովրդական վարժապետին համար բաւարարին անկարեւոր կը համարին: Այր որ տանք, կ'ըսէ Վիստիլովիք, կը կարծեն թէ անկարեւոր է տանց օտար լեզուներու կրթութիւն մը ձիւր բերել, ասիկայ միջնադարեան նախադասարաններ մըն է, զորն որ բիւրաւոր քաջ վարժապետներու կենադրութիւնը կը հիւրեն. ժողովրդական վարժապետը իր ուսման տարականխութիւն մէջ շատ և շատ չափազանց աշխատութիւն ու կրթիչ նիւթեր կը գտնէ, եթէ մէկէն չի փախչիր, և միւս

(1) Էջմիանի մէջ հաստատարարութեան «Արարատ», վերջին համարն, ունի մէջ կոմիտեան շարադրութեան ծաղկաբաշ մը տպուեցաւ:

սէն չափուիլ զիտէ : » Մէկտէները կ'ու-
 ճեղքեն, « Սնդգիայիք և Ֆրանսու-
 ցիք ամենին չեն հօտր Գերմաներէ-
 նը ստրկելու, խփողիքին միայն
 ժողովներն լեզու կը կրթեն և խոյս
 կուտան ան համաշխարհային քաղա-
 քայիս թեհէն, որ զմեզ՝ գերմանացի-
 ները՝ օտար ազգայ առջը չտու ան-
 զամ՝ ծաղրելի ըրեր է » : Ոմանք ալ
 ընդհակառակն օտարազգի լեզուները
 սովորեցնել մենչեւ այն տառնան
 կարծիք կը սեպեն որ կօրծել
 կուտան թէ տառնց բաղմաւեղու կըր-
 թութեան անհատին է երեւոյցել
 քաջ ազգային վարժապետ մը : Ինչ
 պէտք է ըսենք այսօրի ծայրայեղ
 կարծիքներու գէմ : — Էս կընդունիմ,
 թէ հա ինչպիս և շատ ուրիշ քաներու
 մէջ հմարտութիւնը մէջ տեղը մնալը
 ունի է : Օտարազգի լեզու մը . վաղ
 օրը շտրուած, բաց և հասկանալի
 կերպով ու հաստատութեամբ աւանդ-
 ւած՝ միշտ արդատար կը մնայ, մա-
 նաւանդ եթէ անիկայ իրիւ ազգային
 լեզուի համեմատական ու քաղցրեղ
 միջոց մը կը նկատուի : Աս հիմամբ ա-
 մենին շահաւէտ կրկնոր ֆթէ վարժա-
 պետները Ֆրանսերէն լեզու սովորին,
 վրան զի նոր լեզուներէն ամենին դար-
 ծածակները ասիկայ է ցամաքի վրայ,
 և արեւմտ կեանքին մէջ ամենին յա-
 աջ պիտանի ըլլալու է : Աթէ տնիք
 աղատ ժաւանակ, ըսէ որ երկու
 օտարազգի լեզուն ալ ուսուցածէր :
 Մակայն միշտ պէտք է զգատու ըլլալ
 որ ժողովրդական վարժապետին հա-
 մար առաջին շարքին վրայ դառնի
 նախ անպարտան և անհրաժեշտ հար-
 կաւոր նիւթերը, և թէ օտարազգի
 լեզուներու ուսումը շատ ժամանակ
 չտանէ որպէս զի միւս բաները, մա-
 նաւանդ մայրենի լեզուն և իրադրու-
 կան ուսմունքը մնաւ չիրեն : Մեր
 ազգային վարժապետներուն համար օ-
 տար ազգի լեզուները նպատակ չեն
 կրնար ըլլալ, հասար միայն միջոց, և
 արեւմտ միշտ և հանապաղ պէտքէ

կրկնուի, թէ ազգային ժողովրդական
 վարժապետին համար կարեւորագոյն
 մտքը մայրենի լեզուն, ազգային դի-
 տութիւնը և ազգային կրթութիւնն
 են : Առանց բուն ազգային կրթու-
 թեան՝ ժողովրդական վարժապետը
 միշտ վարժիւմ ծառայ կը մնայ, տա-
 քը օտարազգի լեզու ալ քաջ գիտենայ
 « Անճալի Հայրենեացի հետ սերտիւ
 կապուէ հան է քորտ թեանդ հա-
 տատուն արմատը : »

Ի վերջոյ քանի մը խօսք ալ աս
 բարձր ազգային դպրոցին միւս դպրո-
 ցայ հետ ունեցած կապակցութեանը
 վրայ : Եւր կապակցութիւնը երկու
 կերպ կրնայ ըլլալ . բարձր ազգային
 դպրոցները կամ քաղաքային դպրոց-
 ներուն հետ, կամ արդէն քաղաքա-
 տի խղած վարժապետարաններուն հետ
 միաւորուելու են : Թէ արդեօք ունենք
 քաղաքային դպրոցներու ու համար իւ-
 բե ղերնաշէն՝ քաղաքային միջոցներով
 հիմնուին, կամ թէ վարժապետարան-
 ներու համար իրիւ ներքնաշէն՝
 տիրութեան միջոցներով, - այնպիսի
 տեղական օրոյմաններէ կախեալ խըն
 դիր մըն է, որ ընտրութիւնը ձեր խա-
 րադիտութեան կը թողուի : Աթէ
 վարժապետարանին հետ կապուին,
 ան ասին մենք վեց դասարանով վար-
 ժապետարաններ կ'անենանք, որ
 չորս ստորին դասարանները ընդհա-
 նոր մարդկային և երկու վերին դա-
 տարանները մասնաւոր - կոչման կըր-
 թութեան պէտք է նախաւին : Այն
 ժամանակ մենք կը ստանանք վեց
 տարի չարտնադու վարժապետական
 կրթութիւն մը, որով կարելի կ'ըլլայ
 արգիւնաւոր վախճանի մը համար,
 եթէ գործը խելամուտի համար յառաջ
 տարուի : Մասն զի եթէ չորս տարին
 դասարաններու մէջ (14-18 տարեկան
 հասակը) բուն մանկավարժական կաչ-
 ման կ'ըթաթուը բոլորովին զանց
 առնուած ըլլայ, որպէս զի այնպիսի
 մարդիկ ալ դարձող յաճախել կարե-
 նան, որոնք մտադիր չեն վարժապե-

տական հոջման նախորդիլ (սա սարա-
դան ալեք է անմեթեիլ մնայ, քանի
որ վարժապետական կրթութիւնը մի-
տկողմանի ուղղութեան տալու համար
կ'ուզենք) և եթէ չորս տարին դատա-
րաններու ուսումը վերջացրինէն ետքը՝
բուն վարժապետարանին մէջ աշա-
կերաներու ընդունելութիւնը մէյ մը
խիստ և անաշտ քննութեանէ կտա-
նում ըլլայ, ասորս ուրեմն ալեք է
համարուիք, թէ մենք այնպիսի վար-
ժապետարան նախադրութիւն մը
կ'ունենանք, ոչն որ իր հաստատու-
թեամբ ու պիտանութեամբ վարժա-
պետական հոջման պատկաստեք, իսկ
տէրութեան յարգ ու պատիւ կ'ու-
տայ: Ինչպէս ըսի ձեր խորագրա-
թեան կը թողում՝ բարձր ուղղային
գործները քաղաքային գործներուն
հետ կամ թէ վարժապետարաններուն
հետ միատրել: իսկ թէ այս և թէ այն
դէպքին մէջ զձեզ դարձեալ կ'աղա-
չեմ, ի սէր և ի յառաջադիմութիւն
վարժապետական կրթութեան, ձեր
ձեռնուրութիւնը մի խնայեք բարձր
ուղղային գործներ հիմնելու: Այդ
ձեր ուստարութեամբ համօրէն եր-
ջանկութեան ջնք մը հաստատած
կ'ըլլաք:

Երբ արդէն վերը վարժապետարան
հոջման վերաբերեալ ընդհանուր մարդ-
կային նախադրութիւնը քննեցինք,
և ան ալ նախ սկզբնական կրթու-
թեան ներառագիրը տուինք, արդ կ'ու-
զանք մեր քննութեան երկրորդ մասին
վրայ խօսելու և մասնաւոր-հոջման
կրթութիւնը կամ վարժապետարանի
յատուկ կրթութիւնը բացատրելու:

Կ'ուզե՞ք որ չէ թէ մերենաներ կամ
վարժական մշակներ, հազա մտածող և
պայծառ զիտակցութեամբ գործող
վարժապետներ ունենանք, որեւմ
մանկավարժութեան սառ մը 18 տար-
ուան հասակին յառաջ չզիտի սկստի
և 20 տարեանին յառաջ չզիտի վեր-
ջանայ: Մանկավարժութիւնը բնաւ
զիտութիւն մը չէ երեսնայից համար,

հապա խնդիր մըն է որ միայն երիտա-
տարդները և հասակաւորները կրնան
լուծել: Կ'ի և նոյն Ժամանակ վարժա-
պետարանի մէջ ընդհանուր-մարդկա-
յին կրթութիւնը բնաւ պէտք չէ ան-
վայթ թողուլ, մանաւանդ ցանկալի է
որ ուղղային մտանշանդութիւնն ու բը-
նակաւորութիւնը քաջային ու ընդար-
ձակային: Աւանդ մեծագոյն մասին
համար բաւական է կրկնապատկան ձե-
ւը, բայց ամէն մէկ ուսման նրի վրայ
այնչափ առանձին մտադրութիւն պէտք
է դարձնել, որ ուսանողները տղատ
դաստիարակութեան արուեստին մէջ հիմ-
նովին պատրաստուելու վարժութիւն:
Այսին դաստասան ուսանողը աւելի
չառ կ'օգտուի երկու Ժամ՝ աղառ դա-
ստիարակութեամբ, քան վարժապետա-
րանի վարժապետութիւնը 10 Ժամ լը-
սելովը: Այդ տախտակ առնէն մէկը ին-
քըն իր անձին վարժապետ կը դառնայ,
վրան զի ուսանելն ուսուցանելն հաւ կը
միատրել և մէկ ամբողջ կը կազմեն:
Այսու ուսման նիւ հիմայ վարժապետա-
րանին մէջ ընդհանուր-մարդկային կըր-
թութիւնը ալ զիտաւոր պարագան չէ,
վրան ի տղատ հետեւ ամէն ուսանելու և
ուսուցանելու կեդրոնը մանկավարժա-
կան հոջման կրթութիւնն է:

Մանկավարժութիւնը միանգամայն
և զիտութիւն և արուեստ է, հետեւ-
բար մանկավարժութեան ուսումը տե-
սական և գործնական պէտք է ըլլայ:

Քննենք մանկավարժութիւնը նախ
իրբեւ յիտութիւն:

Վարժապետը խնդիր մ'ունի զմար-
դըն ընդունելու՝ ինչպէս որ անիկայ է,
և դաստիարակելու, ինչպէս որ անի-
կայ պէտք է և կարող է ըլլալ: Ուս-
տի վարժապետի ուսման զիտաւոր նիւ-
թը մարդը պէտք է ըլլայ: Ով որ ըլ-
մարդ կուզէ կրթել, պէտք է զանիկայ
ճանչնայ: «Հա ջ'օգտուի կըր զիտ-
րայն բարեւը, թէ որ մէկը բարի
գործք մը կատարել ուզէ՝ նախ և
տառջ պէտք է իր հաստատութեամբ
ճանչնայ:» Կարտաւթեան մը ասեմ

արեւատարի կենաց մէջ կրնայ մե-
կենայական գործնականութիւնը (սովո-
լաթութիւնը) բաւական համարուիլ. իսկ
սովորական վարժապետին անվայել է
այն, վասն զի իր կաշման մէջ ամենե-
ւին չպիտի լծանի ողկաւ արեւատար-
ի վրէ։ Մանկավարժը մարդո՛քստ մը
պիտի ըլլայ. այս պահանջման մէջ ամեն
բան կը բովանդակի. ինչ որ արդի մա-
մանակը վարժապետական կրթութիւնէ
իրոս տմբ կրնայ յս սուցուիլ։ Եւ նախ
սա է անոր խմատը. արժիլ մարդու
մարմնը ճանչնալը (ֆիզիքական մարդ-
կայտաութիւն), վասն զի մարմնը՝
հագեցն կրողը, դորձինն ու ծառան
է։ Բայց ի սկիզբն արժիր սղաւ սղին
ճանչնալը (շոյեքանութիւն), արժիր
զայն քննել իր գոյութեանն և տճման
մէջ, իր մտածարութեան, գրայցողու-
թեան և կամեցողութեան, արժիր
հետադատութիւններէ հետեւութիւններ
հանել և զարդացման օրէ՛քներ գրա-
նել, որոնց հիմանքներուն վրայ ետ-
քը մանկավարժական վարդապետու-
թեան ճինքը կանգնեցնելու և։ Ման-
կավարժական վարդապետութիւնը
սկտք է որ մարդու ֆիզիքական և
սղեկան գատարարութիւնը մանրա-
կըրկիտ քննէ, մանաւառք սկտք է
մարդու մտաւարական, արամայրա-
կան (որտի, բարոյական և կրճտկրճ
կողմերը պայծառ լուսի մէջ հանէ,
որակս զի ուսանողները կարենան ճանչ-
նալ և ի գործ դնել գատարարութե-
ան նարտակնն ու վախճանը, միջոյ-
նէրն ու ճամբաները. սորս թէ ոչ ան-
հատկանալի է ան գատարարակիչը որ
այս ծանոթութիւնն ու ճարտարութիւ-
նը չտնի։ Աս վարդապետութիւնը
գիւրքանէի նարտակօք՝ բնաւ այնպիս
պէտք չէ տանգել որ գիտութեան
ոլին ուրաւալի, իսկ եթէ այս պայմա-
նը հարկաւոր դրուլութեանի կրտար-
տի, այն ժամանակ յիշեալ վարդա-
պետութիւնը առ նուազն այնչափ ող-
դեցութիւն կունենայ, որ սովորայ
գատարարակի մէջ հեռեւտլ արդիւնք.

ները կը ծնանի. բարեխաճութիւն և
ծանրութիւն, միտումն ի հետադատու-
թիւն, բնութիւնը բնաւ վարժ որա-
մարտութիւն, խնդութիւն և տրտա-
թիւն, և ո՛վ կրնայ տրտալ այս ար-
դեանց մեծ նշանութիւնը։ Բայց թէ
անոր ճնորճ տեկի մեծամեծ բարեաց
տղիւր մին է՝ բաջ գիտեն այն սղա-
րանները, որոնք մարս ր խղճիւ կ'աշ-
խատին ճէ թէ միայն գիտք գատու-
արտիւլ՝ հաղա նաեւ գիտք ճանչցող
ըլլալ։ — Եթէ տանալը այն տա-
տիճանին հաւեր է, որ արդի գատու-
արտութեան գիտութիւնը՝ պիտին
գատարարութեան նարտալը, ճամ-
բան և միջոյր կը հատնայ, ան տեկն
պէտք է իրեն տալնորդութիւն մը
տալ, որակս զի ծանոթանայ թէ թնչ-
պէս այս ումնը կը զարդանալ զանա-
ղան տաններ, զանազան երկրներու
մէջ, զանաղան պառճաններէ և զա-
նաղան տնճանց ձևոք. միւլ բանիւ՝
ինչը սկտք է մանկավարժութեան
պատկութիւնը գիտնայ։ Աչ մի հնոր
այնչափ յաջողի է սովորայ վարժա-
պետի հոյեկան հարկերը ընդարձակե-
լու, իր ձեւը պայծառ հայեացք և
խելամտութիւն տալու, իր ողայն ե-
ռանդ և հեղաթիւն յատկայնելու՝ որ-
չափ մանկավարժութեան պատմու-
թիւնը։ Խորին համալմաւրս է, թէ
մենք տեկի յառաջողմ՝ կրկնաբ
մանկավարժութեան գիտութեան մէջ,
եթէ վարժապետարաններուն մէջ ման-
կավարժութեան պատմութիւնը, մա-
նաւառք և զմանկարանութեան պատ-
մութիւնը — մինչև ցոյցսր յետադմ՝
նայած սահման մը — տեկի ընդար-
ձակ պոչտան տննայ։ Ան տեկն
մենք ոտկաւ կըմտակներ, բայց տեկի
կըմտակ կունենանք։ Ի հարկէ մանկա-
վարժութեան պատմութիւնն ալ նոյն
դրուլութիւնը կը պահանջէ, որն որ
մատենադրութեան պատմութեանը
վայել է։ Եթէ մատենադրութեան
պատմութիւնը միայն ան օգուտը կ'ար-
տալի, որ սմանք կարդալիւն կը

ստանան մատենադրութեան վրայ բարբառնել ու ճառախոսանել, և եթէ նուիւ մատենադրութեան սղին պայծառ լուսի մէջ չի ցուցուիր, ապա ուրեմն այդ ուսմունքը ոչինչ արժէք ունի մեր ուսանողներուն համար: Այդ եղանակաւ՝ վաղահաս շատախօսներ կը կրթենք, որոնք — Վիտաւերի չեռ ըսելով — քիրք մարտնչաւ փախարէ՛նախ վեր քաշել կը աւելին: Եթէ կ'ուզենք որ արդատաւոր մանկավարժական կրթութիւն ունենանք, պէտք է մանկավարժութեան պատմութիւնը՝ մանկավարժական դասական գրքերը կարդալուն հետ կապուած ըլլայ:

Սակայն մեր նպատակը միայն չը պէտք է ըլլայ, որ մեր ուսանողները դատախարակիչ կրթութիւն, իրենք պէտք է նաեւ վարժապետ ըլլան: Արեւմտեան դիմադրական մանկավարժութեան հետ բարուեստի կրթութիւնն ալ ոչ իսկ միտակցութեամբ չի ընկնուի: Այսպէսով կրնալն յառաջ կազմայ. ուստի ուսանողները խեղճութեամբ առաջնորդութիւն մը պիտի ունենան՝ որպէս զի ճիշդ հասկցած դիմադրական վարժութեամբ ի գործ գլխին և եղանակաւ սնութեան ճամբով արդատաւոր ուսուցչական ճարտիպութիւնը հետզհետէ ձեռք բերեն: Ասոր համար ուսանողները պէտք է անշուշտ ծանօթանան՝ ազգային դպրոցներուն մէջ արդեամբ դարձադրելի եղանակաւ, բանութեան և վարդապետարանութեան հետ, և ծանօթութիւնը պէտք է հիմնաւոր և համակողմանի ըլլայ և չէ թէ վարկաբարակի և հարեանցի: Մենք բոլորովին կը մերժենք քանի մը վարժապետարաններու մէջ տիրապետող անօգուտ սովորութիւնը, որով յիշեալ հրահանգները՝ ուսման տոանձին նիւթերու վերջնական մտքը կը կազմեն, և բոլոր մանկավարժներէն իրեն «յուշուած» կը յիշատակուին: Այդ սովորութեամբ երբէք չենք ունենար ներդաշնակ միութեամբ յորինուած ազգային դպրոց մը, երբէք

չենք ստանար եղանակաբանութեամբ կրթուած ուսուցիչ: Ընդհակառակն այս հրահանգները պէտք է մէկ ձեռքի մէջ տանալուած ըլլան, որպէս զի ուսանողները ապա ծառ դարձաւոր մը ստանան թէ ս'ըսիսի յարաբերութեամբ պէտք է վարդապետութեան զանազան նիւթերը իրարու հետ կապուին, ինչպէս զանազան միտակցութեամբ յառաջ տանիլ և փոխադարձ գիրար նպատաւոր ընել, ս'ըսիսի ըսկըգրանցներով ուսուցանելու նիւթը ընտրել, կարգաւորել և մշտնել, և թէ այս բոլորին առջև ինչ նշանակութիւն ունի դպրոցական կարգաւորութեան հրահանգ մը, յորմէ աւելի կախեալ է դատախարակութեան յատկապէս դիմադրական, քան թէ իմաստն առնուած գիտութեան բոլոր շարժումներէն: Այս բոլորը պէտք է արժիւ, վասն զի զայն ծառանդութեամբ ոչ որ կ'ըստանայ իր տիկին մօրէն: «Տեսնաւարաւ նայ կալմութեան» վրայ երկու ծամ դատախօսել ոչինչ է՝ այդ վախճանին համեմատ համար: Պօթնայի վարժապետարանին մէջ մենք մանկավարժութեան ուսուցչական վրայ շարաթը քան դատ գործ կ'ածենք: Ի հօրին տակաւ այնչափ արտադրելի չէ, որչափ որ այնպիսի երիտասարդ վարժապետի ջըւ փութութիւնը, որն որ առաջին անգամ տղայաց առջև կ'ենցած է, և չնայելով իր գիտութեանց՝ անոնց հետ ինչպէս սկսիլը դարձեալ չգիտէ:

Բայց որչափ կարևոր և դժուարին է մանկավարժութեան արտադրանքի մէջ աւանդել, այնչափ աւելի պէտք է հաշտ որ ուսանողները զայն շարժապէս պատշաճութեամբ ձեռք բերեն, և թէ այդ երիտասարդ անձինքը առաջնորդ գիւրիներէն դժուարներուն առաջնորդ ունին: Ուստի մինչև որ ուսանողը կատարելապէս ընթանէ հարցաբանութեան միջնորդութեամբ զարդացանելու արտադր, նախ

պէտք է կարողանայ՝ մանկա-
վարժութեան վարդապետի տուած դա-
ղափարական դասը նայնութեամբ կրթի-
նելու (վերատեսչելու), և միայն
հաստատութիւն ստանալէն ետքը պէտք
է իրեն թոյլ տրուի, որ բնօրինակի
փորձեր ալ ընէ: Այս փորձերը իւր-
նան ի գործ դրուիլ ի սկզբնէն նայն
ինքն ուսուցչին առջեւ, ետքը իր
դասակից ուսանողներուն տոճիւր, ետ-
քը քանի մը տղայացի առջեւ, և ժի-
ւոյն վերջապէս՝ երբ կատարեալ փոր-
ձատութիւնը չի տարակուսիր՝ մէկ ամ-
բողջ դաստասան ուղտկերտներուն առ-
ջեւ: Աւելցելի վերջիններուն հետ
գործն սկսիլը չմանկավարժութեան
նշանն է, և վասն զի աղայ ոգին շատ
նաւթ է նորագոյն փորձերու համար:
Վարժապետները առօրինակ առ տատի-
ճան կրթելու մտք՝ թող ինչպէս կամե-
նան գործը յորինեն, բայց մեշա պէտք
է վարժութիւնները այնպէս կարգաւ-
րեն, որ ուսանողները վերջապէս կա-
րողութիւն ստանան դպրացի մը մէջ
իրբն ինքնակախ վարժապետ մանկ:
Ով որ լալալ կուգէ սորվիլ՝ պէտք է
ջուրը մանկ, և ով որ սորվեցնել
կուգէ սորվիլ՝ պէտք է դպրացի մը առ-
նէ: Պարձնակախութիւնը միայն գործ-
նատնութեամբ կը սորվի, և սորվե-
ցնելը՝ միայն սորվեցնելով: «Որչափ
աւելի այս ճամբատութիւնը փորձերով
կը հաստատուի, այնչափ աւելի ան-
հատկանալի է, որ դեռ մինչև այսօր
կան այնպիսի վարժապետականներ, ու-
րոնք ուսուցիչ պատրաստուող ուսա-
նողներու վարժութեան համար ամե-
նին դպրոց մը (կրթարան) չունին,
և թէ դեռ դարձեալ կը դառնաին այն-
պիսի մարդիկ, որոնք այն կարծիքն
են, թէ դպրոցական գործնակախու-
թիւնը աւելի զիրին և աւելի հիմնա-
վին կարելի է վարժապետական պաշ-
տոն կատարելու առաջին տարուան
մէջ սորվիլ: Եթէ — և առ ալ երթա-
գրութիւն մըն է — մանկավարժութեան

տեսականութիւնը պահանջածին չափ
հասկըցուած է: Ով որ այսպիսի հա-
մագմունքներ կը յայտնէ, կրնայ վար-
ժապետարանի կրթութեան վրայ կար-
ծիրներ ունենալ, բայց հազիւ թէ պայ-
ծառ հայեացք մ'ունի:

Վարժապետարան մը՝ առանց վար-
ժութեան դպրոցի (առանց կրթարանի)
ինձի կը թուի խրեւ լողալու հիմնադը-
րութիւն մը առանց ջրի, կամ՝ բժշ-
կական վարդապետարան մը առանց
հիւանդանոցի: Պատեկովկի բաժ-
նամարտութիւններու մէկն ալ սակիւց
է, թէ «վարժապետարանի մը ամե-
նակարեւոր մասը ուսանողներու — (ա-
յապէս վարժապետներու) վարժութեան
համար յորինուած գաղափարական աղ-
պային դպրոցն է (կրթարան)»: ա-
նով վարժապետարանը ամենայն բան
է. իսկ առանց անոր — ոչինչ: «Ով որ
կը կարծէ թէ գործնականութիւնը փո-
խանակ վարժարանի կրթարանին մէ-
ջէն հանելու կարելի է միայն տեսակ
մը դաստիարակութեամբ կամ վարժապե-
տական պաշտոն կատարելու առաջին
տարուայ փորձով ձեռք բերել, անի-
կայ երևի թէ դադարաւ շահի ա-
ղիկ յորինուած կրթարանի մը վրայ և
չսկաթ թէ ինչ շնորհալից պտուղներ
յառաջ կը բերեն Պատրաստական դա-
սերու ժամանակ ուսման յայտադրի և
նիւթի վրայ խորհրդածութիւնները և
սրտչումները, Պատրաստական դասե-
րու ժամանակ օրինակները և խրատ-
ները, Փորձոյ դասերուն ժամանակ
վարժութիւնները և վերջապէս Բանա-
քըննութիւնները, Այցելութեան դա-
սերը, Ժողովները ընդհանրապէս, և
մանաւանդ անհատներու վրայ խորհր-
դածութիւններ ընելու ժողովները,
— միով բանիւ այն արդատաւոր հիմ-
նարկութիւնները, որոնք կրթարանին
մէջ աւանդուած բոլոր վարդապետու-
թիւնները իրարու սերտիւ կը կապեն և
առանց սրանց այդ վարդապետութիւն-
ները անհետ և անարդիւն պիտի մնա-

յին: (1) Ով որ վարժապետարանին մէջ կրթութեամբ տառն մի և նոյն ժամանակ կրթարանին մէջ ալ դորձնականութիւնը իրօք ստել է, քաջ գիտէ անիկայ թէ ինչ կը նշանակեն Գեօրգիէի հետեւեալ խօսքերը. «Յնութիւնն ու Ար. ուստը դեռ սրջափ չտու և տնձանձիր պիտի չարչրուին, մինչև որ կրթեալ

(1) Անտարակոյս Կէնճ. Գ. Բաղի կրթարանին վրայ կ'աշխատէ, որու վերին առիճան գեղեցիկ կազմութիւնը երեսնի մանկավարժներ կը յոր են: — Ռատողները կրթարանի մէջ դասախօսութիւն ընելն յառաջ՝ Կէնճի առաջնորդութեամբ և խորհրդակցելն դաս տալու նիւթի և հղանակի վրայ, ի հաշիւ կոռուս նաև ժամանակը, որքան որ դասը պիտի տեսէ, աղօյ ընդունակութիւնը, օժանդակ միջոցները, յառաջիկայ դասի յարաբերութիւնը նախընթաց և հետեւեալ դասերուն հետ եայլն — միով բախ կը նանաս որ դասը ամբողջ բան մ'ըլլայ և անհետ յիշատիւ. այս է Պատրաստական դասը: Երբեմն ինքը Կէնճը դաս կուտայ, ոչ ոք ուսանողներուն համար Գաղափարական դաս կըլլայ. ետքը ուսանողներուն մէկը դաս տալ կը վորձէ իր ընկերակիցներու ներկայութեամբ — Փարձոյ դաս, որն որ ներկայ դանտած ուսանողներէն կը քննուի. Կէնճն ալ անոց սխալմունքը նկատելով՝ հարկաւոր խրատներ կուտայ — Բըն. նաղատութիւն: Յտաջաղէ՞մ ուսանողներ, քամենայն որ դաս կուտան, որոնց ջով մէկալ ուսանողները յայցելութիւն կուգան և իրենց տետրակներուն մէջ ամենայն բան կը նշանակեն ինչ որ շատ կամ քիչ մտաբերութեան արժանի է — Այցելութեան դասեր. չարձաթը մէկ անգամ ընդհանուր ժողովը կըլլայ, ուր ամէն մէկը թէ ուսանողը թէ Կէնճն թէ ուրիշ վարդապետներ անցեալ չարձոյ մէջ իրենց նկատածները կը յայտեն, որոնց վերայ մշտնա կը խորհրդակցեն. չարձաթը մէկ անգամ ալ տառնձին ժողովը կըլլայ կրթարանի աղօց անձնաւորութեան վրայ խորհրդածելու և անոց համաձայն կենսադրութիւնը յօշոնելու. այս է կենսադրութիւնները տառնձին գրքի մէջ և գրքութիւն և մէկ տարի անձնելն ետքը հոն կանկցութիւն տղան որչափ փոխուեցաւ առ լաւ կամ առ վատ, ինչ պատճառներէ փխտուեցաւ, որչափ օգտակար եղաւ անոր վրայ ունեցած հսկողութեան կերպը եայլն:

մարդ մը (խակ մեր դէպքին մէջ կըրթեալ ուսուցիչ մը) դպրացիներն: Ի սկզբան ընտանեկանութիւնը սրջափ տեսչութիւնը պիտի պէտք է կարտաւ. խակ ետքիւր սրջափ անհարկութիւններ պէտք է սղոյէ և տալէ մինչև որ երիտասարդ անձինք հնարադորձ, աղատ և անձնակախ ուսուցիչ ըլլան, մինչև որ իրենց ընկերը դիտենան և ուզածը կատարել կարենան: Չէ, կրթութեան մը տրգիւնը ժխտելու փոխութիւն, ինչ որ անգամ խելացիութիւն է վարժապետարանին հետ պահագործ կերպ յորինուած բանի մը պարզներ միտարել և սցալէս ուսանողներուն հետ և միջոց տալ, որ ըստ չափու կարողութեան իրենց ոգեկան հարգը նը ընդարձակեն: Եթէ կուզենք որ վարժապետարան կրթութիւնը համապատասխան ըլլայ, ուրեմն պէտք է որ վարժապետարանին հետ անընդմիջ աշխատեալու ըլլան տղայ տարեկը մը, խորհրդակցելու կրթեալ հիմնադրութիւն մը, կոյրերը խնամած երեւ հիմնադրութիւն մը, և տնտեսական տղայ չը կրթեալ հիմնադրութիւն մը: Անտարակոյս անիկայ աւելի օգտուէ է, քան թէ երկրորդորդութեան և արտեստակալութեան կամ թէ սրիչ սցալէսի բաներու վրայ վարդապետութիւնը, որք վարժապետական կոչման հետ ընտանեկան չունին: Ի հարկէ ըստ ինքեան համեմատի է որ ան տան վարժապետութեան անհերք տղ շեն կրթարար փոքր աւաններուն մէջ աշխատեալ, և ուրեմն վաններ մեծ քաղաքները պէտք է փոխադրել: Այս, ես շատ կամ քիչ հարամկտ եմ, որ վարժապետարանները մեծ քաղաքներուն մէջ բացուին. բայց բողբոմին համաձայն շեն վարժապետարանները երկուսի բաժանել և քաղաքացի վարժապետարանները դիւղական վարժապետարանին զոնադրանել: Իմ կարծիքով միայն մէկ բացառութիւն ներկելի է, այսինքն երբ որ քաղաք մը այնչափ մեծ է, որ կարօտութիւն ունի իր ա-

ոսնձին անգնատն վարժապետարանը
ունենալ : Իսկ ուրիշ զէպքերուն
մէջ միւս տնակ կործիր է , թէ գիւ-
ղական վարժապետը քաղաքացին վար-
ժապետէն պակաս գիտութիւն և կա-
րգութիւն պիտի ունենայ : Ի նկատի
առնելով ատմութիւններու միջոցին հետ
կապուած մեծամեծ դժուարութիւննե-
րը՝ դուք համաձայնէիք թէ աւելի
կրտսէի կըլլար եթէ խնդիրը հակա-
դարձ կերպով ներկայանար :

Եթէ ես վերը շատ անգամ խօսե-
ցայ մանկավարժութեան տեսականու-
րեան և դարձնականութեան միայն , իմ
մտքս բնաւ իրարու հակառակ բաներ
նկարագրել չեր և տարրականայն
վարժապետը համար կը յարեմ , թէ
այդ երկու բառին տեղ ինձի աւելի
ճիշդ կը թուի մանկավարժական գիտա-
րեան և մանկավարժական տրաւտի
մէջ զանազանութիւն բնելը : Վարժա-
պետարանին մէջ պէտք է ամենայն
վարժապետութիւն դարձնական բլլայ ,
նաեւ տեսականը : Եւս ամենին չեմ
ուզիր զաղտուկ խօսիլ . որեւէ գիտ-
ալ չբացատրելով՝ բացարձակ կը յայտ-
նեմ , թէ մենք ամենքս ալ գեւ շատ
աւելի դարձնական բլլալու ենք , որ
դարձնական մանկավարժի պատուոյ ա-
նունը իրաւով և ճշմարտութեամբ
կրկնէ : Այդ ատիճանին համեմու-
համար , մենք ամենքս պէտք է գեւ
զարմեալ շատ բան սորվինք , բայց
պէտք է շատ բան ալ մանանք : Եթէ
կազմենք որ վարժապետարանին մէջ
տեսական վարժապետութիւնը դարձ-
նական բլլայ , առ ատեն բոլոր ուսում-
նական սպրդ , բոլոր ցանցաւորութիւն-
ները՝ որ յիշատակին կը սպաննեն ,
բոլոր աւելորդ բեռնաւորութիւնները
պէտք է անխնայ մէկզի վնասուին .
վասնի որ ազգային վարժապետին հա-
մար միայն առ է դարձնական , ինչ որ
իրօք կը բազմապատկէ ոգեկան կրթու-
թիւնը , կը գրգռէ սորվելու վախճարը ,
կարթնցնէ խաղաղութեան միտումը ,
կը յարգարէ ուսուցչական ճարտարու-

թիւնը , և ինչ որ պայծառ ճիշդ , տ-
գաւ և անձնակաւ կերպով մտածելու
և գործելու կը նպաստէ : Ինչ որ այս
սկզբունքներուն հակառակ է՝ անխնայ
ուրեմն է և կը մնայ անդորձնական ,
ուստի պէտք է զայն ի բաց արտարել :

Բայց ես շատ հեռու եմ կործնել ,
թէ վերայլեալ բոլոր պահանջմունք-
ներու կատարելով վարժապետարան-
ներին կատարելով վարժապետներ կեղ-
լեն : Վարժապետարանը չի կրնար
կատարելով վարժապետներ կրթել ,
վասնի որ ոչ որ կատարելով կրկնայ ման-
կավարժութիւն ուսանելով , ոչ ալ ան-
ատեն՝ երբ երկարատեւ անձնակրու-
թեամբ և հաւատարմութեամբ պարտ-
քերը կատարելէն ետք՝ զայն անհայ
անձին սպիտակցուցած մաղբրէն որ-
դէն կենաց աշնան հովը կը շնչէ : Որ-
չափ մարդը վարժապետական պաշտօն
կատարելու ատեն աւելի կը սորվի ,
այնչափ աւելի կը համոզուի թէ դար-
ձեալ քանի խրատմաներ կան մար-
դուս աշխուր , և թէ ինչպէս հարկա-
ւոր է ամէնեցուն՝ որ անդադար և
շարունակ աւելի կատարելով կրթու-
թիւն ձեռք բերեն : Անոր համար ալ
ան վարժապետարանը լուսազոյնը չէ ,
որն որ իր աշակերտներուն ամենին
շատ գիտութիւններ կուտայ , այլ այն
որ իր աշակերտներու սրտի մէջ շա-
րունակ կրթութեան փափարը դրե-
ղադայն , և գիտութեան ծարաւը տե-
ւազազոյն կը նէ : Այո՛ , վարժապետա-
րանէն ելնելէն ետքն ալ դարձեալ
կրթութիւն , անձանձիր անձնակրու-
թեամբ և եռանդեամբ շարունակաւ
կրթութիւնը անհրաժեշտ կարեւոր է .
մի և նոյն է եթէ զայն մանկավարժա-
կան մատենագրութիւնը սորվելով
մշտուենք , եթէ խելամուտ վարդա-
պետներուն հետ խօսակցելով ,
եթէ մանկավարժական ճամբարու-
թիւն բնելով , եթէ մանկավարժական
ժողովներուն մասնակցելով , եթէ ա-
զէկ դպրոցներ այցելելով , կամ եթէ
որ և իցէ ուրիշ այսպիսի նպաստաւոր

միջոցով : Ով որ հանդիստ կը կենայ՝ յետ կը դիտէ , և ով որ անգործ կը մնայ , կը ժամադասի : Քաջ աղբային վարժապետի նշանաբանն ըլլալու է : Արթուրեանի տղատ , Սիրով հլօր , Անձնախրաթեան մեծ :

Ահա ես խօսքիս վախճանին հասցայ . լոյս ինծի կը թուփ թէ դեռ նոր սկսեցի ճառիս յառաւի մասը : Ինչ որ կրցայ ձեզի բացատրել , միայն երկար խորհրդածութեանց անհրաժեշտութեան , միայն բնարաններ են : Եւ ինչ որ դեռ չտես , խիստ շատ կայ խօսակիր : (1) Վարժապետարանի խնդիրը անվերջ պատուով մինչ է : Զայն ժամանակը կը ստիպէ մեզ որ իրը գլխաւորեն , ուստի շնորհ տնիմ՝ փառք ինչ գործաւ ձեր համբարութիւնը խնդրել , որ ի վերջոյ կարճ խօսքով այն

(1) Հոս հերթակը կիմացնէ թէ վարժապետարաններու արտաքին կազմութեան վրայ (այսինքն գիշերօթիկ թէ երթմեկ ըլլալու վրայ) Գոկոտը Բրիտի վիտի խօսի (սեւ մեր յօդուածը մանկավարժական ժողովքի վրայ «Մասիսին» մէջ) , և թէ Գոկոտի մէջ այդ խնդիրը այնպիսի կերպով լուծուած է , որ փոխփոխութիւն ցանկաւ լուծուողին հիմք չունի . — Հարկաւոր կը համարուի յարել . թէ այդ վարժապետարանը աւելի երթմեկ է քան գիշերօթիկ : Բանի մը ուսանողներ վարժապետարանի շէնքին մէջ կը բնակին , բնակարանի համար կամ թեթեւ վարձը վը ճարելով կամ զայն ձէլ ընտրելով : Այդ ուսանողներու վրայ այնչափ խիստ հսկողութիւն չիայ , որն որ տա հասարակ սովորական է եղած գիշերօթիկներուն մէջ , և իրենք շատ կամ քիչ ազատ կեանք կը վարեն : Իրենցմէ այնչափ հնազանդութիւն կը պահանջուի որչափ որ ամենայն բարեկարգ գերդաստաններու մէջ իր անդամներն կը պահանջուի . և ուսանողներու վրայ այդ պահանջմանը եւելի բարդական պարտք է , քան ստիպմանը : Տեսուչը գիշերօթիկ և երթմեկ ուսանողները իրարմէ չի գանգաւոր և իրենցմէ հաւասար չափով քաղաքավարութիւն կը պահանջէ , միայն այն տարբերութեամբ որ մէկերուն վրայ աւելի հսկողութիւն կընայ ունենալ՝ քովը բնակելուն պատճառաւ , իսկ մէկաներու վրայ հսկելու այնչափ ստիպ չունի : Մ. Թ.

արդիւնները ցուցնեմ որոնց գործակցութեամբ վերջը պահանջած վարժապետարանի կրթութեան յառաջադիւնութիւնն ու արդիւնքը կը յաւաստուի :

Առաջին տպմանն է որ վարժապետարանը քաջ վարժապետներ (1) ունենայ : Զի՞թէ ապագայ ուսուցիչներու պատմութեան վարժապետները կեանքին մէջ փոխառած , դպրոցի և կարգաւորութեան տեղիակ , և գործնականութեամբ վերին աստիճան հմուտ , աղբիւր և պատշաճ խնամք յառաջունք որ տէր իրեալ , և ուրեմն իրենց պաշտօնի նկատմամբ որչափ շատ բանի բուն յոյժաւոր ալ ետանդուն անձինք չեն , եթէ իրենք իրենց աշակերտներուն համար թէ գիտութեամբ և ինչ կարողութեամբ , թէ ուսուցանելով և թէ կենդանաւարութեամբ նախանձելի օրինակ չեն ըլլար , եթէ միով բանի հետադարձութեան վարժապետ չունինք , վարժապետարաններու կատարելագործ կողմութիւնն ալ սչինչ կողմէ : Կարգութիւնները ձեռք են : Եւ զի՞նք որ այս ձեռքը աշխարհքին շտապոր ըլլան , հապա նախ և առաջ պէտք է որ ամենայն վրայ ճշմարիտ ու գիտ իշխէ : Եւ այդ ողջուն համար պէտք է վարժապետարանի վարժապետները հազան : Հոս ու կը ճշմարտանայ հին տապալ , թէ քաջ անձնաւորութիւններն անհամեմատ աւելի արգասիք կըլլայ , քան թէ բոլոր օրէնքներին և հիմնադրութիւններին : Արդ՞օր այդ վարժապետը համարարան եղած է թէ չէ , տառաւածարան է թէ տառուածարան չէ , սկզբնական վարժապետ թէ վարժարանի ուսուցիչ եւ դո՞ւ է և այլն , այս խնդիրներուն մէջ բոլորովին անտարբեր ենք , միայն թէ վերադառնալ մէկալ տպմաններուն համարաւորաբան ըլլան : Մենք չենք հարցնել թէ մարդը ուսկի՞ց ունի իր կրթութիւնը . հապա թէ ունի՞ զայն : Մենք ամենայն մեղաւաճաւորութեան ընդդէմ ենք : Միարդարաւորութիւն է շատ երկիրներու մէջ դեռ հիմա ալ

(1) Գոկոտի մէջ գործածուած վարժապետ և վարժապետութիւն բառերը , «...» և «...» կամ «...» կամ «...» նալու է : Մ. Թ.

իշխող այն սովորութիւնը, որով փար-
ժապետարանի առաջը և առաջին
վարկերը միայն աստուածաբաններէն
կրնարուի, և շատ անգամ՝ այնպիսի
աստուածաբաններէ, որոնք երբեք ող-
գային դպրոցի մը մէջ աշխատութեւ
լած չեն, և որոնք ազգային դպրոցի
ու վարժապետարանի կաթիլներ չեն
դիտեր և չեն կրնար դիտել և այդ
անբարոյականութիւնը ազգային թըշ-
ուառութիւն ալ կրնանք անուանել՝ ի
մաս առնելով վարժապետներու և ող-
գի կրթութեան վրայ թափուած սար-
ափելի մեղաները :

Բայց միայն ճարտար վարժապետ-
ներ պատրաստելով դարձի կատա-
տութիւնը ապահոված չըլլար : Եթէ
կազմեր որ վարժապետարանները ող-
գային դպրոցներու և ողգի կրթու-
թեան յառաջադիմութեան համար տե-
ւորական տարազայ մը պատրաստեն,
պէտք է դպրոցական արդի յարաբե-
րութիւնները փոխուին և վարժապետ-
ներու միմեկը բարբորուի : Գալոցնե-
րու կազմութեան երկայն շղթային մէջ՝
վարժապետներու բարձրագոյն կրթու-
թիւնը միայն մէկ անգամն է : Ազգա-
յին կրթութիւնը բնորոշակէլու հա-
մար՝ պէտք է որ վարժապետներու
բարձրագոյն կրթութեան հետ ալ ան-
փայթ շնչայ տալի աղէկ վարժապետ-
թիւնը, որիչ հազարաբաժնութիւն մը և
ազատ դպրոց մը : « Գալոցը, կըսէ
Պիտեր, կտաք մըն է որն որ շարա-
նիւններով կը շարժի, անոնց անունն է՝
կրթութիւն, վարժապետութիւն, հոգա-
բարձութիւն և ազատութիւն » : Ար-
թութիւնը առաջին բայց ոչ միակ
այսմանն է : Եթէ մէկուլ պայմանե-
րը անկատար մնան, անհետաւ վար-
ժապետներն ալ բնաւ չեն կրնար այն
արդիւնքը արտադրել, ինչ որ անոնք
պէտք է և կազմն արտադրել : Եւ
որոնք դարմանալի չէ, եթէ խեղցի
մարդկան դատ մը վարժապետական
կոչմանէ հետո կը կենայ, և եթէ այդ
պաշտօնը բնորոշած շատ մարդիկն ալ

այն բարիքը չեն վայելեր, ինչ որ ա-
մենայն կոչման առաջին առաքինութիւ-
նն ու վարդը պիտոր ըլլայ՝ այսինքն
խնդութիւն և խաղաղութիւն :

Պերմանիայի մէջ ազգային վար-
ժապետներուն յարաբերութիւնները
ե՛րբ կը կարգաւորուին : Ո՞վ կրնայ ա-
սոր պատասխանը տալ : Քանի որ ըս-
տակը արխաշաղաղ պատերազմներուն
վրայ ստատագիներալ խաղաղութեան
վրայ քործ կը դրուի, քանի որ հրա-
պարակական կրթութեան ծախսը հա-
շիւը պատերազմի ծախսը հաշիւն սրա-
կտա է, քանի որ ան կարծիքը ծաւա-
լած չէ, թէ ողգին ազատութիւն տը-
ւողը կոխներու դիւցազունքը չեն,
հաղա խաղաղութեան դիւցազունքն
են, և թէ աղջի մը ոյժը չէ թէ իր
զօրադուղերու թափն վրայ, հաղա
իր կրթութեան զօրութեան վրայ կա-
յացած է, բնաւ անիկայ չափի թար-
ւորի, « Կարգիւթիւնը, կըսէ Ադէկ-
սանդր Յոն Հոմբոլդ, ամեն մէկ ու
ղեկան յառաջադիմութեան համար
երկու դար կը ծախէ. մէկը՝ ան
յայտնի տեսներու և շղափելու համար
և մէկն ալ՝ ճանչցած սխալմունքը
ուղղելու համար » : Բայց թէ որ մը
սխալմունքը պիտի ուղղուի, և թէ
վերջապէս ատեն մը պիտի դայ, որ
ճշմարտութիւնը իր դատիւնը տանէ :
մենք չենք երկարիր, և այս հաւատ-
քը մեզ համար անձխտելի յորդորա-
կան դոնձ մըն է : Այն արշաղոյսը
այնչափ շատ կը ծագի, որչափ տեղի
ամուր միտքանութեամբ կատարին
Պերմանիան ազգային վարժապետ-
ներու 80,000 հոգին, և տեղութեան
մէջ՝ իրիւ բուռն զօրութիւն մը միա-
բան ելլեն հանրական իշխանու գէմ,
ու սուրբ անձնու իրութեամբ վառուած
ողեկան գէնքով խաւարին պատնէնե-
րը կարծանեն, Անտարտիդա մեր առ-
ջիւ միշտ անպակաս կըլլայ թշնամ-
եայ բազմութիւնը, սակայն առանց
կռուի՝ չկայ յաղթութիւն, առանց
յաղթութեան՝ չկայ խաղաղութիւն :

Եւ արդ շնորհունիմ խօսքս վերջաց-
նել՝ յիշեցով բանաստեղծի մը քաջա-
լերտական նուագը .

Եթէ եւ յաճախ դողաս , երկնչիս .
Թէ կան երկրիս վրայ անպզուց
կտրոտեան ,

Ջերմեանդ սրտիւ գԱտուածն
աղերսէ ,

Եւ օր մ'ալ Գարունք՝ դիտցիր որ
կուգտն :

Թարգմանութիւն Ս . Մ .

ԱՆՑՈՐԴԲ ԵՒ ՇՈՒՆՔ .

Երկու հողի իրիկուան
Տեղ մը ելեր կերթային ,
Ու հարկաւոր բանի վրայ
Կը խօսէին մէջերնին :
Մէյմ'ալ յանկարծ հառ ըրաւ
Տան մը դըրանը տակէն
Խօշոր շուն մը դուրս ցատրեց ,
Վըրայ վազեց հաջելէն .
Մ'իւսն անդիէն ձայն ձըզեց ,
Ետեէն մէկն ալ ելաւ .
Որն ալ վաղոցն էր պառկած ,
Խփոյն տեղէն վեր թըռաւ .
Վերջապէս մէկ բոսկին
Ս'յնքան չուն դուրս թափեցաւ
Մանր ու խօշոր՝ որ շքնով
Բոլոր ճամբան լցունեցաւ :
Մարդկանց մէկուն կիրքն ելաւ ,
Դարձաւ դէպ այն շքներուն ,
Վար ծըռեցաւ որ առնու
Բար մը նետէ գլխընուն :
« Թող տուր , եղբայր , բան չունի՞ս
Ըսաւ նորա ընկերը .
Մեղք չէ՞ ձեռքիդ որ քարով
Վարկես գուն այդ լիրերը .
Շուն ըսածդ խրատեւուն
Սմենէն լաւ հընարքը
Սնոր երես չըտայն է .
Չգիտե՞ս շան բարքն ու վարքը .
Իրաւ , հաղիւ տառը քայլ
Մարդիկն յառաջ գընացին , —

Շէններն իրար նայելով
Չայներին ալ կըտրեցին :

Այսպիսի են աւտիկ
Չարախօսներն ամէն տեղ .
Ի՛նչ ալ տեսնեն ըստ ու նոր՝
Պէտք է հաջն ունայն տեղ :
Դուն քու ճամբէդ անխոտոր
Ըրէ հանգարտ ըղբարին .
Թող որ շքները հաջնն .
Հաջնն հաջնն՝ կը դադրին :

ԷՇ ԵՒ ՍՈՒՍԱԿ .

Ի՛նչ տխուհի մը տեսաւ ,
« Ինձի նայէ՛ քեզ ի՛նչ կըտես՝ ես , ըստ .
Հայիսին ըսածին նայինք նէ՛ նորա
Արտնն որ վարդետ խաղ կանչող մըն ես .
Արդեօք ըզո՞րդ է ի՞նչ սպը չիկայ ,
Ձի մներ սա բանին աղաւ ենք՝ զխոն՞ս .
Սիրտը չստ կուզէ որ անխաճովս
Լրտեմ ու դատեմ՝ ես սա լրտածքս .
Մէ՛յիլ կանչէիր՝ մենք ալ տեսնէինք ,
Չայնդ ու եղանակըդ հասկընայինք » :

Մեր տխուհի ճաղ չըրաւ ու չէ չըսաւ ,
Վարդետտիւնն ուղեց իշուն ցայընել .

Չայնր տրճուկեց , սուլել ըսկըտաւ ,
Հաղտր դարձաւածքով խաղեր խաղցընել .

Մէյմը ձայնիկը կը բարձրացընէր ,
Մէյմը անուշի՛կ կերպով վար կի՛ջնար :

Բոլոր անասունը կը հընչեցընէր ,
Սար սըրընդի սկստ արձագանգ կուտար :

Այն միջոցին կարճեա ամէն արարած

Արշալուստը երաժշտին գեղդեղեղու ըզմայլած ,
Այն գեղեցիկ գայլաղկին մըտիկ կընէր լուս ու մոռնջ .
Հովիկն խոյն դադարեցաւ , թըռչունք կեցան անըջունչ ,

Գտնն ու կովեր խոտին վըրտն

Պառակ պառակ հանգչեցան :

Հովսիս խելքը դընայ գըլխին

Մեր տխրակին անուշ ձայնէն :

Միայն դառնայր ատեն ատեն

Հովսիսին վրան կը նայէր խնայէն :

Վերջապէս ձայնը կտրեց զարմանալի երաժիշտը :

Եւն անդիսն մինչև դեռին ծըռեց երկայն տխմբները :

« Ե՛հ, խօսք չունիս, — ըսաւ անոր, — ի՞նչ հարկաւոր է սուտ ըսել :

Սաանց ձայնէդ ձանձրանալու՝ միւսքիսն է բեզ անկաջ վընել :

Սակայն ախո՛ւս որ, — ըսաւ պոմպոզը, —

Պուն չես ճանաչեր ըզմեր խորոզը :

Հէ՛, դուն պո՛մ պոպոս բան մը կըլայիր :

Թէ որ անկէց քանի մը դոս տունէիր » :

Ս,ս դատաւարանն որ լըսեց մեր եղիւլի տխրակը :

Թըռաւ դընայ՝ շունչն առաւ երանելեաց աշխարհքը :

Ըզմեզ ալ դո՛ւն վրկէ Սատուած

Կոչաւ ու տըզէա դատաւորաց :

... . Տեսուչ :

Ձեր Տեղեկագիրը կարդացինք : Կըսէք թէ « չարախօսութեանց ի՞նչ ազդեցութիւն է ծագած ըլլալը Խնամակալութիւնը ինչ տւելի աղէկ գիտէ » . և իրաւունք ունիր : Բայց որովհետեւ իւրաց վիճակը ամէն ծնողաց յայտնի չէ և չատերը այդ տարածուած պէզալի գրարարութիւններէն գայթակղած են, որաչեցինք որ ներկայ Տեղեկագիրնիդ տարագրել տալով՝ բոլոր ծնողաց մէջ մէկ օրինակ խրկել բարեհաճիր, որպէս զի գայթակղեալ մտքերը հանդարտին և թշնամիները ամօթադարաւ ըլլան :

1871 Մարտ 14 ԽՆԱՄԱԿԱԼԻ
Ե. Ն. Յ. Վարժարանի

Մեծապատիւ Խնամակալը

Խնամակալութեանդ Մեծապատիւ Ժողովը զանազան հարցումներ կընէ ինձ վերջին ատեններս վարժարանիս

մասին տարածուած չարախօսութեանց նկատմամբ, և ընդհանուր Տեղեկագիր մը կը պահանջէ ինչ : Այդ չարախօսութեանց ի՞նչ ազդեցութիւն է ծագած ըլլալը Մեծապ. Խնամակալութիւնդ ինչ տւելի աղէկ գիտէ, և իր 1870 դեկտեմբեր 31 ին առ Ծնողք ուղղեալ Երջարեւակման մէջ ըսած էր թէ « ցաւք սրտի կը յիշենք նաեւ թէ այն տխրի անձինք որ ազգին մէջ դատաւարակ ըլլալու պաշտօնը ունին, իրենց անձնական շահուն և վրէժխնդրութեան մտքը կամ վարժարանիս հրաժարելու նաեւ համար համարձակեալ են ոտդիւս անդին վարժարանիս և տնոր Տնօրէնութեան վրայ գրարարութիւններ տարածել : Մենք ուսիլից և օրանցով՝ այդ խօսքերը ելնելուն անժխտելի ապացոյցներ ունինք . ուստի առ այժմ բաւական կը համարենք Ձեզ (այսինքն զԾնողք) երաշխաւորել թէ այդ լուրերը բոլորովին անհիմն և անիրաւ են » : Մեծապատիւ Խնամակալութիւնդ իր

չարաթական այցելութեանց միջոցին միշտ վարժարանիս վիճակն ու ընթացքը կը քննէ, մանաւանդ Գերազաւախ Նախագահ Սրբազանը ամէն օր իրաց վիճակին տեղեկանալու առիթ ունի։ Այսու ամենայնիւ որովհետեւ կարևոր դատուեր է ընդհ. Տեղեկադիր մ'ուզղել՝ կը լուծեմ ներկայացնել զայն հանդերձ քանի մը խորհրդաժողովեամբ։

Մեծապ. Խնամակալութիւնդ կը յիշէ հարկաւ թէ ի սկզբան 2 — 3 ամսաց չափ վարժարանիս դէմ տրտունջներ բնաւ չկային, այլ ամէն մարդ աւար միայն գովութեամբ կը խօսէր. այժմ վարժարանիս մտաւոր և բարոյական վիճակը անհամեմատ առաւել լաւ է քան թէ ասկէ 3 — 4 ամիս. բայց փոխանակ աւելի գովութեամբ յանձնաժողովը պարտաւոր և իբրեւ ամէն անկարգութեանց և անախտանութեանց տեղի կը ներկայացուի։ Յաւալի է ասիկա, **Մեծապ. Խնամակալը**, բայց բնաւ զարմանալի չէ. այն ատեն տոսկալին ոչ նախկին Տեսչին հաշիւները քննութեան ենթարկուած էին, ոչ ինք դատաւորութեան պաշտօնէն դադարած էր, և ոչ իւր արբանեակները հրաժարած։ Այլ յիշէր նոյնպէս թէ ասկէ երեք ամսոյ չափ առաջ նախկին Տեսուչը ի ներկայութեան Զեռ և այլոց ու մանց հայհոյանք տեղադրով՝ հետեւեալ պատճառներն ըրաւ. «Այլ տեսնէ՞ր, փեյ ամիս չի պիտի քչէ այս վարժանը, տալին ու վրայ պիտի ըլլայ, և այլն»։ Նոյն անձը, ինչպէս գիտէր, անկէ ետքը, որպէս և առաջ, բան դարձ ըրած է իւր արբանեակներուն հետ մէկ տեղ մէկ կողմէն վարժարանս վատահամբաւելու, միւս կողմէն աշակերտները մեզ դէմ գրգռելու։ Այս մասին Երկրագնդի 51 թուոյն մէջ տեղեկութիւն տրուած էր, բայց երեւի թէ ծնողացմէ ոմանք ուշադրութեամբ չեն կարդայած զայն։ Նոյն անձը, ինչպէս որ գիտէր, Պատրիարքարանի մէջ ալ իր հաշիւներու քննութեան

դէմ բողոքած ատեն ըսեր է թէ «քանի մը օրէն բոլոր աշակերտները պիտի ցրուին, ես առնելէքս ուսկե՞ց պիտի ստանամ», և այլն։ Այլ կրկնեմ, զարմանալի չէ՞ բնաւ, այլ շատ ցաւալի է որ վարժարանիս բարոյականը և աշակերտաց ապագային համար այսչափ հոգ, խորհուրդներ, որոշումներ և անխոնջ աշխատութիւններ եղած ատեն՝ կարեւորութիւն կը տրուին և հաւատ կընծայուին անխոնջ անձանց խօսքերուն, որոց նպատակն ու զիտաւորութիւնը ակն յանդիման յայտնի են։

Այժմ քննենք մի առ մի վարժարանիս վրայ եղած զբաղարտութիւնները.

Պաշիւ. Նախկին Տեսուչը կը տարածէ եղած եղեր թէ վարժարանը մեզ յանձնուած ատեն վատաւոր ունի եղեր, իսկ մենք այժմ՝ պարտքի մէջ խօթեր ենք զայն և չենք կարող անոր պիտոյքը հոգալ։

Յիւրաքի նախկին Տեսուչը իր՝ **Մեծապ. Խնամակալութեանը** ներկայացուցած հաշոյն մէջ ցըցուցեր էր թէ վարժարանը 1870 յունիսի վերջը 139, 237 զրչ տունելիր և միայն 73,291 զրչ տալիր ունենալով՝ 65,946 զրչ շահ ունի. սակայն հաշիւներու քննութիւնը, ինչպէս որ գիտէր, երևան հանց թէ վարժարանս ոչ թէ յունիսի՝ հասարակ մինչև անգամ օգոստոսի, այսինքն զարոյցական տարւոյն վերջը 32,932¹/₂ զրււշ միայն տունելիր, 106,448 զրուշ պարտք, և 47,513 զրչ ալ բաց ունի եղեր։ Այսու ամենայնիւ ոչ միայն վարժարանիս ամէն պիտոյքը լիովին կը հոգացուին, այլ և 72,876 զրչ հին պարտք վճարած ենք ըստ պատուէրի **Մեծապ. Խնամակալութեանը**։

Երկրորդ՝ Նախկին Տեսուչը և իւր բարեկամները կըսեն թէ Խնամակալութիւնը հին առնելիքները կատանայ, իսկ հին պարտքերը չվճարեր։

Մինչև հիմա, ինչպէս որ ըսինք, 72,876 զրչ պարտք վճարուած է, և ատոր փոխարէն հին առնելիքներէն միւս

այն 23,575 դր չափարած է, Վճարուածէն զտո դեռ 33,572 դր տանէ իր պահանջողներ կան մինչև հիմա երևան ելած, որոց վճարումը դադարեցուցած ենք ըստ պատուերի Մեծապ. Խնամակալութեանդ՝ մինչև որ երկուստէր ընտրուած իրաւունքները հաշւային վերջնական քննութիւնը ընեն:

Երրորդ՝ Ոչ միայն բերնով, այլ և տարագրութեամբ հրատարակու եցաւ թէ վարժարանիս մէջ կրակի անգագաւութիւն կըլլայ:

Առաջ բոլոր ննջարաններուն մէջ կազ կը վառէր, որ թէ օդը ապականեւ լով՝ առողջութեան վնասակար էր և թէ փոսնդաւոր, այժմ՝ քոյզա իւզ կը վառենք: Առաջ մինչև լոյս վարժարանին ներսն ու դուրսը չըջող գիշերապահ չէար, այժմ՝ յատուկ պահապան կայ, որուն գործը միայն ննջարանները պըտըտիլ չէ, այլ թէ՛ վարժարանին բոլոր տեղուանքը չըջիլ և թէ՛ բարձր տեղուանքէն չըջակայքը գիտեւ է: Առաջ վարժարանին զօգտունքը մարքելու սովորութիւն չկայ եղեր, — այժմ սովոր անգամ մը կը մարտնչին: Առաջ գիշեր ըլլալուն պէս վարժարանիս մէջ հարկ ու հարսնիք կ'սկսի եղեր, — այժմ տանէ մարդ ժամանակին կը պատկի և լոյսերը կը մարին (բայ ի ննջարաններէն, որ հակողը կան): Առաջ նախկին Տեսուչը գիշերները վարժարանը չէր կեներ, — այժմ ես միշտ վարժարանն եմ և տան գիշեր բոլոր տեղուանքը անձամբ տչրէ կանցնեմ: Այս բոլոր դպրոցութիւններուն վրայ վերջին տեսններս ջրհան մ'աւ աւելցուց Մեծապետի Խնամակալութիւնդ:

Ի՞նչ են ուրեմն կրօնի մասին տարածուած լուրերը:

1. Դեկտեմբեր տմայ մէջ տաւ. օտեան սերտողութենէն ետք, ուսումնարանի կազերը մարելու տանէ՝ լամբը կառավարչին ձեռքէն խնայով՝ կողք վար կը թափի և կը բռնի ի ներկայութեան բոլոր աշակերտաց և սրտառ-

նելոյ. բայց անմիջապէս կը մարեն՝ առանց տակառակի կտրմանգամ՝ խոնձեւը: Ասկիս Տեսչին անհաղթեան հետեանքն է անշուշտ ըստ արամարանութեան Արմին ազայի և Օրտդրի, որովհետեւ Տեսուչը մարգարեանալու էր թէ այս ինչ օր, այս ինչ ժամուն լամբը այս ինչ կառավարչին ձեռքէն պիտի խնայ, աւտի և կանխաւ արգիւ լելու էր որ լամբին ձեռք չըլլայէ: Կը խոստովանինք որ այդպիսի մարգարեութիւններ ընել չենք կարող:

2. Այնք ամիս ու կէսի չափ տաւ զիշերը աւաթուրքա ժամը ութին մօտերը աղբանոցին մէջ խաւքո մը ոյրած կը գտնայ գիշերապահը, զոր տն միջապէս կը մարեն: Խաւքը նոր էր և աղբանոց նետուելու բան չէր, մանաւանդ որ մեր պատուէրովը տեղ մը պահուած էր. թէ՛ ի՞նչ կերպով և որով ձեռք աղբանոց նետուեր է — տակաւին անկարելի եղաւ խնայալ: Այս տարօրինակ դէպքը Մեծապ. Խնամակալութեանդ յայտներ էի ժամանակին և սրտէր էիք որ Ոստիկանութեան ձեռքով քննութիւն ըլլայ, բայց ետքը երեւի թէ գործը մեծցնելը խոհեմութիւն չէ համարուեր: Իսկ ես՝ ուղտաւորները առանձին առանձին քննելէ ետք՝ բոլորը միասին կանչեր և ըսեր էի իրենց թէ եթէ անըզուշտութեամբ մէկը հոն մտնիր թափած է (ասկիս կրնար երթաղբուիլ վան զի գիշերը զօրաններուն մոխիրը կը պարպեն), ընողը խոստովանելու է թէ՛ ինքզինք և թէ՛ միւսները կոտորածէ աղատեալ համար: Բայց մոխիր թափողը երևան չեղաւ. ատիկա յայտնուելու ալ ըլլաւ՝ այնու ամենայնիս խաւքին պահուած տեղէն գտաղբանոցը մոնալուն հրաշքը անլուծելի կը մնար: Այս ալ Տեսչին անհաղթեանէն առաջ եկած է, վասն զի Տեսուչը մարգարեանալու էր թէ այս ինչ գիշեր, այս ինչ ժամուն այս ինչ տեղ պահուած խաւքը անխմանով հրաշքով մը պիտի դայ՝ ինքզինքը աղբանոցը

թափառած (ենթադրենք) մոխիրին վըրայ տխրի նետէ : Յիրաւի Տեսալը այդ մասնաւոր հրաշքները դուշակել թէ՛ չկարողացաւ, բայց ընդհանրապէս թէ՛ տնդգուշութիւնք և թէ՛ մասնաւոր հրաշքներ տեղի ունենալ կարենալը դուշակելով՝ գիշերապահ գրաւ, որով և կարողացաւ այդ մասնաւոր հրաշքին ալ առջիւ առնելու :

3. Հիւանդանոցի զօրային խողովալը քովի գրացի Հրէից պարտէզին վրայ և սրատղտալին դէմ հանած ըլլալուն՝ անոնց տնդգուշութիւն կը պատճառէ եղբեր : Զօրան դրուելէն ի վեր քանի քանի անգամ՝ իրենց պատուհանէն սրտացեր, վարժարանիս գուռը ափ տակէն « պոռուէն գըվըլձըմ կենէ, ալէթ կենէ, Լայլն » ըսելով : Փետրը վար 27 ին, չարաթ երեկոյ, արթուրքա ժամը երեքին մօտերը դարձեալ քանի մը հրէայ վարժարանիս գուռը ձեռք կառնուն, և « Ե՛ » սօսանքն պօքը քիւլքիւմիկի տթէշ քէսըմիշ, չաթի թուրըմիշ ետնայօս » ըսելով՝ ներս կը խուփին : « Չաթը թուրըմիշ մը » ը շատ ծանր տպաւորութիւն կընէ վրաս, անմիջապէս տանիքին վըրայ ելնելով՝ չաթած կըսկինք տալնիքն ի վար ջուր լեցնել : Բայց յետոյ ուղարկելով՝ հրէից կողմը մարդ կը դըրկեմ, նոյն վայրկեանին ինքս ալ վար կիջնամ հոն երթալու համար, — և կը տեսնամ որ վարժարանին առջև 3—4 թուրմագա եկեր են և կուլեն ներս մտնել : Այդ միջոցին Հրէից կողմը զրկուած մարդիքը կուգան, և կիսոնանք որ ոչ միայն բան մը չէ բանկած, այլ այլեւս նոյն մ'անգամ չկայ : Ոտոխրութեան պաշտօնեան և թալուժարմի պաշին ներս կը մտնեն, եղելութեանը տեղեկանալով թալուժարմները կը ձախեն, և Հրէից ըրած աղմուկին անհիմն ըլլալը տեսնելով և թալուժարմներուն հրաշալի տրադութեամբ գալուն վրայ շատ զարմանք յայտնելով՝ կը մեկնին :

(Նոյն օրը զօրան մարտուած էր և

Հրէից աղմուկ հանած միջոցին հաղիւ երկու կտոր վայտ կար մէջը : Ամիս մը առաջ ալ դարձեալ ճիշդ զօրան մարտուած օրը Հրէաները « կայծ կելնէ կոր, բայց կենէ կոր » պոռացեր էին պատուհանէն. բայց անմիջապէս զիրենք կանչելով՝ զօրան ցըլուցեր, և խողովակը զիտեր բան մը չէինք տեսեր, և տուգեր էինք որ խողովակին ձեւակի թիթեղէ ֆորքուախիս վրայ պատուհանէն ըյս գարնելով և ֆորքուախիս ալ հովին դառնալով՝ իրենց աչքին թաց երեցեր է : Այս անգամին կայծը ես ալ տեսայ. կամ զօրան մարտուած օրը՝ աղկի քաշելով երբեմն իրօք կայծ դուրս կուտայ, կամ խողովակը մեր կողմը չըլլալուն՝ անոր գլխուն փորձանք մը բերուած է. վասն զի ուսումնարանը ութը զօրայ կը վառի և երբեմն ցուրտ օրերը հիւանդանոցի զօրային շատ աւելի վառել կատարուինք չէնքին անպիտանութեանը պատճառաւ, բայց այսու ամենայնիւ ոչ մէկ դրացի, և ոչ իսկ Հրէաները իրենք երբեք յարձակած են վրանիս) :

Յաջորդ առտուն Թալալան Խորհուրդ գայինք ջրհաններուն հրաշալի տրադութեան վրայ տեղեկութիւն տալնելու և Հրէից բռնած ընթացքին վըրայ խորհրդակցելու համար : Զրհանալիքներէն իմացանք որ զիրենք կանչողը Հայ մը և Հրէից մ'է եղեր, և հասկացուեցաւ որ Հրէաները դեռ վարժարան չէկած ջրհաններուն մարդ զրկուած ըլլալու է : Եկեղեցի և այլ հեռաւոր տեղուներ մարդ զրկել և ջրհան բերել տալը 5 — 10 վայրկեանի գործ չէ, հոս ալ հրաշք մը ըլլալու է, վասն զի երեք օր առաջ մեր փողոցին մէջ հրդեհ պատահած տանն բոցը ժամ մը շափ երկինք բարձրանալէ՛ն ետք հաղիւ ջրհանները հատան : Եղելութիւնը պատմած միջոցնու Թալալ Խորհուրդը յայտնեց մեզ թէ մեր դէմ լողողը կայ : Բողոքարկուները քանի մը Հայ են որ վարժարանիս մէջ կրակի զգուշութիւն չըլլալուն դէմ կը բողոք :

քեն : Ասիկա ալ բաւական խոշոր հը-
րաշք մ'ի, վասն զի չեմ կործեր որ
Պօլսոյ մէջ կրակի դէմ բողոքելու առ-
վորութիւն ըլլայ, մանաւանդ այնպիսի
կրակի մը դէմ որուն կայծն անգամ
չեն տեսած նոյն խի բողոքարկուք ի-
րենք, թէև Արթարանս ճիշդ իրենց
գէշն է : Բայց այս հրաշքը խաղրի հը-
րաշքին չափ անխմանալի չէ : Քանի մը
օր առաջ նախկին Տեսուչին կողմէն
առ Մեծ . Խնամակալութիւնդ ուղ-
ղեալ բաղք մը տեսեր էի, յորում
Արթարանին մէջ կրակի անզգուշու-
թիւն կըլլայ լսելով իր գիրքերուն հա-
մար 700 լիւրայի ապահովութիւն կու-
ղէր . վերի բողոքին ասկէ ունեցած
տարբերութիւնը սա է որ մէկը 700 լի-
րայի ապահովութիւնը կուղէ, միւսը
Թաղ . Խորհրդէն մեզ աղբարարու-
թիւն ընել խնդրելով՝ դո՛հ կըլլայ :
Պատասխանեցինք Թաղ . Խորհրդին
թէ վարժարանս կրակի զգուշութիւնը
նել կամ չընելը ասկէ դեռ երեք օր
առաջ գործով ցուցուց, երբ փողոյին
մէջ հրդեհ պատահելով քանի մը տուն
այրեցաւ, և նոյն խի բողոքարկուաց
իրենց օշնութեան հասաւ իր մարդոց
մովը, դոյլերովն ու ջրովը : Այդ բո-
ղոքաղիքը Գերապ . Ներսէս Սրբազա-
նըն ալ տեսնելով՝ Թաղ . Խորհրդին
կըսէ թէ այդ յայտնի թշնամութիւն
մ'ի որ կըլլայ վարժարանիս դէմ :
Մինչև անգամ հրաշքներու յաղթե-
լու չափ զգուշութիւն եղած ատեն՝
նոյն խի այդ հրաշքները մեր անզգու-
շութեան և անհոգութեանը տրուին
ալ շատ խոշոր հրաշք մը չէ՞ արդեօք,
մինչդեռ նախորդ Տեսչութեան օրով
պատահած այսպիսի փորձանքներ, ու-
րոյ մէկն է աշակերտի մը սիկառայէն
վարժարանիս մէկ կողմէն բռնկած ըլ-
լալը, հրապարակ չեն ելած ամենեւին :
— « Զարախօսին է՛ն մեծ պատիժը իր
յիշատիւթեան տխրութիւնն է » կըսէ
բարոյախօս փիլիսոփայ մը :

Զարդարք՝ կըսեն թէ վարժարանիս
բժիշկը տխրիւմ չունի, և այլն :

Բժիշկինս Վարչափայի Համալսա-
րանը բժշկականութեան ուսումը ա-
ւարտելով՝ տխրիւմ ստացած անձ մ'ի,
և հոս ալ Սընիկն այսինքն Տէրութեան
Առողջապահիկ Խորհրդին մէջ քննու-
թեան ենթարկուած և իրեւ բժիշկ ըն-
դունուած է : Այս անձը իր պաշտօնը
խզճի մօտք և ամենայն սիրով կը կա-
տարէ, ինչպէս որ գիտէք . ամէն եկա-
ծին 3 — 4 ժամ կը կենայ և ոչ միայն
հիւանդներուն մեծ խնամք կը տանի,
այլ և առողջներուն : Ըստ որոշման
Մեծապ . Խնամակալութեանդ ծանր
հիւանդները տուն կը խրկուին և միայն
թեթիւ հիւանդները վարժարանիս մէջ
կը դարմանուին . բայց բժիշկին գործը
ինչպէս որ գիտէք, աւելի առողջատա-
հիկ պայմաններուն հոգ տանիլ է, որ
բաւական ժամանակ կը պահանջէ և
մեր Հայ բժիշկները շատ զբաղած ըլ-
լալուն՝ այնչափ ժամանակ դո՛հել և
այնչափ հոգ տանիլ չէին կարող :

Հինգերորդ՝ կըսեն եղբւր թէ աշա-
կերտաց մարբութեանը և կերակուր-
ներուն հոգ չտարուիր : Դարաթը եր-
կու անգամ կանոնաւոր կերպով աշա-
կերտաց ճերմակեղէնները կը վախտին,
չաբաթը երկու անգամ փոքր աշակեր-
տաց գլուխը կը նայուի և կը սանտ-
րուի, ամէն օր երեսնին և ձեռքերնին
լուալ տալու հոգ կը տարուի, ճերմա-
կեղէններն ու համդերձները կը կար-
կըտուին, ննջարանի, անկողիններուն
և ձեռիչներուն մարբութեան հոգ կը
տարուի : Իսկ կերակրոյ առատութեանն
ու անդարալութեանը համար բան մը
չի խնայուիր . ամէն առտու կաթով
խաչիկ և պանիր կը տրուի (բաց ի չո-
րեքշաբթի և ուրբաթ օրերէն, որ
մեծ պահոց պատճառաւ միայն խաչիկ
և ձիթալոտող կը տրուի) . կէս օրին
և իրիկուան երկու տեսակ կերակուր .
երեկոյեան դասերէն անմիջապէս ետք
չերտ մը հաց . հինգշաբթի և կիրակի
օրերն ալ տեսակ մը անուշեղէն կամ
միրգ (նոյնպէս և պահք օրերը) պէտք
եղած հոգը կը տարուի նաև կերակրոյ

պատրաստութեանը, և տեսակները բժշկին խորհրդովը կ'որոշուին:

Վեցերայո՛ր՝ կըսեն եղեր թէ կրօնքի ուշադրութիւն չըլլար: Արօնքի այնչափ ուշադրութիւն կըլլայ որ երբ առաջին անգամ կրօնական խնդիրներու և արարողութեանց նկատմամբ անտարբերութիւն նշմարեցինք աշակերտաց վրայ, — անմիջապէս երեկոցան և առաւօտեան աղօթքները դադարեցուցինք, ինչպէս որ գիտէք, մինչև որ չզգատուայան. այժմ կրնամ համարձակ ըսել թէ աղգային եկեղեցեաց մէջ անգամ այնպիսի պատկառանք աղօթքի շէն կայնիր ինչպէս որ վարժարանիս մէջ: Առաջ Գերապ. Ներսէս Սրբազանը միայն ժառանգաւորաց և բարձրագոյն կարգերուն կրօնքի դասը կը նայեր, իսկ այժմ՝ բոլոր կարգերու դասերն ալ ինք յանձն առած է անձնուիրաբար:

Խորհրդո՛ր՝ կըսեն եղեր թէ Դասատու չունինք, և եղածներն ալ անհըմուտ անձինք են:

Յիրաւի այժմ չունինք այնպիսի հըմուտ անձինք որ նախկին Տեսչին պէս աստա՛ծ ջուրին յատկութիւնն անգամ չգիտցած՝ բնական աշխարհագրութիւն՝ և արեգական յարաբերակ խաւարումը չտիրած՝ ուսումնական աշխարհագրութիւն գրած ըլլան: Ահա արդի պաշտօնէից ցուցակը:

Մշտմիայ Պաշտօնեացք

1. Ուսումնաստեւ, դասատու Անդղիերէնի, Թուար. և Աշխարհագրութեան Մ. Մինասեան, որ ուսում առած է նախ Մ. Համլինի և ապա Մայթայի Անգղիացոյ վարժարանը:

2. Մ. Ամիրխանեան որ Զուիցերի ուսում առած է և Տօրիսթի Համալսարանը ուսուցչութեան քննութիւն տուած և տիրիլմ ստացած է. Բնական գիտութեանց և Տաճկերէնի դասերը կը նայի, և այլն:

3. Դասապետ և խնամածու հիւ-

անդանոցի Մ. Ստամբուլցիեան, որ Մասկուայի Լազարեան Հեմարանը աւարտած է իր ուսումը:

4. Դասապետ և Կառավարիչ Մ. Սիսեան, որ իր ուսումը Պօլսոյ մէջ առած է:

5. Դասապետ և Գեղագրութեան դասատու Մ. Զօրուսեան որ Գերմանիա ուսած է:

6. Դասապետ և Դասատու Գաղղիերէնի, Յունարէնի և Գեղագրութեան Մ. Անատոս որ Ալինեօն ուսում առած է և որ Սուլթանիէի Տերէթօրէն լաւ յանձնարարական ունի:

7. Դասապետ Մ. Երէցեան, որ վարժարանիս Ժառանգաւորներէն է և վարժապետութեան կը պատրաստուի:

8. Դասապետ և Դասատու Գաղղիերէնի և Ժիմնատիքի Մ. Փէլլութան, որ երեկոցները Գաղղիերէն բերանացի կրթութեան դասեր կուտայ աշակերտաց:

Այցեւոյ Պաշտօնեացք

1. Հայկարանութեան դասատու Տէր Յովհաննէս քահանայ Հիւնքեարպէյնեան, որ շաբաթը 3 ամբողջ օր դաս կուտայ:

2. Ընդհանուր և Հոյոց պատմութեան դասատու Մարկոս էֆ. Աղաբէկեան, որ շաբաթը չորս կէս օր կուգայ:

3. Գաղղիերէնի դասատու Մ Փօթթիէ որ Պաքքաթօրէա էղ լէթր է, շաբաթը 3. կէս օր կուգայ: (Ամսոյ մը չափ Գաղղիերէնի գլխաւոր դասատու չունէինք, և ևս ինքս կըբաղեցընէի աշակերտները՝ մինչև որ լաւ դասատու մը դտանք. շատեր ներկա յայտն, ինչպէս որ գիտէք. բայց նախատնիկս անուռով միայն դասատու ունենալ չէր, այլ իրօք: Ասիկայ ալ մեծ յանցանք է եղեր. չգիտէինք:)

4. Բնական գիտութեանց դասատու Մ. Շառէլ որ սարքաւորէա էղ սիւնա է և Սուլթանիէի էն յովոլտի

դասառուներէն մէկն է ըստ վկայութեան Տիրեթթօրին. չարաթը 3 կէս օր կուգայ :

5. Մաթեմատիքի դասառու Մ. Ազարեան, որ Փարիզի Ալէք Պառպի վարժարանը ուսում տուած է. չարաթը 2 օր ամբողջ, գիշեր մըն ալ բարձրագոյն կարգին քաղաքական տընտեսութիւն կը կարգայ :

6. Անգղիարան Մ. Առճիկեան որ իր նախնական կրթութիւնը Անգղիա տուած և Պէլճիգա կատարելագործած է. չարաթը 3 կէս օր կուգայ :

7. Թուարանութեան, երկրաչափ, և աշխարհագր. դասառու Մ. Վարժապետեան որ Պօլիս ուսած է. չարաթը 3 օր ամբողջ :

8. Գծադրութեան դասառու Մ. Տեղեմաք, որ Փարիզ ուսած է. չարաթը 3 կէս օր :

9. Երաժշտութեան դասառու Մ. Խօրասանճեան, որ Փարիզի քոնսերվատօրիստը սովորած է. չարաթը 3 անգամ կուգայ :

Այս պաշտօնէարեքէն հինգը (Մ. Խօրասանճեան, Մ. Վարժապետեան, Մ. Տեղեմաք, Մ. Զօրուեան, Մ. Սիսեան) նախորդ Տեսչութեան օրով հրաւիրուած են. իսկ միւսները մեր օրով : Մեր հրաւիրած պաշտօնէաներէն երկուքը միայն (Մ. Ա. միրիսանեան և Մ. Ստամբուլցեան) Ռուսաստանցի են (բայ ի Բժիշկէն որ Լէհաստանցի է), ուստի այն խօսքն ալ թէ ես վարժարանը Ռուսաստանցիներով լեցուցուցած եմ՝ սուտ է : Եթէ իրօք այնպէս ալ ըլլար, յանցանք մը գործած չէինք ըլլար. մեր պարսքը գործին օգտակար անձինք վնասել է, Չինաստանցի ալ լրջայ ընդունելու ենք : Յիշեալ բոլոր պաշտօնէից ամսականներուն զուճարը 120 լիւացի կը հասնի :

Արեւոյ՝ կըսեն եղեր թէ ուսմանց հսկողութիւն չըլլար և աշակերտք բան չեն սովորիր :

Առաջ նախորդ Տեսչութիւնը կը վախճայ եղեր պաշտօնէայ հրաժարե-

ցընելու որ հրաժարուողը վարժարանին և իր վրայ գէշ չխօսի. ուստի կամ անոնց պարտադրանցութեանը և թեթեւեղութեանը վրայ աչք կը գոցէ կամ թող կուտայ եղեր որ աշակերտներէն անարգութեամբ վախճին : Այդ երկու միջոցն ալ իրենց տխուր հետեանքները ունեցեր են աշակերտայ մասց և բարոյցը նկատմամբ :

Աշակերտայ հետ ալ այնպիսի թող և կամակատար կերպով վարուեր է նախորդ Տեսչութիւնը որ ամէն մարդ իր սրտին ուզածը ընելու արգելք չէ դրսեր, այլ խրախուսեր է. (Տեսչութեան այս ընթացքին հետեանքը այն եղեր է որ յաճախ Գեր. Ներսէս Աբր. բաղանը հարկադրուեր է մինչև անգամ գիշերով անկողնէն ելնել վարժարան գտլ՝ տեղի ունեցած անկարգութեանց դարման տանելու համար, ևայլն) ուզողը սովորէր է, չուզողը չէ սովորէր (բայց զարմանալին այն է որ ծնողացմէ ոմանք անոնկ մը «աղաք 3 — 4 տարիէ աս վարժարանիս մէջ բան չէ սովորած» կըսեն որ կարծես թէ ես եղած ըլլամ ուսոր պատճառը) ով որ ինչ ուզէր է՝ այն է սովորէր. ուզած տոները դասարան գոցեր է՝ չուզած տանէ՝ չէ գոցէր. ուզած տները պատկեր՝ ուզած տոները ելեր է. ուզած տանէր տուն է դացեր՝ ուզած տոները եկերէ. միով բանիւ մեր աս դատասկիւններուն լեզուով խօսելով՝ ազառ դատարարութիւն է տրուեր աշակերտայ : Այս կերպով աշակերտք տարուան մը մէջ սորվելիքնին 3 — 4 տարուան մէջ չեն կրցեր սովորիլ. ընդունովները և մեծերէն ոմանք միայն փոքր ի շատէ բան սովորէր են, իսկ միջակ կարողութեան տէրքերը, տկարները և մանաւանդ փոքրները բոլորովին անխնամ մնալով՝ ուսման վախճքը մեռեր է սրտերնուն մէջ : Աշակերտք ընդհանրապէս փոխանակ ճշգրտութեան, կտրագոյստութեան, ուշադրութեան, կանոնաւորութեան, մաքրութեան, խնայողութեան, ճշմարտասիրութեան,

մարդավարութեան, համեստութեան
 . . . վարժեալ՝ ճիշդ ասոնց հախ-
 առի բաներու վարժեր, թիւր ուղղու-
 թեան մէջ ընկեր, թիւր գաղափարնե-
 րով լեցուեր և ոչ միայն իրենց այդ
 գէշ վիճակը զգացեր, այլ և լուսագոյն
 վիճակի դէմ նախադաշարուեր են :
 Նպաստանիս ոչ զՅոգոյս խաբէլ էր և
 ոչ զաշակերտս. պէտք էր որ իրաց
 այդ տխուր վիճակը ամէնուն ալ զգալի
 ընէինք որ ամէն սրտի մէջ ալ լուսա-
 գոյն վիճակի դիմելու փափար մ'ար-
 ծարձուեր : Վժռաւոր էր այդ նպատա-
 կին համար . ամէն կողմէն ընդդիմու-
 թիւնք . ընդդիմութիւն պաշտօնէից
 կողմէն, ընդդիմութիւն աշակերտաց
 կողմէն, ընդդիմութիւն նոյն խի Յնո-
 դաց կողմէն : Այս բոլոր ընդդիմու-
 թեանց յայժեւու համար վարժարա-
 նիս պատերէն և գրասեղաններէն չե-
 լինք կարող աշակցութիւն սպասել,
 այլ ձեռնհաս և խղճի մտօք աշխատող
 պաշտօնեաներէ : Վաստաւորներէն սրա-
 հանջեցինք որ ոչ միայն դատաւորս,
 այլ և դատարարսիւ ըլլան . ոչ միայն
 այս ինչ կամ՝ այն ինչ գլխութիւնը
 տնէնտն, այլ և դայն ուսանողեւս որ-
 զի կատարելագործեալ եղանակներուն
 տեղեակ ըլլան . դատապետներէն սրա-
 հանջեցինք որ ոչ միայն աշակերտաց
 վարուցն ու բարւոյքը վրայ հսկեն, այլ
 և իրենց յանձնուած աշակերտաց մը-
 րտադր վարդապետն ու յառաջադի-
 մութեանը օգնեն : Այն պաշտօնեանե-
 րը միայն պահեցինք որք Ձեր և մեր
 պահանջմանցը համապատասխանեցին,
 իսկ ով որ դանտը գոհացնել չուզեց
 կամ՝ չկարողացաւ՝ հրաժարեցուցինք և
 աշակերտաց մտաւոր և բարոյական օ-
 դուտը բամբասանաց և զբարբոթու-
 թեանց ենթակայ ըլլալու երկիւղին չը
 դժեցինք : Նոյն ընթացքը պիտի բըս-
 նենք և տակէ ետք, որ կարողն իյե-
 տանել՝ տարցի . վասն զի այնպէս կը
 պահանջէ մեր ստանցնած պաշտօնին
 ծանր պատասխանատուութիւնը, ա-
 շակերտաց ապագան Բարեկար Հիմ-

նադրաց նախատակն ու փոքրը, և
 Մածալ, խնամակալութեանդ և մեր
 սրտին խիղճն ու պարտքը :

Աշակերտք այժմ շարունակ օրը
 հինգ դաս կ'առնուն՝ իւրաքանչիւրը մէկ
 ժամ տեղութեամբ, և 4—5 ժամ
 սերտողութիւն և կրկնութիւն ունին :
 Աշակերտք այժմ սառնասուն պէս իրենց
 կամքին ձգուած չեն, այլ իրատ հըս-
 կողութիւն կ'ըլլայ որ դասի տակն ա-
 մէն մարդ ներկայ գտնուի, դասերը
 կանոնաւոր կերպով տւանդուին և
 բոլոր աշակերտաց օգտակար ըլլան և
 ոչ թէ՛ միայն սմանց, որպէս զի ոչ
 աշակերտք ժամանակնին ի զուր կոր-
 սննցնեն և ոչ Յնադր ի զուր ստակ
 վատնած ըլլան : Առաջ ստորին կար-
 գերուն ընդ խնամք չի տարւորի ե-
 զեր, այժմ ամոնց համար ալ նոյն-
 չափ ծախք կ'ըլլայ, և նոյնչափ խնամք
 կը տարուի որչափ որ բարձրագոյն կար-
 գերուն : Այս միայն ցերեկուան դասե-
 րուն կանոնաւորութեանն ու արդիւ-
 նաւորութեանը հոգ կը տարուի, այլև
 մեծ փոյթ կը տարուի որ երեկոցեան
 սերտողութեան և կրկնութեան ժամերն
 ալ սրաւալ տեղը չի վատնուին .
 սերտողութեանց ատեն ամէն կարգ իր
 դատարանն է, ամէն կարգ իր դատա-
 պետն ունի, որուն պաշտօնը ոչ միայն
 հսկել է որ աշակերտք սերտողութեան
 ժամերուն կանոնաւոր կերպով և ա-
 նընդհատ աշխատին, այլև տկարնե-
 րուն և ետ մնացողներուն կրկնութեան
 դասեր տալ, և յաջորդ օրուան դա-
 սերը պատրաստելու օգնել : Բայ ի ըս-
 տորին կարգաց դատապետներէն Մ. Ա.
 միլիտանեանն ալ շարաթը երեք օր
 մինչև աշակերտաց ննջարան երթալը
 վարժարանս կը մնայ, թէ՛ բարձրագոյն
 և թէ՛ ստորին կարգաց տկարներուն
 կօզնէ, ժառանգաւորաց հին յունարէն
 և փախաբողաց գերմաներէն կը սովը-
 ցընէ ևսլին . նոյնպէս և ուսումնասպե-
 տը մինչև սերտողութեանց վերջը ներ-
 կայ կ'ըլլայ և սերտողութեանց և կրկն-
 նութեանց կանոնաւորութեանը կը

հսկէ, և բարձրագոյն կարգաց դասաւորութիւն կընէ. ես ինքս ալ վարժարանն եմ միշտ և, ինչպէս որ գիտէք, թէ ցերեկուան դասերուն և գիշերուան սերտողութեանց պէտք եղած հսկողութիւնը կընեմ, և թէ մինչեւ անգամ երբեմն ալ դասատուութեան կըրգաղիմ :

Զարմանալի չէր որ այս կանոնաւոր և խիստ ընթացքին օգտակարութիւնը բոլոր աշակերտաց ալ չուտով զգալի չէր, մանաւանդ անոնց որք թէ իրենց բնական խառնուածքին և ընտանեկան կրթութեան և թէ նախորդ Տեսչութեան ղանադան նկատումներով մասնաւորապէս իրենց ցուցուցած հաճոյակատարութեանց և զիջողութեանց պատճառաւ՝ միւսներէն աւելի չեղած էին ճամբարի դաստիարակութեան ճամբէն : Բնաւ զարմանալի չէ որ այսպիսիները երկար ատեն իրենց հաճոյից համեմատ վարուելու վարժած ըլլալով՝ մեր բռնած ընթացքէն բընականաբար չախորժէին և միշտ առիթ մնառէին իրենց ախորժելի չեղած վիճակէ մը ազատելու՝ իրենց Ծնողաց ղանադան տրտունջներ ընելով. բայց չըսեմ զարմանալի, այլ ցաւալին այն է որ Ծնողք փոխանակ Մեծ. Խնամակալութեանդ ղիմելով կամ անձամբ վարժարան գալով՝ բանին էութիւնը հասկանալով՝ իրենց դատողութիւնը տղայոց խօսքերուն և «ասանկ կըսեն կոր» ներու վրայ կը հիմնեն : Գիտենք որ հիմա ալ վարժարանիս մէջ կը գտնուին աշակերտներ՝ որոնք մինչև ցարդ վարժարանիս այժմեան ընթացքին դեռ ընտելանալ չկարենալով՝ անոր դէմ տրտունջներ կը յայտնեն իրենց ծնողաց. Ծնողքն ալ փոխանակ խոհեմ և օրինաւոր եղանակաւ դորձը քննելով՝ իրենց զաւակները ի բարին առաջնորդելու համար մեզի հետ խորհրդակցելու և մեզի աջակցելու՝ աւելի սնունդ կուտան անոնց բարոյական ղեղձմանը : Մեր պարտքն է հարկաւ ասոնք ալ յորատել

ջանքերով ու հաստատամտութեամբ կարգի բերել և կը բերենք, եթէ Ծնողաց անխափնութիւնը արդեք չըլլայ մեզ : Յիրաւի թէ և շատ պայտիս և ասոնց նման ղեռնարկութիւնք և ընդդիմութիւնք ելան դէմերնիս և վեց ամիսը վեց տարուան ազդեցութիւն ըրաւ մեր կեանքին վրայ, բայց ինչո՞ւ ճերմիս հանգիստ է, սրտերնիս ուրախ և մեր բոլոր քաջած և քաջելիք նեղութիւնները մոռնալու չափ կը մտիւթարուինք, երբ ո՛չ միայն լաւագոյն աշակերտաց, այլ նոյն խալ վերոյիշեալներուն բարույնն ու վարույը և մատուցարգացմանը վրայ օրէ օր ըզգալի փոփոխութիւն կը տեսնենք դէպ ի լաւն ու բարին. և կը յուսանք որ օր մը բարի մարդիկ և ազգին օգտակար անձամբ ըլլալով՝ բոլորովին կը մոռցունեն մեզ մեր կրած տառապանքները :

Ինկնորոյ՝ Նախկին Տեսուչը և իւր արբանեակները կը տարածեն եղեր թէ աշակերտաց մեծագոյն մասը վարժարանէս ելեր են, մնացեալներն ալ քիչ օրէն պիտի ցրուին (երեւի թէ իրենց բանալիք ճեմարանը կրթութեան փափարով ուր դաստիարակութիւնը միջոցի տնտեսական սկզբանց վրայ հիմնուած պիտի ըլլայ անշուշտ, ինչպէս էր առաջ հոս) :

Վարժարանս մեզի յանձնուած ատեն 69 հոգի եկան, յորոց երկուրը անմիջապէս հրաժարեցան. մէկուն հայրը ուղեց որ իր տղան ամէն շաբաթ տուն խրկուի, և Խնամակալութիւնը չընդունեց, միւսը չբաւորութեան պատճառաւ թոշակ վճարելու անկարող ըլլալուն՝ ելաւ. ուրեմն նախորդ Տեսչութեանէն միայն 67 ներքին թոշակաւոր (բայ ի Վսեմ. Փաշայի աներէն և ժառանգաւորներէն) աշակերտ ընդունեցինք, որոց մեծագոյն մասը պիտի հրաժարին եղեր, ինչպէս որ գիտէք, եթէ վարժարանը Մեծ. Խնամակալութեանդ յանձնուած ըլլար : Մեր օրին ներքին թոշակաւորաց թիւը 95 ի հասաւ (բայ ի Վսեմ.

Փաշայի սաներէն և ժառանգաւորնե-
րէն), յորոց մէկը ընդունուելուն պէս
հրաժարեցաւ՝ թողալը ըստ կանոնի
վարժարանիս կանխիկ ուղղուելուն հա-
մար. մէկը նոյեմբերի մէջ ելաւ Անգ-
ղիա երթալու համար. Լորիաքը ամսոյս
սկիզբը՝ Անգղիա և Գերմանիա երթա-
լու համար. հիւնդը նոյեմբերի մէջ՝ վար-
ժարանիս Փրօկրամին միայն մէկ մասը
ստիբել ուղեւնուն և իրենց առաջար-
կութիւնը շնորհուեալուն համար. հիւնդը
յուշմ. փետր. մարտի մէջ՝ հի-
ւանդութեան պատճառաւ. մէկը հօր-
եղբորը մահուանը պատճառաւ հայրե-
նիք վերադարձաւ, մէկը յունվարի մէջ
Մեծ, Խնամակալութիւնդ տունը դաս-
տիարակուելը պատշաճ դատուելուն. մէ-
կը (որ ասոր եղբայրն է) առանց իր
մեծ եղբորը վարժարան գալ չուզելուն.
մէկը յունվարի մէջ դիտմամբ հիւանդ
ըլլալուն. մէկը ամսոյս մէջ՝ վարժարա-
նոս իրեն համար խանգարեալ վիճակի
մէջ ըլլալուն. մէկը այլևայլ պատճառ-
ներէ յակամայիցս բռնադատեալ ըլլա-
լուն. մէկը փետրվարի մէջ՝ տակաւին
ինձ անյայտ պատճառաւ :

Նշանակեալ պատճառներուն մէկ
մասը Ծնողաց նամակներուն կամ բե-
րանայի տուած պատասխաններուն վը-
րաց հիմնուած են. բայց կարելի է որ
ոմանք իրենց բուն պատճառը յայտնել
ուզած չըլլան :

Այսպէս սեպտեմբերէն մինչև ցոյ-
ժմ՝ հրաժարեալ աշակերտաց թիւն
է 24. ներկայ ներքին թոշակաւոր ա-
շակերտաց թիւն է 75, բացի 4 վսեմ.
Փաշայի սաներէն, 10 ժառանգաւոր-
ներէն և 8 ձրիավարժներէն, ընդ ա-
մենայն 95 աշակերտ : — Ամեն տեղ
վարժարանները աշակերտ կը մտնայ
կէնէ այլևայլ պատճառներով, ինչպէս
որ նախորդ Տեսչութեան օրովն ալ
վարժարանիս ներքին թոշակաւոր
աշակերտաց թիւը 128 ի հասեր է ե-
ղեր (բացի արտաքիններէն), մինչդեռ
մեղի յանձնուած ստեն միայն 67 ա-
շակերտ կար, և այդ թիւն ալ թերևս

երթարով չատ պիտի նուազեր : Այս,
յիշուի, չարախօսին էն մեծ պատիժը՝
իր յիշողութեան տկարութիւնն է
եղեր :

Այս տեղեկութիւնները տալէս ետք՝
կը համարձակիմ քանի մը խորհրդածու-
թիւնը ևս ընել այս առթիւ :

Ժողովուրդ մը որչափ ալ մտաւո-
րագէս վարդապատ չըլլայ, իրական
արդիւնք տեսնելուն պէս՝ գործի մը
բաւութեանն ու օգտակարութեանը կը
համոզուի : Նշեալմիտ և խարդախ
մարդիկ դիտեն տախիա և անոր համար
է որ գործի մը սկզբնաւորութեանը ա-
տեն լուռ ու մունջ կը մնան, վասն զի
անոր հաստատուելուն և յարստե-
լուն տակաւին չեն հաւտար : Իսկ երբ
կը տեսնան թէ գործը երթալով հաս-
տատուելու և բարեկարգուելու վրայ է
և թէ պիտի կարողանայ արդիւնք ու-
նենալ և իւր արդիւնաւորութեամբը
հասարակաց սիրտն ու ուշքը գրաւել,
— այն ատեն անմիջապէս դժոխքին
դռները կը բացուին, ամէն կերպ չա-
րախօսութիւնը դուրս կը ժայթքին, ա-
մեն տնտակ մեքենայութիւնը ի գործ
կը դրուին անոր դէմ ի գիշերի և ի
տուրնջեան : Բայց հասարակաց գոր-
ծին պատասխանատուութիւնը ստանձ-
նող անձինք յօռած խաղաղու են ան-
խաղաղ սրտիւ և անըրդուելի հաստա-
տամտութեամբ միշտ դէպ ի բարին և
օգտակարը : Խօսքս այս վարժարանիս
վրայ դարձնելով՝ կըսեմ թէ Հիմնա-
դիր Բարերարաց նախատիւը — Աղ-
դին մտաւոր և բարոյական շահն էր.
մեր պարտքն է չթողուլ երբեք որ այս
Հաստատութիւնը մասնաւոր անձանց
չահույնն ու կրկնը խաղաղիք ըլլայ. ուս-
տի կը խնդրեմ նախ՝ որ Մեծազ. Խնամակալութիւնդ ո՛չ ի սլաշտպա-
նութիւն իւր թշնամանեալ պատ-
ւոյն, այլ յօգուտ իւր խնամոյցը
յանձնուած մանկուոյն, բարեհաճի
Շրջաբերականով մը բոլոր Ծնողաց
հրաւիր կարգաւ որ վարժարանս
գտնով՝ անոր և իրենց դաւակայ վիճա-

կին անձամբ տեղեկանան՝ փոխանակ իրենց դատողութիւնը թշնամեաց չարտառութիւններուն վրայ հիմնելու և անոնց ձայնակցելով՝ վարժարանս վատահամբաւելու, որուն միակ յանցանքը՝ անկեղծօրէն, անաչառութեամբ և խղճի մտօք իրենց դաւակոյ մոտաւոր և բարոյական օգտին աշխատիլն է։ Եթէ Օնոգը տոգոհութիւն մը կամ իրաւացի բողոք մ'ունենան, պէտք է որ Մեծապ. Խնամակալութեանդ ղիմեն, որուն ուղղակի պատասխանատու է Տեսչութիւնը։ Երկրորդ՝ կը խնդրեմ նոյն պէս որ Մեծապ. Խնամակալութիւնդ հաճի քանի մը հոյ և օտարազգի ուսումնական անձինք հրաւիրել՝ որ զան աւելն կերպով փարձառանիս վիճակը քննեն և իրենց քննութեան արդիւնքը հրատարակելով՝ ճշմարտութիւնը երեսան հանեն ի խրատ և ի զգաստութիւն չարախօսաց։

Եթէ այնուհետեւ ևս գտնուին Օնոգներ որ անխիղճ զրպարտութեանց և չարախօսութեանց աւելի վատահին քան թէ Մեծ. Խնամակալութեանդ երաշխաւորութեանը,՝ ուսումնական անձանց վկայութեանն ու իրենց սեփական աչքերուն, — աւելի լաւ է որ այնպիսիները բնաւ յարաբերութիւն չունենան Վարժարանիս հետ. կըրնանք համարձակ ըսել թէ մենք անպարտ ենք, արլւն ձեր ի գլուխ ձեր եղիցի։ Այսպիսի լուրջ ընթացքով մը թերեւ ժամանակ մը վարժարանիս եկամուտը իր ծախուցը չբռնէ՝ զայն իր արդի վիճակին մէջ պահելու կամ աւելի ևս բարւոքելու համար. բոցց Հիմնադիր Բարերարներէն մէկը ողջ է, և չեմ կարծեր թէ թողու որ իր անունը կրող Ազգային Հաստատութիւնը պարտաւորած ըլլայ նուազ ստրկական ընթացք բռնել իր գոյութիւնը պահպանելու համար. չեմ կարծեր որ նաև Դուք, Մեծապատիւ Խնամակալը, թողուք որ վարժարանս ամէն արտաւոյ և տգէտ պահանջմունք, չարտառութիւնք և զրպարտութիւնք

անգամ յարգելու չափ նուաստանայ՝ իր գոյութիւնը պահպանելու համար. ընդհակառակն քաջացոյց եմ՝ որ Ձեր խնամոյց յանձնուած վարժարանին բարգաւաճանոցը, անոր Հիմնադրաց փառացը և զան մը խաղալիս և շահախնդիր մարգեցմով պաշարեալ ժողովրդեան մը ճշմարիտ օգտին համար՝ Ձեր ըրած բարոյական զոհողութեանը վրայ դրամական զոհողութիւն ալ աւելցընելու պատրաստ էք, եթէ հարկը պահանջէ. պատրաստ եմ և ես ըստ հարկին ձրի ծառայել այնպիսի վարժարանի մը, որուն Խնամակալութիւնը դատարարութիւն ըսելով՝ մարդահաճութիւն և խարդախութիւն, և ուսմունք ըսելով՝ ճամբարտակութիւն և խնայասկիութիւն չհասկանար։ Իսկ երբ տեսնամ որ դատարարութեան ճըշմարիտ և սուրբ սկզբունքները չալիտի կարենամ խղճի մտօք գործադրել՝ աւելի նախաւիր բերող զանազան նըկատումներով, — այն օրէն իմ գործըս աւարտած է և իմ պաշտօնս դադարած, պաշտօն մը որուն թերեւ շատեր հետամուտ ըլլան և զոր ես, ինչպէս որ գիտէք, շատ դժուարաբէր դունեցի, որովհետեւ անձնական փորձերովս գիտէի արդէն թէ Ազգային դործերը ըստ մեծի մասին նեխեալ աւաղաններու կը նմանին, զոյա եթէ մարբելու ելնես, սաստիկ դարձաւ տուրքներ կ'արձակեն, — դարձաւ տուրքներ՝ որ իսկ և իսկ անոնց նեխման պատճառ եղողներուն կատաղութիւնը կը գրգռեն բեղի գէմ և կեանքը կը թունաւորեն խաղաւ։ —

1871 Մարտ 14

Խտաղիւղ

ԲՆԱԿԵՆ ԴԻՏՈՒԹԻՒՆՔ

(Տես թիւ 44.)

Թէև մարդս իր բոլորովը եղող բնութենէն վեր է, ասկայն իր պատմութիւնը բնութեան պատմութեանը հետ կրնայ բաղդատուիլ: Մինչև իսկ իր սգւոյն զարգացումը՝ թէև իր մարմնոյն զարգացման էն աւելի ազատ է, սակայն նա ալ ձիւղ նոյն օրինաց ենթակայ է, ու լոնցմով կը զարգանայ իր մարմնիւր: Մարդուս մարմնիւր և ողին իրարմէ անխախտ ու զատ չեն զարգանար, այլ մէկ մէկու անբաժան կապակցութեամբ և փոխադարձ ներգործութեամբ կը զարգանան, այնպէս որ մարդկային սեռի հոգեւոր զարգացումն ալ միշտ բնութենէն կախեալ է: Մարդուս մարմնաւոր յարաբերութիւնները որ զինքը արտաբին աշխարհի հետ կը կապեն, և որով նա դրոշն կրթութեան և զարգացման համար հարկաւոր նիւթ կ'առնայ՝ անդամագեղեցիկ և բնականօրէն մէջ կը բացատրուին: Առջինը մարդկային մարմնոյ շինուածքը ծառնոթ կ'ընէ մեղ, իսկ երկրորդը անոր մէջը տեղի ունեցող գործողութիւնները՝ որոնք կեանքն ու մարմնոյ ամէն մէկ մասանց պաշտօնները կը սկստանան:

Թէ անանձինն բնական ուսմանց հետ և թէ մարդկային սեռի պատմութեանը հետ մերձաւոր կապ ունի աշխարհագրութիւնը, որ՝ բացի վերոյիշեալ իր զլխաւոր սկզբունքէն, ուրիշ նպատակ մ'ալ ունի, որ է նկարագրել զմարդիկ, իրենց տեղական տարբերութեանց և բնակութեանց համեմատ:

Աշխարհագրութիւնն ալ կարող յուշենէ՛ թէ ինչ սերտ կապակցութիւն կայ բնութեան և մարդուս մէջ, ինչ

մերձաւոր յարաբերութիւնունի ժողովրդաց մարմնաւոր և հոգեւոր յատկութիւնը իրենց բնակած երկիրներուն բնական յատկութեանցը հետ, և ինչ սաստիկ ազդեցութիւն կ'ընէ բնութիւնը պատմութեան և անոնց զարգացմանը վրայ:

Երբէք բնական գիտութիւնը այդպէս ուժգին չէր գրաւած մարդկային միտքերը, ինչպէս մեր ներկայ դարուս մէջ գրաւած է. խորասնչիւր քաղաքակրթեալ տէրութեան մէջ սիրով ու եռանդով կը մշակեն զանի, որու օրինակը անցեալ դարերու պատմութեանը մէջ չենք տեսներ: Այս իրողութիւնը նախկին ժամանակներուն մէջ մարդոց՝ բնութեան նկատմամբ ունեցած անտարբերութեանը հետ բաղդատելով, յայտնի կը յուշեն ներկայ ժամանակիս լուսաւորութեան աւելի բարձր աստիճանի հասած, աւելի ուղիղ հասկցում և աւելի ազատ, ու աւելի զարգացեալ ըլլալը, — ժամանակիս, որ կրցաւ գտնել բնութեան մէջ առատ աղբիւր մարդկային կրթութեան, անհասնում ողբիւր մարդոց բոլոր մարմնաւոր և հոգեւոր սկէտքերը յագեցնելու: Մեր Սարմնոյն բաղդադիչ մասերը մեր արտաքուստ ընդունած կերակուրէն և ջուրէն կ'ոյանան. ամենայն ինչ, ասկէ կախեալ է. մեր կենդանութիւնը՝ այն է բնակարան, անոնք, զգեստ, զենք և այլն — այդ բոլորը բնութենէն կըստանան: Առանին կարասիք, գործիք, այս առարկաները սկստբաւելու հակաւոր մեքենայք բաղդալած են ոյնալիսի նիւթերէ, որ բնութենէն կ'առնուին, և կ'վերանորոգին և կը կերպարանափոխուին բնական ուսմանքներէ քաղուած ծանոթութիւններու ձեռնտուութեամբ: Արհեստներու և ճարտարութեանց մէջ, ամենուրէք, ուր որ մեր սկէտքերը գոհ ընելու որ և է իր մը կալարոստուելի, մենք կը հանդիպինք միշտ նիւթերու, որոնք բնութեան երեք թագաւորութիւններէն կ'առնուին և բնական գիտութիւններէ:

րուն վրայ յեցեալ մարդկային որունս տալն կըստարաստուին :

Արդէն ամենավաղեմի զբաղումն երու ժամանակ, որոց ձեռք կը զարնէր մարդ իր անձը սպառնալու համար, այսինքն որսորդութեան, խոշնարածութեան, հողագործութեան, հարկաւոր էին բնութեան քանի մը ծանօթութիւնները : Բայց այս տեղեկութիւնները շատ անբաւական և թերի էին, ուստի նա իր ամենահարկաւոր սէտքերը միայն կը բող էր շատ թերի կերպով լեցընել : Բնական ուսմանքները որչափ կը զարգանային այնչափ ալ սէտքերուն լրացումը կատարեալ կը լինէր : Այս գիտութեանց յառաջադիմութեամբ, արուեստները աւելի զիւրաւ կրնային ստանալ այն նիւթերը, որ իրենց հարկաւոր են իրենց կերտուածները շինելու . բայց յայնմանէ տակաւ առ տակաւ ծնան և զարգայան այնպիսի գիտութիւններ, որ բոլորովին բնական գիտութեանց վրայ հիմնուած են և բնական սրտամութեան գործնական կիրառութիւնը կ'իլաղմեն — ինչպէս են շինական անտեսութիւն, անտառապահութիւն, հանգադործութիւն . ասոնց կարգէն է և դեղաբանութիւնը և նոյն խակ բժշկականութեան գիտութիւնը :

Այսպէս մեր արտաքին կեանքը շատ բանի մէջ իր բարձրագոյն զարգացումը պարտական է բնական գիտութեանց արհեստները իրենց յառաջադիմութեամբ, այլ և այլ ազդեցիկ և աշխարհի մասանց առեւտրական հաղորդակցութեան անհաւատալի ծաւալումը, գիւրութիւնը և արագութիւնը, և հոսի ուրեմն գիտութեանց ամբողջ շար մը, որ մարդուս բարեկեցութիւնը կը մեծցունեն, գործեալ անոնց են պարտական իրենց սկիզբը և զարգացումը : Բնագիտութիւնները շատ բարեբար և զօրեղ կերպով կ'ներգործէին և ընդհանուր մարդկային կրթութեանը վրայ . նորա յանհուն ընդլայնեցին մարդուս

ծանօթութեանց չըջանը, ազատեցին զինքը շատ մը նախապաշարունակէ և բոլորովին ուրիշ գաղափար մը տաին իրեն տիեզերաց վրայ :

Ամենայն գիտութիւն՝ սրտով կ'զբաղինը, ամենայն ինչ, որ կը քննեմք, իրեն կէտ նպատակի ունենալու է մարդկային կրօնարիւնը, մտքի և սրտի կրթութիւնը, ուսկի միայն կրկնի ճշմարիտ բարոյական արժանաւորութիւն և աղնութիւն :

Բայց մը բանը կարող է այնպէս հզօր և այնպէս բազմակողմանի ազդեցութիւն ունենալ մարդոյս կրթութեան վրայ՝ եթէ ոչ բնութիւնը, որ զգայուն հոգեւ մը համար ամենասուրբ և ամենաբարեբար հաճոյից անհատնում աղբիւր մ'է : Բնութիւնը կը կրթէ և կը բաժրացնէ մարդուս միտքը և սիրտը, անոր բովանդակ էութիւնը հիացմամբ և զմայլմամբ կը լեցընէ մերթ իր առարկաներուն ահագին մեծութեամբ, և մերթ իր փոշեւոյ հատիկներովը, ժայռերը ծածկող փոփկիկ մամուռովը, և մինչև խի աչաց անտեսանելի որդիկովը, որու համար կաթիլ մը ջուրը ամբողջ ուխտան մ'է, տիեզերք է : Բնութիւնը — արդ անոսրառ մատեանը, բոլոր ապարտծնրէն մարդուս միայն հասկանալի է անի կիմացնէ իրեն բովանդակ աշխարհիս էութեան գաղտնիքը, Սյարսի էութեան գաղտնիքը : Ահա սոյն ճանապարհով կարող է հասնիլ մարդս ճշմարիտ, բարձր-բարոյական կրթութեան որուն աղբերակունքը բնութեան ծոցը պահուած են, ահա իր լաւագոյն դուրսը, անոր մէջ կ'գտնէ նա իր մարի և սրտի սնունդը : Մարդս նախաստեղծ աշխարհի կենաց և իր գոհութեան նախաշաւիղ գործարանաւոր կենաց զարգացման պատմութիւնը կարդալով, ինք իր մէջ կ'հանչէ այն նախատիպը, ուսկի բնութիւնը իր սկիզբը առաւ և որոյ յայտնութեամբ ստեղծուածոյ շարքը Լեւրացաւ : Մարդուս էութեանը նախա-

չափից ստեղծուածոց շարք տանդուղ մի կնիակացոյցն է, որոյ վերի աստիճանը մարդս բռնած է, իսկ ասորազոյնը — ամենապարզ, ամենաանկատար արարած մը, ասոնց մէջ էական ամբողջ շարք մը կայ, որ քանի մարդուս բռնած աստիճանին մօտենան՝ այնչափ կը կատարելագործուին: Մեծ անցեալին և շքեղ ասպագային սահմանաժայթին վրայ բնութիւնը անդուլ անգաղար գերեզմաններէն դուրս կգոչէ հեռաւոր անցեալը, արդէն եղածը կվերաստեղծէ և այնու կրմից վարդ նոր կերտուածներ յորինել գիտութեանց և արուեստից դաշտին մէջ: Այսպէս ահա կգիմէ մարդ իր սահմանեալ նպատակին, և այս պէս երթալով աւելի կը մերձանայ անթերի և ուղիւ կրթութեան, հաստատուն և ճշմարիտ կըրօնական ճանաչման Ստեղծողին և արեւելոցայ Վահագետին: —

Այս յոգեւածին բովանդակութիւնը կը պարտաւորէ զմեզ քանի մը խօսք ըսել բնական գիտութեանց մասին: Մեր վարժարանոց մէջ ընդարձակ աւամբ բնական գիտութեանց դասախօսութիւն բնաւ չկայ. տեղ տեղ բնագիտութիւն, այսինքն ֆիլոզոք դաս կտրուի, այն ալ առանց փորձերու, միայն դասադրելն մէջ զրուած սահմանները դոյ ընել տալով: Ասիկա բնաւ չսովորելէ աւելի գէշ է, վասն զի այդ եղանակաւ ոչ միայն անկարելի է որ աշակերտք բնական գիտութեանց էութեանը վրայ որոշ գաղափար ստանան, այլ և բոլորովին խառնաշփոթ վիճակի մէջ կլինոյ մակերևին: Բնագիտութեան, որպէս և ամբողջ բնական գիտութեանց դասերը, արդիւնաւոր ընելու համար շատ բան պէտք է, որոյմէ և ոչ մէկը ունին մեր ազգային դպրոցները. գործիք, պատկերներ, հասարածոց, դասադրեր և վերջապէս դասատուք: Գերմանիոյ, որպէս և Գաղղիոյ «էբօլ սըլօնտէն տիեփալ» ներուն (երկրորդական վարժարաններ) մէջ բնական գի-

տութեանց շատ ոյժ տրուած է, — և իրաւամբ, վստահ բնական գիտութեանց սահմանին մէջ եղած գիտելուն են որ դարուս քաղաքակրթութիւնը բոլորովին կերպարանափոխ ըրին: Բնական գիտութեանց ուսումը երկու կերպով օգտակար է աշակերտաց. նախ ընդարձակ աւամբ կեանքի պահպանութեան և բարւոքման վերաբերեալ գործնական տեղեկութիւնը կը հաղորդէ անոնց, երկրորդ որ գլխաւորն է, անոնց մօքին իրական ուղղութիւն կուտայ և զիտելու, քննելու և դատելու կարողութիւնն կը զարգացնէ: Յիշուի բարոյական կամ պատմական գիտութիւններն ալ կրնան նոյն նպատակին ծառայել, բայց չկայ գիտութիւն մը, և ոչ իսկ քանակադրութիւնը, որ կարող ըլլայ բնական գիտութեանց չափ ուղիւ և հաստատուն կերպով հասցնել յիշեալ նպատակին: Գիտենք որ ասանկ վերի վերոյ քանի մը խօսք ըսելով՝ այս մեծ խնդիրը լուսաւորած չենք ըլլար, բայց կը յուսանք որ Երկրագունտի մէջ միշտ բնական գիտութեանց վերաբերեալ յոգեւածներ դնելով՝ աւելի զգալի կընենք անոնց կարեւորութիւնն ու օգտակարութիւնը: Մենք այնպէս համոզուած ենք որ ազգի մը կեանքին նիւթական բարւոքումը զըլլաւորապէս իւր մէջ տարածուած և կերտութեան շրջանի մէջ գտնուած բնական գիտութեանց վերաբերեալ տեղեկութեանց քանակութենէն կախում ունին: Ազգ մը փոքր իշտաէ իր նիւթական կեանքը բարւոքած ըլլալու է որ ակորժակ ունենայ իր մշտաւոր և բարոյական կեանքն ալ բարւոքելու. ամէն տեղ և ամէն ժամանակ նիւթական հարստութիւնը բարոյական և մտաւոր հարստութեան կարգաւետն եղած է: Փափաքելի է որ ամէն տեսակ գիտութիւնը ալ տարածուին մեր մէջ, բայց մանաւանդ բնական գիտութիւնները որ մեր արդի վիճակին նայելով՝ շատ աւելի կարեւոր

և օգտակար են :

Գիտենք որ ժամանակէ մ'ի վեր Տէրութեան Բժշկական դպրոցին Հայ աղջի աշակերտներէն ոմանք բնական գիտութեանց մէջ դործած ուսած բաւերուն հայերէն զուգակշիռ ները միտուելու և յորինելու կղբալին : Գեղեցիկ գործ . բայց շատ աւելի գեղեցիկ կըլար , թէ որ վախճանակ բառերու վրայ ժամանակ կրօններու տնօրէնացէս թարգմանութեանց ձեռք զարնէին . որչա՛փ բան կայ թարգմանելու , միայն թարգմանութեան առաջին պայմանը՝ լեզուի պարզութիւնն ըլլալու է որ վերը ինչ կարգաւ գիտցող մը գիրքը ձեռքն առնելուն պէս՝ դիւրաւ հասկանայ զայն : Մանապէս մեծ ըղբալութիւն ընելու է և գիրքերու ընտրութեանը մէջ . առ այժմ՝ այն գիրքերը միայն թարգմանելու է , որոնք որ ժողովրդեան համար դրուած են , և ոչ թէ անոնք որ գիտնաց միայն հասկանալի են : Այլուստանք սր մեր այս վերջին խօսքերուն թիւր մեկնութիւններ չեն արուիր արգոյ ուսանողաց կողմէն . հասարակաց գործի մը վրայ կարծիք յայտնելը՝ պարտք է ամենուն . բայց ամէն մարդ ալ ուղատ է իր օգտակար ճանչցած եղանակաւ դարձելու եթէ առաջարկուած եղանակը աւելի օգտակար (գէթ այժմ) ըլլալուն չհամոզուիր :

ՎՆԵՐԱԿԵՆՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ահանքը խորին խորհուրդ մ'է , զոր միայն ճանաչել կարող ենք և ոչ ստճմանել : Ահնայ յատկութիւնն է աճումն , չարժումն և չարունակութիւն . իսկ կենաց մտն է՝ դադարումն : Այս ճանաչողութեամբ է , որ կարող ենք

կենդանի էակները որոշել անկենդան էակներէն : Բայց կեանքը ևս բազմա տեսակ է և ամէն կեանք մի և նոյն կեանքը չէ : Այլ է բուսական կեանքը , այլ է անասնական կեանքը և այլ է մարդկային կեանքը : Բայց միայն մի տեսակ կեանք ունի . անասունը՝ երկու տեսակ , իսկ մարդը՝ քանի մը տեսակ : Մարդը ունի անասնական կամ մարմնաւոր կեանք , որովհետեւ մարմին ունի . ունի բանական կամ մտաւոր կեանք , ըստ որում կը խորհի և կը մտածէ , ունի բարոյական կեանք կամ սրտի կեանք , որովհետեւ կը սիրէ : Այս երեք տեսակ չարժողութիւնքը և դործողութիւնքը միայն մարդու մէջ միացած կը տեսնուին : Մարմնայ կենդանութիւնը նիւթական սնունդն է , մտքի կենդանութիւնը՝ մտածութիւնն է և ճշմարտութիւնը . իսկ սրտի կենդանութիւնն է՝ ճշմարիտ սէրը , Մարմինը կը մեռնի՝ երբ նիւթական սնունդը կը քայտի . միտքը կը մեռնի՝ երբ տգիտութեան և մոլորութեան մէջ կ'ընկզմի , իսկ սիրտը կը մեռնի՝ երբ ետական ինքնասիրութիւնը և ստեղծութիւնը կը տիրեն : Բայց որովհետեւ մարդը բանական և բարոյական էակ լինելով հանդերձ կենդանի մարդ է , ուրեմն մեռած են այն մարդիկը որոնք չեն խորհիր , որոնք չեն սիրեր , որոնք մոլորութեան մէջ են և որոնք կ'ատեն : Այս ճշմարտութիւնը ինչպէս անհատներու համար է , նոյնպէս եւ ամբողջ ազգերու :

Ուտի երբոր ներկայ դարուս ճշմարիտ և կենդանի յառաջադէմները վերակենդանութիւն կ'ազդակեն . իրենց բուն նպատակն է մարդոց մտաւոր և բարոյական կենդանութիւնը , և այս կենդանական շունչը փչողը , այս մատուցաւ և բարոյապէս մեռածներու յարուցիչ ձայնն ու զօրու թիւնը ճշմարիտ դատաւարակութիւնն է : Եթէ դատաւարակութիւնը մոտեցման է , եթէ մտաւոր կեանքը բարոյականն է կը զատէ , երբեք կարող չ'է ամբողջ

մարդը վերականգնանայրնէլ : Վասն զի մարդը ամբողջապէս վերականգնանայրնէլու համար կարեւոր է նոյն խի մարդոյ մէջ գտնուած քանի մի կենաց առաւելութիւնքը նկատողութեան առնուլ , և ըստ այնմ գտնութիւնսն : Վասն զի աշխարհի մէջ գտնուած կեանքերը իրարու չեն նմանիր և չ'են հասարկիր : Բուռական կեանքը ստորուղոյն է անասնականէն , անասնականը՝ մարդկայինէն , մարմնաւորը մտաւորէն , և մտաւորը՝ բարոյականէն : Սակայն և սամիկ մարդուն անգամ եթէ հարցնելու լինիս , աւելի կը փափարի մտայնի լինիլ՝ քան թէ դեղեցիկ , աւելի բարի՝ քան թէ մտայնի : Այս մասին կարծեաց տարբերութիւն չը կայ բովանդակ մարդկութեան մէջ : Նիւթը և ձեւը միշտ ստորագոյն են զիտուեանէն կամ ճանաչողութեանէն . խի գիտութիւնը երբեք կարող չէ հասարկիլ սիրոյն : Նիւթը մտքին ծառայելով մնայն գին ունի . խի գիտութիւնը անաղք է , եթէ չէ յարեալ ի սէր : Տունկը կեանք ունի , բայց չը կար , որովհետեւ զգալու համար չէ ստեղծուած . անասունը կեանք ունի , բայց չը խորհիր , որովհետեւ խորհելու համար չէ ստեղծուած . խի մարդը՝ որ ստեղծուած է սիրելու համար , մարդը՝ որոյ ճախատողիլը սէրն է , մարդը կարող է ըզգալ , կարող է խորհիլ , և եթէ չը սիրեր՝ մեռած է , որովհետեւ մարդոյ վերին կեանքը բաւոյական կեանքն է և գոտախորտկութեան բուն վերնակէտն՝ ևս բարոյական կենաց կենդանութիւնն է :

Աղարկե՛ ճշմարտութիւնը մեծ բան է , բայց մեծ չէ քան զսէր , և առանց սիրոյ՝ ճշմարտութիւնն անօգուտ է : Աւելի համարձակ «ասենք առանց սիրոյ ճշմարտութիւն չը կայ , որովհետեւ չը կայ միութիւն , չը կայ երջանկութիւն : Այնքոյն չէ զարմանալ այս մասին , վասն զի հակամտադէս առնելով՝ ճշմարտութիւնը իրողութիւն մ'է և յարաբերութիւն , և ո՛չ թէ ժտաց լսիկ հա-

յեցողութիւն կամ գաղափար : ճշմարտութիւնը գաղափարաց մէջ լինելէն առաջ՝ , գործողութեան մէջ է , և խօսքի մէջ լինելէն առաջ՝ իրաց մէջ : Իր մի ճշմարիտ է , երբ այն է՝ ինչ որ է խօսք մի ճշմարիտ է , երբ զայն կը բացատրէ՝ ինչ որ պէտք էր բացատրել : Եթէ մարդը իրօք այն չէ , ինչ որ պէտք էր լինիլ , ինչ որ պէտք էր առնել , որքան որ ճշմարտութիւնը ճանաչէ , դարձեալ կարող չէ ճշմարտութեան մէջ լինիլ : Սոյն սէս որ խիտադէս անհարկն է տեսլ , թէ այս ինչ մարդը սէր չունի , բայց ճշմարտութիւն ունի , այն ինչ մարդը բարի չէ , բայց լուսաւոր է : Բարոյական կեանքը միշտ վերագոյն է մտաւոր կեանքէն : Վասն զի սէրը մարդկային կենաց նպատակն է . խի գիտութիւնները՝ նոյն նպատակին հասնելու միջոցները , վասն զի մարդոյ նպատակը միութիւնն է , և միութիւնը՝ սէրն է :

Արդ՝ նորա ամենքը որոնք ազգային վերականգնութեան կը փափարին , պարտաւոր են մտաւոր և բարոյական գոտախորտկութիւնը իրարմէ բնաւ չը զտտել , լոյսը իր ջերմութենէն չը բաժնել և միշտ բարոյական առաւելութիւնը ճանչել : Առանց բարոյական տարեր , յորմէ դժբաղդութար խիտ զուրկ են մեր դպրոցները , մեր ընկերականութիւնը , մեր ժողովները , մեր բանտխօսութիւնը , մեր գրուածները , մեր յարաբերութիւնքը , մեր ազգակցութիւնը և մեր եղբայրութիւնը , անհարկն է ազգային ճշմարիտ վերականգնութեան տին ունիլ : Սոյն կենսաբար զօրութիւնը , որ մեր ցրուած , ցամքած ու չորացած կը մտնենքը սխտի միտարէ , սխտի յօդէ և կենդանութիւնը տայ , այն զօրութիւնը՝ դատախարակութեան է : Սոյն ժրիարար հիւթը , որով սխտի վերանորոգին , վերածնին և սնանին մեր սիրտը՝ ճշմարտութեան է և սէրը : Սոյն անյաղճելի ոյժը , որ սխտի մեր Աշ-

զին անուանը անմահ սրահէ ազգաց դասակարգին մէջ, բարոյական և մշտաւոր վերակենդանութիւնն է :

Սիօնը, այս վերակենդանութեան միջիմարիչ յուսով ոգեւորուած, մուտ կը գործէ ահա՝ 1871 թուականին մէջ և անպայման պարտք կը համարի այն վերակենդանութիւնը գլխաւոր նպատակ բռնել իր մտածութեանց՝ և հըրատարակութեանց, վստի վի համագումարէ Սիօնը, որ ազգաց մահուան և կենդանութեան միակ կեդրոնն է ՄԻՏԲԸ և ՍԻՐՏԸ :

ՍԻՕՆ

Մեծապատիւ Խմբագիր
« Օրադրի »

Ձեր 406 թիւ թերթին մէջ նամակ մը հրատարակելէք սա իս ուղղեալ ի պատասխանի իմ Տեղեկագրիս, որ ըստ որոշման վարժարանիս մեծ. Խնամակալութեան տպագրութեամբ հրատարակուեցաւ : Տեղեկագիրը կարգադրելով հասկայան թէ այդ նամակը ինչպէս պատասխան չը տալէ աւելի անյարդ պատասխան մ'է, ես ալ կ'ստատովանիմ՝ հրատարակու, որ աւելի խեղճ և աւելի վարպետ պատասխան կ'ստանայ : Դժուար կը լինի, որ իմ Արգոյ Նախորդս այս անգամ ալ հրապարակաւ կ'արտատորէ զիս իր վրայ խօսելու, մինչդեռ Տեղեկագրիս հրատարակութիւնն ալ իմ դժուարեանցս դէմ էր : Այս վերջին խօսքէս չկարծուի թէ ճշմարտութիւն կ'ամ խորհրդութիւն մը երեւան հանելը իմ զգայմանցս դէմ ըլլայ, կ'ամ զանոնք թաղուցանելու և անոնց անտարբեր ըլլալու չափ փոքրոգի ըլլամ. քան լիցի. այդ խօսքով սա միայն կ'ուզեմ հասկնալ թէ իմ պաշտօնս իմ նախորդս դատել զատու.

պարտել չէր, այլ անոր օրինակին չհետեւիլ, եթէ իր բռնած ընթացքը իմ համոզմանս դէմ և գործին վնասակար գտնամ : Իր անձին ղէմ բռնած օրէս ի վեր տակն ջանք ի գործ կ'ընէի, որ Նախորդս սիրտը չ'ընտանում և այլն. ոչ միայն այսչափ. հասարակեց խնդրեց՝ տուի, վարժարանիս հաշուակալութիւնն ու տնտեսական մասը խնդրեց, այն ալ կ'ուզէի տալ, և չը կրցայ : (Մեծ. Խնամակալութիւնը որչափ ալ վարժարանիս վարչութեան բոլոր ճիւղերն ալ ինձ կը յանձնէր, ես պայման դրած էի որ այդ ճիւղերու պաշտօնեաներուն ընտրութիւնը ինքը ընէ) : - Սակայն երբ փորձերը ցուցանին թէ մեր Արգոյ Նախորդը սխալ մեր մարդակարութեանը ամբողջութեամբ պատասխանել, երբ տեսնուի թէ վարժարանիս վրայ այնպիսի լուրեր կը տարածէ, որոյ չարախօսութիւնը ըլլալը ամենէն առաջ ինք զինէ, որովհետեւ և ամիս առաջ դատաւորութիւն ըրած միջոցին ինք անձամբ վարժարանիս ընթացքը տեսնու և քանիցս խոստովանել է թէ առաջ վարչութեան բոլոր ճիւղերուն ալ ինք զբաղած ըլլալուն, նոյնչափ հոգ և հըս կ'ուղղութիւն ընել չէ կարող եղեր, և այլն. երբ Մեծ. Խնամակալութիւնը մենէ Տեղեկագիր պահանջեց և որոշեց որ հրատարակելը զայն, — մեր պարտքն էր մէկ կողմէն իր որոշմանը, միւս կողմէն արդարութեան պահանջմանցը հնազանդիլ և հնազանդեցանք : Հիմա ալ մեր Արգոյ Նախորդը կը պարտաւորէ զմեզ իր տպագրութեամբ ըրած չարախօսութիւնն ու խորհրդախօսութիւնը մերկայնել Ձեր և Ձեր ընթերցողաց առջև, բայց ոչ ի հարկէ զինքը ամօթապարտ ընելու համար, որովհետեւ փորձերը ցուցանին թէ այդ անկարելի է : —

Առաջ խօսքս Ձեզ կ'ուղղեմ, Մեծապատիւ Խմբագիր. Ձեր թերթին մէջ չ'հրատարակած բաներուդ դէմ

պատասխան ընդունել և հրատարակելու ազատ էք, բայց պարտադր էք տնոր մէջ եղած Ձեզ յայտնի սուտերը ճանօրութեամբ լուսարանելու, որպէս զի անոնց պատասխանատուութիւնը Ձեր վրայ չի յնայ: Ձեր ընթերցողները՝ Սրբոյ Նամակագրին (որոյ (այսինքն Տեղեկագրին) մէջ ջանք բրած էք ցուցունելու թէ դպրոցին հիմնական աղէտալի վիճակին պատճառը ես եղած ըլլամ) խօսքերը կարդալով՝ կըրնան կարծել թէ մենք մեր Տեղեկագրին մէջ իրօք Վարժարանս աղէտալի վիճակի մէջ և այդ վիճակին պատճառն ալ մեր Նախորդը ցուցուցած ըլլանք: Տեղեկագիրը ձեռքերնիւ էք և արդէն կարդացած էիք զայն, ինչպէս որ նամակին տակ Խմբագրութեան կողմէն դրած ծանօթութիւն մը կը ցուցնէ: Ահա Տեղեկագրին յառաջաբանը. թո՛ղ Ձեր ընթերցողը կարդան և դատեն:

«Մեծսլ. Խնամակալութիւնդ կը յիշէ հարկաւ տկն յանդիման յայտնի են:»

[Տես երես 593]

Ահա Տեղեկագրին վերջարանին ըսկիրը. «Ժողովուրդ մը դէսի բարին և օգտակարը:»

[Տես երես 601]

Եթէ մեր այս ըսածները «հաղարջարիք, զրպարտութիւն, չարախօսութիւն» ըլլան ըստ Սիմոն աղայի, չարախօսը, զրպարտիչը մե՛նք եղած կըլլանք թէ Խնամակալութիւնը, որ ոչ միայն մեր ըսածներուն իրաւունք տուլով տարագրել հրամայած է, հապտինքն ալ մենէ առաջ իր 1870 դեկտ. 31 ին առ Փնոդս ուղղեալ Երջարեւալկանին մէջ հետեւեալ դառն ճշմարտութիւնքն (ըստ Սիմոն աղայի չարախօսութիւնքը) ըսած էր: «Յաւօք սրտի կը յիշենք անհիմն և անիրաւ են:»

[Տես երես 592]

Ահա Մեծ. Խնամակալութեան առ իս ուղղեալ նամակն ալ.

«Ձեր տեղեկագիրը ամօթապարտ ըլլան:»

[Տես երես 592]

Այս ըստածներէն «Վարժարանը աղէտալի վիճակի մէջ է» կը հետեւի. — չարախօսութիւն կը բարդենք կոր վրադ, Սիմոն աղա. «Գալոցին հիմնական աղէտալի վիճակը» ըսելը չարախօսութիւն չէ՞. այս ի՛նչ անամօթ ստախօսութիւն և խարդախութիւն է որ դատարարի մը առանց շտապօրէն լու կընէ, և Գար որ արդարութեան և իրաւանց պաշտպան Խմբագիր մ'էք կը հրատարակէք զայն: Ախկա, Մեծ. Խմբագիր, տպագրութիւնը նախատել և ընթերցողները արհամարել է:

«Ձէի ուղեր որ ձեր այն զրարան Տեղեկագրին դէմ բան խօսիմ» կըսէք, Սիմոն աղայ: Արդհետեւ ձեզ և ձեզ պէսներուն համար զրարանութիւն, ստախօսութիւն և այլն առաքինութիւնք են, կը կարծէք չէք կարծէք, սխալեցայ, այլ կարծել կը կեղծէք թէ ամէն մարդ ալ ձեր տեսակեն է, այնպէս չէ՞, Սիմոն աղայ: Բայց մենք «կեղծ արհամարանք ցուցունելու վարժած չենք, հապա հակառակորդնիս ինչ կարգի և աստիճանի մարդ ալ ըլլայ իրեն հետ կիսօրինք: միայն թէ, եթէ ինք խորդաւանող ըլլայ, անմիջապէս դիմակը վար կուտնունք, որպէս զի օգտակար խրատ մը տուած ըլլանք իր սեռին:» (Տես «Օրագիր» թիւ 199): Այս խօսքերը տրիշ առթիւ ըսած էինք, հիմա ալ կրկնեցինք: Եւ յիշալի միշտ պատրտոտ ենք պատասխանելու, հերիք է որ համոզուած ըլլանք թէ մասնաւոր պարագան պիտի կարենանք հասարակաց մտաւոր, բարոյական կամ նիւթական օգտին ծառայեցնել: — Հաշայ մասին մեր տուած տեղեկութիւնք բոլորովին սուտ կհանէ Սրբոյ նախորդին: Տեսնելով որ Պ. Միքս, յէլեան իր «Թուարան» մականանը աղաւիւրներով՝ հրապարակաւ ալ 2×2 10 կընէ բռնելու պէս թուարանական

ստածներ ստեղծելու կժայրհի, — կը պարտաւորինք հրաւիր կարողաւ բոլոր հաշուադէտ անձանց որ հաճին վարժարանս գալ և այդ նորատուրդ տնտեսներուն արժէքը բուն իսկ հաշուեմտականներէն ստուգել : Այսպէսնէնք միանգամայն թէ հաշիւներուն վերջնական քննութիւնը ընելու համար երկուստէք ընարութեամբ և Աղգ. վարչութեան վաւերացմամբ կազմուած Զանձնաժողովը իր դործը աւարտելէն ետք, այդ մասին ալ պէտք եղած տեղեկութիւնը ժամանակին կ'աղարկուի հասարակութեան :

Գանք հիմա ստուա՞ շուրին և սրեգական քողորական խաւարմանք : Արդոյ Նախարդս տաւած ջուրին յատկութիւնը դիտնալը ցուցունելու համար « Բ. հատոր թուարանութեանս ետին եղած Գ. աղիւսակին մէջ դրած եմ ջուրին սառ և հեղուկ վիճակի մէջ ունեցած տեսակարար կշիռները » կըսէ : Իրաւ է որ մարմնաց տեսակարար ծանրութիւնն ալ իրենց յատկութիւններէն մէն է, և այն աղիւսակին մէջ ցուցուած է թէ մէկ խորանարդ հարիւր որդամեթր թորեալ ջրոյն տեսակարար ծանրութիւնն է 1,0000, իսկ նոյն ծաւալը ունեցող սառուցին ծանրութիւնն է 0,8850 : Եղելութեանը անտեղեակ եղողները պիտի կարծեն անշուշտ թէ խնդիրը ջուրին այս յատկութեանը, այսինքն սառ և հեղուկ վիճակի մէջ ունեցած տեսակարար ծանրութեանը վրայ է. ուստի կարողաւ որինք եղելութեան բուն պատմութիւնը ընել համառօտի : Վարժարանիս դասարանները պարտած միջոցնիս՝ Գ. դասարանը մտանք, ուր Սիմոն աղան կրացորդէր աշակերտաց թէ « ցորտէն մարմնաց ծաւալը կը պարզուի » : Աշակերտաց առջինը զինքը պզտիկ չձգելու համար, քաղաքովարութեամբ դիտողութիւն ըրինք՝ թէ ինք դիտէ հարկաւ որ ջուրը բացառութիւն կ'իւրացի և սառելով իր ծաւալը կ'մեծցունէ : Մեր ըրած դիտողութիւնը

անհիմն ալ ըլլար՝ ինք ալ զմեզ պզտիկ չձգելու համար, քաղաքովարութեամբ մը խնդիրը դոյնելու էր : Բայց ինք սխառ այնպիսի արտառաց մէկնութիւններ տալ (իր կարծիքով ստուած ջուրին ամանը այն պատճառաւ կ'սալ թուրին երեսը սառած ըլլալով՝ անոր գոլորշիները դուրս ելնել չեն կրնար և ամանը կ'սալ եղնեն, և այլն) որ աշակերտաց առջին դասատուին պատիւը չկորսելու համար պարտաւորեցանք անուշ տեղը կապել և « դասին արգելք չըլլոր » ըսելով՝ դուրս ելնել : Եթէ Սիմոն աղան իր թուարանութեան Գ. աղիւսակը նոյն միջոցին մոռցած ըլլար, փոխանակ ծաղրելի մեկնութիւններ տալու և անկէ ետքն ալ աշակերտաց առջինը զմեզ տգէտ երեցնելու ջանքեր ընելու — կ'սորհէր թէ ստուցը որ ջուրին տարբեր մարմինն է, այլ միևնոյն մարմինն է, սառելով իր ծաւալը մեծցնելու է որ իր մէկ խորանարդ հարիւր որդամեթրը՝ ջուրին մէկ խորանարդ հարիւր որդամեթրէն պակաս կըլուէ, եթէ ոչ՝ միևնոյն ծաւալը ունեցող սառուցը ջուրէն քերն ըլլալ չըլլար : Արդ՝ կըտեսնան ընթերցողք թէ խնդիրը ցարսեկ շարին ծաւալը միևնոյն վրայ է եղիւ. սակէ « ջրին սառ և հեղուկ վիճակի մէջ ունեցած տեսակարար ծանրութիւնը » կ'հետեւի. միևնոյն Սիմոն աղան մոռցեր է Գերալդ. Ներսէս Սրբաղանին, Արժ. Տէր Զովհաննէս Հիւրքեարդէյնտեանին, Զովհաննէս Էֆէնտի Խօրասանճեանին, Նիկողոս Էֆ. Սուլուսանեանին, Յարութիւն Էֆ. Սըլաճեանին, Արրահամ Էֆ. Սմիթեանեանին, Արապեա Էֆ. Միլասեանին ներկայութեանը Առեգական խաւարմանը վրայ խօսած տեսնիս՝ խոստովանելը թէ « սառելով ջուրին ծաւալը մեծնալը » իրաւ ըլլալ տուեցեր է : Թէ որ իրաւ ըլլալը ըստուգելուն վրայ զըջացեր կամ ըստուգած ըլլալը մոռցեր է, թող Նիկորազնտի 16 թուոյն մէջ տարուած

«Զոր» վերնադրով յօդուածը կարգայ, որ Զեր ընթերցողայ ալ կրնայ օգտակար ըլլալ, Մեծ. Խմբագիր, եթէ գոյն Զեր թերթին մէջ ալ հըրատարակէք :

Անցնինք Ֆրեգական խաւարման : «Իսկ Արեգական բողոքական խաւարման համար տես Վեհա տպուած ուսումնական և բնական աշխարհագրութիւն Հ. Ս. Պաշտեան, երես 17» կըսէ Սիմոն աղան : Եւ յիշատի կրանանք նոյն էջը և կ'արդանք . « . . . ըսինք երկրի վրայ բոլորական խաւարումն արեգական չկրնար պատճառել, և այլն » : Եղեւ թեան, որպէս և արեգական խաւարմանց վրայ կատարեալ տեղեկութիւն չունեցողները իրաւունք ունին կարծելու թէ Սիմոն աղային վրայ զրպարտութիւն ըրեր ենք, ուստի դարձեալ կ'արտաբերենք եղեւ թեան պատմութիւնը ընելու : Արեգական խաւարումէն օր մ'առաջ աշակերտաց բացատրեր էինք անոր պատճառն ու ըսեր էինք թէ այս անգամ բոլորական խաւարում պիտի ըլլայ : Յաջորդ օրը խաւարումը տեսած միջոցին աշակերտները զմեզ պաշարելով՝ ըսին թէ « Սիմոն աղան բոլորական խաւարում չըլլոր կըսէ » : Պատասխանեցինք թէ իրենք սխալ հասկըցած ըլլալու են, և թէ կարելի չէ որ Սիմոն աղան առանկ բան ըսած ըլլայ : Այս խնդիրը երկար ատեն աշակերտաց հետ քննարկութեանը աւարկաց եղած էր և այս անգամ ալ Սիմոն աղան բաւական յոգներ էր մեր տգիտութիւնը աշակերտաց առջև խայտառակելու համար : Եթէ իրօք սխալմունքը մերը ըլլար, ուրիշն չէինք ձգեր, մենք մեր բերնովը կը հաստատմանէինք մեր սխալը՝ աշակերտաց անկեղծ խոնարհամտութեան դաս մը տուած ըլլալու համար : Բայց երբ տեսանք թէ Սիմոն աղան ոչ միայն իր սխալը չհաստատմանիր, այլ և վատ միջոցներու կը դիմէ, մտաբերնիս դրնք որ այս մասին օր մը ի-

րեն հետ խօսինք : Բանի մ'օր անցնելէն ետք վերայիշեալ անձինքը վարժարանն էին, նոյն միջոցին Սիմոն աղան ալ եկաւ : Գերատարտիւ Ներսէս Արքեպանին հետ դատարարակութեան վրայ խօսելով՝ կըսէինք թէ բաւարարեալ պաշտօնեայք եղած տեղ աշակերտաց միտքը չը շփոթելու և սիրտը չը սղջաւորելու համար, պէտք է որ թէ՛ բարոյական և թէ՛ մտաւորական ճշմարտութիւնները պաշտօնեայք իրարու հակառակ կերպով չբացատրեն, և այլն : Սիմոն աղան ալ բոլոր խօսակցութեան միջոցին կը լսեր և իրաւունք կուտար մեր ըսածներուն : Սիմոն աղային ընդունի և զորձիկ մը եղած հակառակութիւնը այդ միջոցին իրեն հասկցնելու համար վերը բացատրուած եղեւ թեանքը յիշեցողները իրեն : Ինչպէս որ արդէն ըսինք « Զուրը սառելով իր ծաւալը մեծցընելը » ճշմարիտ ըլլալը խոստովանեցաւ, իսկ Ֆրեգական բողոքական խաւարման մասին յամառեցաւ թէ չըլլար և փառքոտրոյցաւորեալ մը կը ճղանէր մեր ծայրացեղ տգիտութիւնը ցունեւ ներկայ եղող անձանց : Պարոն Ամիրխանեան, որ նոյն միջոցին ներկայ էր, շատ քաղաքավարութեամբ ջանաց հասկցնել իրեն թէ արեգական բողոքական խաւարում եղեր է, կըլլայ և ասիէ ետքն ալ պիտի ըլլայ, — Բայց ի զմէս : Վերջապէս Ժողովիս ցրուեցաւ, Գերայ, Ներսէս Արքեպանը տուն գնաց, Սիմոն աղան ալ դասէն ետքը հոն գնաց, ուր ներկայ էր և Արք. Տէր Յովնանէս Հիւնքերպէյ՝ յենտեան : Դառնէն ներս մտած չմտած՝ Սիմոն աղան կոկի իր օրհնեալ բերանը բռնու և ըսել թէ մենք, այսինքն ես և Պ. Ամիրխանեան, խեղճեմք չհասած բաներու վրայ կը վիճինք, և այլն : Արքեպանն ալ իր դրոսեղանին վրայ կեցած « Տիքսիսնէս — Անիքլօքիտի » ն կը բանայ և խաւարման յօդուածը կը ցուցնէ իրեն : Սիմոն աղան կը կարգայ դայն և կըլլէ : Բայց այսու ամենայնիւ անկէ ետքն ալ կը սղջ-

աշակերտաց թէ՛ թորրական խաւարում չըլլար եւայն։ Այս բոլոր եղելութիւնքը մոռացութեան տալով՝ հիմա ալ ամենայն ձերմակերեսութեամբ ելեր Հ. Աղէքսանդրի աշխարհագրութեան 17 էջը կը ցուցնէ։ Միթէ Հ. Աղէքսանդրի սխալումէն, Սիմօն աղային Հ. Աղէքսանդրի աշխարհագրութենէն զատ աշխարհագրութիւն կարգադրած չըլլալէն (սէրճէտէն պաշգապ գուշ, ղէյթէքտէն արաշգապ եօգուշ կէօրմմիշ), Սրբազանին տունը տեսած զիրքն ալ յիշելու մոռնալէն, Արեգական բոլորական խաւարում՝ չըլլար կը հետևի։ Եթէ Սըրբազանին «Անիքրօքտին» տեսնելուն զղջալեր կամ տեսածը իրօք մոռցեր է Սիմօն աղան, թող՝ Երկրագնդի 51-52 Թուոյ. մէջ տարած «Արեգական Խաւարում» յօդուածը, որ Պ. Ամիրխաննեանին է՝ կարգաւ, եթէ Դուք ալ, Մեծապ. Խմբագիր, Ձեր թերթին մէջ դնելու ըլլաք զայն՝ Ձեր ընթերցողաց ալ կրնայ օգտակար ըլլալ։ Միայն Հ. Աղէքսանդրի աշխարհագրութիւնը կարգադրած ըլլալով, աշխարհագրութիւն դրելու և հիմա ալ առանց խախտելու Ձեր այդ տգիտութիւնը իբրեւ պաշտպանողական ղէնք գործածելու է, այնպէս չէ՞, Սիմօն աղա։ Հասկցուեցա՞ւ հիմա թէ ո՞վ է Լոզեր «իր անօրէնութեան մէջ արարծնայող անօրէնը»։ Աւելի աղէկ հասկացնելու համար դնենք հօս Ալյըմէնի «Երկինք»-ին (որ Աստեղաբաշխակոն հռչակաւոր գործ մ'է) 206 էջէն քանի մի խօսք. «բոլոր աշխարհ գիտէ, կըսէ Ալյըմէն, որ արեգական խաւարումը երեք տեսակ կըլլայ, բոլորական, . . . մասնական, . . . մանեկաձև։» Բարեմիտ Ալյըմէն այդ խօսքերը գրած ատեն կըրնա՞ր մտքէն անցնել թէ Պօլոյ մէջ Թուարան Սիմօն աղա մը կայ, որ բաւցառութիւն կը կաղմէ և որ այդ թորրաշխարհի գիտցած բանը չգիտցած՝ աշխարհագրութիւն կը գրէ. ես ալ կըրնայի՞ մտքէս անցնել թէ Սիմօն աղան իր տգիտութիւնը Հ. Աղէքսանդրի քը-

ղանցըրով ծածկելու շա՛ր ծանծաղ և հետեակ վարպետորդութեան մը դիմելով՝ ինք իր ձեռքով պիտի խայտառակուի հրապարակաւ։

Անկէ ետք Սիմօն աղան իր խօշք նամակին մէջ հետեւալ (իբր թէ) հեղ. նախան հարցումը կընէ մեղ. «Պօլի Տաճկերէն վարպետները Տօրիաթի համալսարանէն վկայագիր կառնեն. այնպէս չէ՞, Պ. Խիշքճեան»։ Խեղճ մարդ, չգիտէր տակաւին թէ Համալսարանները ամէն գիտութեանց և Լեզուաց համար ալ կրնան վկայական տալ, վասն զի այդ բոլոր բաներուն համար ալ Փրօֆէսօրներ կը դառնան (թէ և անոնք իրեն պէս հիմա մարդիկ չեն ըլլար) համալսարաններու մէջ. բայց մենք Զինք ըսած թէ Պ. Ամիրխանեան Տաճկերէն դաս տալու համար ստացած է իր տիւիւումը, այլ ըսած է. ինք թէ «Մ. Ամիրխանեան, որ Զուլցերի ուսում առած է և Տօրիաթի համալսարանը ուսուցչութեան քննութիւն տուած և տիւիւմ ստացած է, բնական գիտութեանց և Տաճկերէնի դասեր կը նայի»։ Միթէ ասկէ «Տաճկերէնի վարպետները Տօրիաթի համալսարանէն վկայագիր կառնեն» կը հետևի. միթէ պարզապէս չը՞ հասկցուիր թէ Պ. Ամիրխանեան ուսուցչութեան քննութիւն տուած է և ոչ թէ Տաճկերէնի և թէ տիւիւմն ալ ուսուցչութիւն ընելու համար ստացած է։ Բայց կարելի է Տօրիաթի համալսարանը քննութիւն տալ և վկայական ստանալը Տաճկերէն գիտնալ և զայն ուսուցանելու արդեւ կըլլայ. այնպէ՞ս է։ Սիմօն աղա. Երեւի թէ Տեղեկագիրը նախկին տղանութիւն մ'ըրած է Սիմօն աղային ըրեղին վրայ, որ ոչ միայն երեկուան պատահած բռնները մոռցուցեր, այլև այսպիսի պարզ կերպով գըրուած բանը հասկնալն անգամ անկարող վիճակի մէջ դրեր է, վասն զի շատ ծանր է վերջնապէս հաւատարմութիւն Աղգ. դաստիարակ և միանգամայն Աղգ. Երեսիոթսան մը ընդունակ ը-

լայ այդպիսի աղտոտ և խարդախ միջոցներով ճշմարտութիւնը այլանդա-
կելու :

Ինչո՞ւ համար արդեօք այնչափ պաշտօնէից մէջէն միայն Մ. Ամիր-
խանեանին վրայ կյարձակի Սիմօն ա-
ղան, անոր Տօրիաթէն տիւիլ՝ օմ առած
ըլլալուն՝ թէ Արեգական քաղաքական
խառնարան վրայ վերոյիշեալ անձանց
ներկայութեանը իրեն օգտակար դասւի-
տարան համար : Ասոր պատասխանը
արդէն վերի պատմութեանը մէջ ըլ-
լալուն՝ անցնինք վերջապէս մեր ան-
ձին դէմ՝ եղած աղտոտ խօսքերուն .
« Մնացածները անձերնիդ գովարանե-
լու համար հարեալ ստուծիւններ են
անոր համար ալ թող աշակերտք և
իրենց ծնողք վկայեն » կըսէ ճշմարտա-
խօս Սիմօն աղան : Ես ստուծիւններ
կհնարեմ , Խնամակալութիւն ալ կը-
վաւերացնէ . այնպէս չէ՞ , Սիմօն ա-
ղա , թող ձեր դատակնիքն ըլլայ Տեղե-
կադրիս վերջաբանը որ կըսէ .

« Կը խնդրեմ . . . ի զգաստու-
թիւն չարախօսաց »

[Տես երես 601.]

Սիմօն աղան խրաժպեղ զարմա-
յալ մը կհարցնէ թէ « Ի՞նչու զմեզ
այդպէս կհալածեն Սամաթիայէն , Ե-
նիգափուէն և Պէշիկթաշէն » : Կըսուի
թէ թուարանութիւնը մարդուս միտքը
կըանայ , բայց այս ալ յայտնի է թէ
աւելն բանին ալ շատը վնասակար է .
արդեօք Սիմօն աղան ալ թուարանու-
թիւն շատ գիտնալուն , (թուարանու-
թիւնը շատ գիտնալու է որ « զրօն եր-
կու պաշտօն կըվարէ » կըսէ) փոխա-
նակ զարգանալու աւելի բթամտա-
ցե՞ր է , թէ ստախօսութիւնն ու խոս-
տակութիւնը իր հոգեկան բարեմա-
նութիւնքն են : Կարճեմ՝ երկուքն ալ ,
այնպէս չէ՞ Սիմօն աղա : Եթէ այդ
թաղերը իրօք զմեզ հալածած ալ ըլ-
լային , կրնա՞ր ասիկայ մեր բաղդա-
խնդարեանը և այլն ինչ տարօրոյց ըլ-
լալ . « Ի խաչ հան զդա » պօռպոյրնե-
րը միշտ իրաւունք չեն ունենար , և շատ

անգամ « Ի խաչ հան զդա » պօռպոյր-
ները ամբողջ ժողովուրդք չեն ըլլար ,
այլ ժողովրդոց սիրտն ու միտքը կըր-
ծող և ապականող փարիսեցիներն ու
մարտաւորները , որոնց համար ամէն
ճշմարտութիւն և արդարութիւն փըն-
տըռող և բարոյող՝ լազդախնդիր է ,
խաչուելու արժանի է : Բայց ե՞րբ
և ինչո՞ւ համար հալածեր են զմեզ
այդ թաղերը : Գուք լու գիտէք ,
Մեծապ . Խմուզիր , որ Սամաթիան
իս բնաւ չէ հալածեր և գէթ Ձեր թա-
ղեցիներուն վրայ եղած զրպարտու-
թիւնը ջրերու համար պէտք էր որ ծա-
նօթութեամբ մը պարզէիք նամակին
այդ կէտը , որ նամակագիրին զրպար-
տութեան պատասխանատուութիւնը
Ձեր վրայ ալ չէինար : Ենիգափուէն
հալածուած ըլլալնիս չէինք գիտեր .
երեւի թէ քուէից բացարձակ առաւե-
րութեամբ երեսփոխան ընտրելը հալա-
ծել է ըստ Սիմօն աղայի : Ասիկայ
ալ մեր անձը գովարանելու համար
հնարած ստուծիւն է թէ դուք զմեզ
հարուածելու նպատակաւ՝ թաղեցիներ-
ը կը ըստրասէք անսովորաբար :

Պէշիկթաշէն հալածուած ըլլալնիս
նոյնպէս չէինք գիտեր : Այդ տեղե-
կութիւնքը արդեօք Սիմօն աղան մեր
Տեղեկագիրը հրատարակուելէն ա-
ռա՞ջ հաւաքեր է թէ ետրը . իր բոլոր
հայհոյութիւնները կը մոռնայինք թէ որ
վերոյիշեալ թաղերուն մէջ զմեզ հա-
լածողներէն ստորագրութիւն ժողովբեր
որպէս զի տեսնէինք թէ այդ ոմանք են
այդ զմեզ հալածող ազգասէրները : Կը
յիշենք թէ Փունջին և Ձեր թերթին
միջոցաւ մէկ երկու յարձակում եղաւ
մեր վրայ , որոց պատասխանները Ձեր
196, 199 և 202 թիւերուն մէջ հրատա-
րակեցիք , Մեծապ . Խմուզիր : Արդ-
եօք այդ յարձակումները ակնարկել
կուզէ Սիմօն պատուելին : Լաւ ուրեմն,
տեսնանք : Ասոնց պատասխաններէն
մէկուն մէջ ըսած եմ թէ « խանդարելը
մեր բնաւորութեան յատկութիւնն է ,
ուր ալ երթանք տեսակ մը մարդոց

հանգստութիւնը կը խանգարենք
բայց ինչ ընենք , վարժարանները դաս-
տիարակութեան տեղի կնկատեմք և
ոչ թէ անկեղանոց կամ անխառն-
թեանց և խարդախութեանց որջ : »
Այժմ՝ ալ տեղեկագրիս մէջ կըսեմ
թէ : « Սղոյային գործերը ըստ մեծի
մասին նեխեալ աւագաններու կնիւ-
նին , զորս եթէ մարբեւու ելնես ,
սատարիկ գարշահատութիւնք կարծը-
կեն , — գարշահատութիւնք , որ իսկ
և իսկ անոնց նեխման պատճառ եղող-
ներուն կատաղութիւնը կըրգոեն քեզի
դէմ և կեանքդ կթունաւորեն իս-
պառ : »

Այս կերպով և այսպիսի (այսինքն
ձեզ պիտի) մարդոց կատաղութեանը
ենթարկուլը երեք թաղէ հալածուիլ
է , այնպէս չէ՞ , Սիմօն աղա :

Սիմօն աղան զմեզ « անձանթթ և
բաղդախողի » կըլի չէ :

Օր մը ատենաբանի մը դէմ ա-
նարգական խօսք մը կընէ իր հակա-
ռակորդներէն մէկը . « ո՞վ էր ան » կը-
հարցնէ ատենաբանը . — Ես , կը պա-
տասխանէ հակառակորդը . « հո՞գ չէ ,
ուրեմն » կըսէ ատենաբանը : Հոգ չէ
կըսենք և մենք և կը յուսանք որ ասկէ
ետքը Սիմօն Սղոյային ալ ժառօք կըլ-
լանք . իսկ բաղդախողութեան գալով՝
կիսատուրանք թէ յիշաւ բաղդախո-
ղի երբ . ինչպէս որ Ռուսիո՝ փկոն
հաղած կատունները , անպոչ աղուէս-
ները , ոչխարի մորթով ծածկուած
գայլերը , ուսումնականի փետուրնե-
րով և աղգաւորութեամբ ծպտեալ
տղէտները ու շահախողները խարո-
ղանելու մէջ կիսնառէինք մեր բաղդը ,
նայնը կընենք և հոս , և միշտ ալ պիտի
ընենք : Հասկըցա՞ք պատուելի :

Վերջապէս , Սիմօն աղա , կըսէք
թէ մեր անցեալին վրայ մարդ ծանօ-
թութիւն չունի և թէ Ռուսիոյ Դես-
պանատունը մեզ համար աղէկ չվը-
կայե՛ր եղեր : Այո՛ , ճիշդ ասանկ ըլ-
լալու է որ վարժարանիս Խնամակա-
նութիւնը ձեր պաշտօնը ձենէ սոսա-

մեղի յանձնեց . հաշուեկալութիւնն ու
տնտեսական մասն ալ , որուն շատ կը
փափաքէիր և զոր ձեռք ձգելու հա-
մար ինձ շատ մը աղուեսութիւնք ըրիք
(երեկոյ մը յատկապէս ստոր համար
խորհրդարան գալերնիդ կյիշէ՞ք —
գոյցէ անգ ալ մոռցած ըլլաք) , չուզեց
ձեզ յանձնել , հարկաւ ձեր անցեա-
լին վրայ աղէկ ծանօթութիւն ունե-
նալուն համար : Տեղեկագրին մէջ
ըսեր էինք , հոս ալ կըրկնենք թէ
« չարախօսին էն մեծ պատիժը իր յի-
շողութեան տկարութիւնն է : » Եթէ
գիտնայինք որ Տէրութիւնդ Ռուսիոյ
Դեսպանատան հետ ալ յարարեալ-
ութիւն ունի , — ձեր զայրոյթը գրգռած
չէինք ըլլար , դուք ալ հիմա ասանկ
եզիպտական պատուհասներ չէիք տե-
ղար զխառնուս յանուն Ռուսիոյ Դես-
պանատան , բայց ինչ ընենք , երբ
ծը եղած է . Աստուած վերջերին
բարին ընէ . ձեր սիրտին ալ դարձ
տայ : Ուստի ասիկա առ այժմ թեր-
հաշիւ ընդունեցէք , հաշիւնիս ետքը
կըրգոենք , և թերեւ բոլորովին ստա-
րեք կերպով . . . :

Հետեւեալ յօդուածը հրատարակե-
լով՝ ընթերցողաց խորին ուշադրու-
թիւնը կը հրաւիրենք անոր վրայ :

Կարծեւով որ Տեղլմեկեր Աստ-
ուածաբանի երեւելի գրութիւնն առ ե-
պիսկոպոսն Միւնխենի , որ նորերս
համարեա բոլոր Գերմանական լրագիր-
ներու մէջ տպուած էր , մեր հաս-
րակութեան համար ևս նշանակութիւն
կունենայ , ես բառ առ բառ թարգ-
մանեցի զայն և ձեզ ուղարկելով՝ կը
խնդրեմ որ անկիւն մը շնորհէք նորան
Երկրագունդին մէջ :

Գերմանացի Կաթողիկոսները , որք
նոր սուրբտած ահեղ պատերազմի ժա-
մանակ Հռովմական Կոնսիլի և անա-
խալականութեան հարցը մեկուսի դրած
էին , այժմ՝ աչքերն իրենց ներքին
հանգամանքներուն ուղղելով՝ ուրիշ

տեսակ պատերազմ մը սկսելու վրայ են, որ թէև տուանց ուրախութեան և արիւնցեղութեան պիտի կատարուի, սակայն և այնպէս տառջինէն նուազ սատարութիւն ունենալու չէ, եթէ ի միտ աւնունք նորա պատճառները, նորան մասնակցողներու յուզմունքն ու եռանդը և վերջապէս այն ամէն հետեանքը, որք ծաղկելու են մի կողմէն պատրի ու ճիւղութիւններու և միւս կողմէն իրենց, եկեղեցւոյ, մարդկային խղճի ու մտայ պատմութիւնն արիւնքիս պաշտպանող կաթողիկոսներու համար:

Այս նոր մարտի քաջասիրտ ախոյեանն է եօթամասուն երկու տարեկան Աստուածարանը, Միւնիսենեան համալսարանի մեծահամբաւ փրօֆեսսորը, Պաւլարիսի Թադաւարի խոստովանահայրը և իր ուսումնական գրուածքներով (1) լուսաւորեալ աշխարհի մէջ տնօրինակ պատիւ ու յարգ վայելող պատկառելի Կաթողիկոս Երեմիայի ճերմակին՝ դուռնոր Տեօփլիսկերը: Ամէն ուշիմ ընթերցող կարող է տեսնել նորա նոր գրութիւնէն, թէ ինչ հարուստ գիտութիւն, ինչ կրօնասէր սրբի և ինչ քարեղէն պնտութիւն միաւորուած են այս Պերմանուցի վարժապետի մէջ:

Ճիւղութիւնական մոլեղնութեան կատաղի ալիքներն անդոր մնացին այս ապաւաճի առջև և անխալակամ սրտով՝ նորա անդրդուելի փաստերու դէմ փաստերով պատասխանելու փոխարէն՝ աւելի դիւրին ճամբայ ընտրեց, այսինքն՝ բանադրանք ու նզովք կարգաց զլսին, այն մարդու գլխին որ ի վաղուց անտի իր ազգի և եկեղեցւոյ ամենաջերմ սանդ սպասաւորն ու պարծանքն էր և է այժմ՝ տուտեղ քան թէ տուտ: Բայց այսմանէ իր եպիսկոպոսի միջնորդութեամբ պատմ արգիլեց նորան դուս կարդալու համալսարանի մէջ:

Սակայն այս շանթերն ու արգելքներն ի չիք դարձան: Պաւլարիսի կառավարութիւնն արիւնքիս գիտնականի իրաւունքը պաշտպանելով՝ թոյլ տուաւ որ նա համարձակ շարունակէ իր վարժապետական վնաս պաշտօնը և իսկայն Պերմանիսի և Սվատրիսի գրեթէ բոլոր կաթողիկոսական քաղաքներէն, բարձրագոյն ուսումնարաններէն, ընկերութիւններէն և զանազան ժողովներէն հազարաւոր կաթողիկոսներու ձեռքով ստորագրուած անթիւ հանրագիրք ուղարկուեցան լեզովնայ մարդուն, որք ի մի բերան համակրութիւն կը յայտնեն նորան և քաջակերութիւն կուտան որ հաստատ մնայ անխալակ տնթիւն և եկեղեցական բունակալութիւն քարոյող ճիւղութիւններու դէմ: սկսած պատերազմին մէջ: Կը լուրթէ մինչև անգամ և Հոռոմի ու Նեապոլի խաղաղական փրօֆեսսորները շնորհակալութեան թուղթ գրելու են նորան: Արդեօք մեր համազգի կաթողիկոսներն ևս նոյնը կանեն: Այս քաջ գիտնականին շնորհակալութիւն կամ համակրութիւն յայտնելով՝ նորա նորէն բողոքած կը լինէին Հոռոմի դէմ: Եւ մեր օրերը, երբոր կրօնական ֆառատիկոսութիւնն իր օրդիսն կը տանէ և ազգի մ'անմեղանքներ թաքին՝ ազատութիւնն ու բարոյականութիւնը ստանալու անել կապաւնայ, երբոր ճիւղութիւնական մոլեմաներու ֆառայրիքստեղծ անտանելի լրբութեան հասնելով՝ բրիտանիական սուրբ կրօնն ի մի տեսակ կապալաչառութեան փոխարկելու կը վառթայ, ամենայն բողոք այս ժպիլիճ ձեռնարկութեան դէմ իւրաքանչիւր կաթողիկոսի համար և պարտք է և իրաւունք միանգամայն:

Տօղիկեցիի գրութիւն

առ

Եպիսկոպոս Քիւնիէնի

Տօկոտր Գովհանէն Թէն:

«Ամենապատիւ Սրբազան,

Երկու գրութեամբ դուք պահանջ

(1) Շատ երեւիլ է մանաւանդ նորա՝ «Դոնալդ և Պապ» անտանալ գիրքը, ուր հոռոմական պատկեր, ճիւղութիւններու և ժողովներու դարձեւ քարադրձութիւնքը դարձանալի դիտաւ, հանութեամբ և պատմական ստոյգ փաստերով քերական հանուած են:

Ջեյիք ինձմէն, որ ես 1870 յուլիսի 18 Հում հրատարակուած վճիռներու վերաբերմամբ բռնելու դիրքս բացատրեմ :

Ձեր առաջնորդարանէն ես լսեցի, իբր թէ մտադիր էք ստիպողական ու պատժողական միջոցներ բանեցնել իմ դէմ, որք սովորաբար միայն կոպիտ յանցանայ մէջ մեղադրեալ քահանայներու դէմ կգործածուին և այն ևս ոչ միշտ : Լսեցի թէ այգալէս պիտի վարուիք հետս, եթէ ես որոշեալ ժամու նուիրին չհնազանդիմ երկու նորայայտ կանոններուն, այսինքն՝ Պապի ամենազորութիւնն և անսխալականութիւնը չընդունիմ :

Այլ և լսեցի, թէ նորերս դարձեալ Գերմանական եպիսկոպոսներու ժողով մը գումարուելու է Ֆուլդա :

Երբոր 1848 ին. բոլոր Գերմանական եպիսկոպոսները ժողով կազմեցին Վիլհելմսթադտի քաղաքին, որ ևս պատիւ ունեցայ այն աեղ հրահրուելու և մասնակից եղայ նոյն ակմբին մէջ արուած քննութիւններուն : Արդ, Սրբադնութիւն, գուցէ բարեհաճիք միջնորդեալ, որ ևս առաջիկայ ժողովին թոյլ տրուի ինձ՝ եթէ ոչ մասնակցելու ատենին, գոնեա ունկնդրութիւն խնդրելու գէթ քանի մը ժամով :

Ես կը ցանկայի յատկապէս բարձր ակմբին առջև ապացուցանել հետագայ դրութիւնքս, որք մեծ նշանակութիւն կարող էին ունենալ Գերմանական Եկեղեցւոյ ներկայ վիճակի և իմ սեփական անձիս վերաբերմամբ :

Առաջին. նորայայտ կրօնական հրովարտականքը ի հաստատութիւն իւրեանց կղիւնն Ս. Գրքին, մանաւանդ Մատթէոսի 16, 8, Յովհաննու 21, 17. տուններուն, և անսխալականութեանը դարով՝ Ղուկասու 22, 32. տունին, ընդ որս նաեւ, եթէ Կաթակարանին համաձայն քննուելու լինին՝ համ պիտի մերժուին և կամ հաստատուին : Արդ հանդիսաւոր երդմամբ մը, զոր ես արդէն երկու անգամ սուսմ եմ, մեր

պարտաւոր ենք՝ « Սուրբ գիրքն ո՛չ ոյլ լապիս ընդունել ու մեկնել, եթէ ոչ ըստ միաձայն վկայութեան հարց » : Իսկ եկեղեցական հայրերն ամենեքեան առանց բացառութեան՝ նոր հրովարտականքն մտքեն խալաւ ստորեր եղանակով մեկնած են վերայիշեալ տունները, և գալով Ղուկասու 22, 32. տուններուն՝ բնաւ բան մը գտած չեմ նոցա մէջ, որ կարողանար անսխալութիւն պարգեւել պապերուն : Ուրեմն եթէ ես այն տունները նոր հրովարտականքէ միաւորել ուզեմ, առանց որոյ վերջինքս Կաթակարանի հիմքէն թափուր մնալու են, երդմնադանցութեան մեղք արած պիտի լինիմ : Ես պատուաստ եմ ապացուցանել այս եպիսկոպոսներուն :

Երկրորդ՝ Եպիսկոպոսաց վերջին ժամանակի հրովարտականքն ու յոյստարարութիւնները կուզեն և կամ կը փորձեն պատմական կերպիւ ապացուցանել, թէ Հում նոր քարոզուած ուսմունքը յաղագս ամենախորութեան պատի ի վերայ իւրաքանչիւր Քրիստոնէի և յաղագս անսխալականութեան նորա մասին կրօնական որոշմանց իրրեւ դարերէ ի վեր և ի սկզբանէն անտի միշտ կար և ընդհանուր եղանակով դաւանելի եղած էր եկեղեցւոյ մէջ : Այս պնդումը, ինչպէս որ ապացուցանել պատրաստ եմ, եկեղեցւոյ առաջին դարերու աւանդութիւնքը լիովին ուրանալէն և նոցա պատմութիւնը լսանգարելէն յառաջ կուգայ. վասն զի ամենապարզ իրողութիւններուն և վկայութիւններուն խալաւ հակառակ է :

Երրորդ՝ Թոյլուութիւն կը խնդրեմ նաեւ ապացուցանելու, որ Ռոմանական երկիրներու՝ Սլաւոնիաի, Իտալիոյ, Հարաւային Սլաւոնիաի, Ֆրանսիոյ եպիսկոպոսները, որք Հում մէջ անբաւ բազմութիւն կազմողք էին հանդերձ կղերականօք՝ զեռ սեմինարական կրթութիւն ստանալու ժամանակ ի մուրթութիւն վարուած են պատի իշխանութեան նիւթոյն նկատմամբ. որով

հետև նոցա դասադրերու մէջ յիշուած վկայութեանց մեծ մասը հնարուած, ուստի ու միշտ բաներ են: Ես մտադիր եմ ասացուցանել այս նախարարի հոգեւոր դարձումներու և սեմինարներու մէջ շատ ընդունուած երկու գլխաւոր գրքերու վրայ, որք են՝ Անֆոնզ շիգուորիի «Բարոյական Աստուածաբանութիւնը» (մանաւանդ մէջը սրբունակեալ ճառը յողապստի), և ճիզուիթ Պերոնէի «Աստուածաբանութիւնը», և ապա Հոմիկական Կոնսիլի ժամանակ բաժնուած՝ Կոյսոնի արքեպիսկոպոսի, Քիլադի եպիսկոպոսի և վերջապէս Յիւլիոս Աստուածաբանի գրքերու վրայ:

Չորրորդ ես կոստալինիմ հետագայ իրողութեանը, և թոյլութիւն կը խնդրեմ՝ ասացուցանելու, թէ երկու ընդհանրական փողովները և բազում պապեր արդէն Ժ.Ե. դարու մէջ փողովներու կողմէն հանդիսիւ հրատարակուած և պապերու ձեռքով ստորագրուած տեղեկութներով (հրովարտակ) պատական իշխանութեան հարցը վրձնելին և թէ 1870 թուականին Յուլիոս 18 ին հրատարակուածներն առաջիններուն որոշմանց լիակատար հերքումն են և ուրեմն միանգամայն զուրկ ի կապիչ զօրութենէ:

Հինգերորդ՝ Կը յուսամ՝ նաև ասացուցանել, թէ նոր հրովարտակները բաց ի բաց անմիաբանելի են արդի Եւրոպական տէրութիւններու սահմանադրութեանց և մանաւանդ Պապարիի սահմանադրութեան հետ, և թէ արքունի խորհրդարանի մէջ մտնելու ժամանակիս նորեքս այն սահմանադրութեանը մտած երգմանս զօրութեամբ՝ ինձ բոլորովն անկարելի է ընդունել նոր հրովարտակներն և իբրև նոցա հետևանք՝ «սկսեալ ասել տամ» և «Կում էքս ապոստոլատուս օֆ ֆիցցիո» կոչուած պաշտները և Պիուս Թ.ի Սիլվալուսը, որք այս օրէն սկսեալ անուստ վճիռներ համարուելու են և որք անհաշտելի հակասութեան մէջ

կը գտնուին տէրութեան օրէնքներուն հետ: Այս խնդրոյ մէջ ես վկայ կը կոչեմ՝ Միւնխենեան համալսարանի իրաւաբանական բաժնի դատողութիւնը և ընդ նմին կը խնդրեմ, որ յիշեալ խնդիրը միւս իրաւաբանական Ֆակուլտետներու քննութեանն ևս ենթարկուի, որոց ընտրութիւնը Ձեր սրբազանութեան աղատ կամքին կը թողում:

Առաջարկած և կամ աւելի լաւ առել՝ խնդրած ատենիս երկու պայման միայն կը ցանկայի յառաջ դնել, նախ՝ որ իմ առեկիւրս հանդերձ սոցա դէմ դարձուելիք ընդդիմարանութիւններով բառ առ բառ զրուէին և աղատ հրատարակուէին. երկրորդ՝ որ ինձ թոյլ տրուէր՝ ըստ իմ ընտրութեան դիմանական անձ մը ներկայ հրատարակել ատենին:

Եթէ այս ամէնն անկարելի լինի կատարել Յուլիոս և Գերմանական եպիսկոպոսներու առջև, հապա համարձակութիւն կրողում ուրիշ խնդիր մը Ձեզ մատուցանելու: Թո՛ղ սրբապետութիւնդ բարեհաճի առաջնորդարանիդ անդամներէն մասնաժողով մը կազմելու, ուր որ ես գործս վերցնելու կարգով յառաջ բերել կարողանայի: Այս Գերազդոյ Պարոններէն շատերը Տոկտորներ են, որք Երմ' Աստուածաբանութեան սրբաբնոր և ընդ նմին իմ վաղեմի աշակերտքս եղած են: Ես կը ցանկամ յուսալ, թէ նոցա համար միշտ աւելի քաջցը կը լինի՝ ողորբ անիւք, հանդարտ սրտիւ հետս խորհրդակցելու և եթէ կարելի է հիմքերով ու փաստերով դիմ ամրեելու, քան թէ դատաստանական աթոռէն ի վայր պատահասիչ վճիռներ շանթելու իմ դէմ և այս վճիռները, ինչպէս կը լսեմ, առ սոս Զեր արկանելու ի վրդովումն Սրբազնութեանդ: Եթէ Սրբազնութիւնդ յօժարէիք անձամբ նախագահել փողովին և յոյց տալ սխալմունքս վերակայութիւններու և փաստերու մեկնութեանս նկատմամբ, մեծ պատիւ կը լինէր այդ ինձ համար և ճամարտու:

Թեան գործը միայն կը շահուէր այդպէսով: Եւ եթէ Գուք Ձեր հովապետական իշխանութեան գործադրութիւնն ի նկատի կառնէք վերաբերմամբ դէպ ի ինձ, գէթ Թող ներուի ինձ յուսալու, թէ այս այն գեղեցիկ, վըսեմ, իրկուէտ և Քրիստոսին նախքան զամենայն յատուկ իշխանութեան ստորագելիքը, կուղեմ ասել՝ վերծապետական պաշտօնը պիտի լինի, զոր Գուք նախ և առաջ բանեցնելու էք իմ դէմ: Յարդո՞ւմ ևս վկայութիւններով ու փաստերով, ապա պարտ անձին կը համարեմ հրապարակաւ յիտս կոչել այն անհր, ինչ որ երբ և իցէ գրած իմ խորհրդոյս վրայ և ինքզինքս ձերքն: Եւ ի՞նչ կը լինի սորա հետեւանքը եկեղեցւոյ և ժողովրդի համար — միայն օգուտ: Հազարաւոր անձինք նկրդեցականներէն, բխրք բխրոց աշխարհականներէն ինձ նման կը խորհին և նորաձևար կանոններ անդրդունելի կը համարեն: Նոյն խոսքն այն մարդիկներէն անգամ, որք արդէն կանոններուն հնազանդելու կամք յայտնում են, մինչև այս օրս դեռ ոչ մին չատաց ինձ, թէ իրաւ նոյա ճշմարտութեան վրայ համոզուած էր: Բոլոր բարեկամներս և ծանօթներս միաբերան կը վկայեն, թէ նորա ևս այս փորձը կանեն միշտ: «Ոչ մէկ մարդ չի հաւատու այս բանիս», կը լսեմ ևս իւրաքանչիւր օր ամէն շրթունքներէ: Վասն որոյ ինձ կը թուի, թէ առաջարկած իմ նման մասնաժողով մը և ատենադատութեանց սղատ հրատարակուի՞ր կարող կը լինէր համապատասխանել անթիւ բազմութեան ջերմ փափաղին և պարզութիւն տալ գործին:

Գուցէ, Սրբազնութիւն, Ձեր անուամբ նորերս հրատարակած հովուազրբիտ վրայ՝ իրրեւ աղբււրի մը վրայ մատնացոյց անէք, յորմէ ևս գոհարար խրատ քաղել և ըստ այնմ կարծիքս ուղղել կարող էի: Բայց տարտ կը համարեմ ասել, որ նա խաբար հակառակ ներդրութիւն ունեցաւ վրաս, և

յանձն կատարեմ սարսույցանել, թէ այն թուղթը սխալ ըմբռնուած, խանգարուած, սառնիս ու չինձու վկայութիւններով լինէ և սկիզբէն մինչև վերջը, որք բանի մը յոյժ կարեւոր իրողութեանց և հակադիր վկայութեանց լսելի զանցառութեան հետ միանալով՝ ճշմարիտ աւանդութեանը բոլորովին հակառակ պատկեր կը ներկայացնէ: Տարակոյս չունիմ, որ այս թուղթը Ձեր հրամանով դրող մարդը յիշեալ ստուծիւններն ինքը յօրինած չէ և գիտեմ, որ միամիտ հաւատով զանոնք օրինէրէն (օրինակի համար՝ Արդարեւ էն և այլն) ընդունած է. սակայն և այնպէս եթէ նա հակամարտ իր գործը ապագայ ժողովին առջև պաշտպանելու, ևս պատրաստ կը լինեմ առաւել ևս սատուիացնել հիմքերս և կամ եթէ այս ինձ չյաջողի, հրապարակաւ լսատուանիլ նոյա արդարութիւնը, և այս ամէնը մէկ ժամու մէջ: Պարծի կանորութեանը նայելով՝ ես կը ցանկույնի գէթ մէկ սլայման առաջարկել, այն է՝ խնդրամատոց լինել թաղաւորական կառավարութեանը, որպէս զի պատմական և եկեղեցական օրէնքներուն լիովին հմուտ պաշտօնաւոր անձի մը իրրեւ վկայ թոյլ տրուի ներկայ հանդիտանալու մասնաժողովին: Եւ որովհետեւ դործը միւս ամէն անթութեանց համար ևս շատ նշանաւոր է, կարելի է յուսալ, թէ յայտնած պայմանս չի մերժուիլ տէրութեան կողմէն:

Եկեղեցւոյ անցեալ ժամանակի պատմութիւնը պարզ յերևան կը հանէ, թէ իմ առաջարկութիւնս համապատասխան է թէ եկեղեցւոյ սկզբունքին և թէ նորա սովորութեան: Այսպէս կը տեսնենք, որ 411 թուականին 286 կաթողիկ և 279 դժնաթիկ եպիսկոպոսներ միապին գումարուելով՝ Մարցիկիոս անուն կայսերական սղատաճնէի նախագահութեամբ երեք յիտու կազմեցին, Վիճիլի խնդիրը ըստ արժանոյն բնեցին և նախագահը յօգուտ կաթողիքական եկեղեցւոյ վճիւ

կարգաց : 1433 թ. Բոհեմիայի Կադի-
քոտինեանք Բաղելի Ժողովն եկան և
18 տարի տառջ Կոնստանդեան սինո-
դի հրատարակած հրովարտակը՝ յողա-
ղքս Հաղորդութեան ընդ մի կերպա-
րանաւ նոր քննութեան ենթարկեցին ,
և այս բանիս հետևեալն էր պապա-
կան արժողէն ևս ընդունուած Կոմ-
իտիքաթմը , որ Բոհեմացիներու հա-
մար շատ կարեւոր , խորն ազդող և
հին վիճիւները ջնջող զիջմունքներ ա-
րաւ : Առաջարկած ատենիս աւելի նը-
մանութիւն ունի Ֆրանսիական պատ-
մութեան մէջ անուանի բանակ-
ցութիւնը եպիսկոպոսին Խլոսիս՝ յը-
փոսե՛ ֆրանսից մտնէ անուն բողոքա-
կան պաշտօնէի ու գիտնականի հետ ,
որ 1600 թ. Հենրիկոս Դ. թագաւո-
րի հաճութեամբ տեղի ունեցաւ ի Ֆոն-
թընքերս : Հարկ էր տալայուցանել , թէ
Մոռնէ սուրբ հաղորդութեան վրայ
յորինա՞ծ գրքին մէջ բաղմաթիւ տեղեր
այլայլած ու սխալ յառաջ բերած էր :
Հենրիկոս ինքը նախապահեց ժողովին ,
ուր որ երկու եկեղեցական դասերէն
ևս ամենակորովի անձինք ներկայ էին
որպէս վկայք : Թէև քանի մ'օրէն յե-
տոյ , երբոր Մոռնէի յիշատակած տե-
ղերն արդէն մնաամբ քննուած էին ,
վերջնոյս հիւանդութեան պատճառով
ժողովն անաւարտ մնաց , սակայն և
այնպէս այն ժամանակի յուզեալ սըր-
տերու և կոթ ոլիքական գործի համար
բանակցութիւնը շատ օգտաւէտ ար-
գիւնք ունեցաւ :

Սրբազնազոյն Սրբեպիսկոպոս :
Բոլորովին Ձեր կամքին կը թողում
իմ խնդրած և հաւատարի եմ՝ Գերմա-
նիայի անհամար կաթողիկոսներէն ևս իա-
վազուած ժողովի ձեռքն օրոշումը , ի
ժողով հրաւիրելի և իմ դէմ կոչելի
անձանց ընտրութիւնը . բանիրան
աստուածաբաններու պակասութիւն չը
կայ ի հարկէ Ձեր թէմի մէջ , որք սըր-
տի մոտք պատրաստ լինէին հետևելու
Ձեր հրաւերին : Եկեղեցւոյ գարեւոր
սովորութիւնը , որ նոյն իսկ պապերէն

և աստուածաբաններէն ընդունուած
է , ակնյայտնի ցոյց կուտայ , թէ հա-
ւատոյ վերաբերեալ խնդրի մը որչափ
հոգեւորականաց , նոյնչափ աշխարհա-
կանաց զիսող գործ է և թէ վերջին-
քըն ևս իրաւունք ունին միջամտելու
աւանդութեանց ուսումնական զննու-
թեան և ճշգրտութեան մէջ : Այս
տեղ , ուր որ գործը պատմական վա-
տարանութեան վրայ է , ես յօժար
եմ՝ ի բոլոր սրտէ ստորագրել իմ կար-
ծիրս նաև Գերմանական ազգի կաթո-
լիքաթման մեծանուն պատմաբաննե-
րու վճռին : Ֆրիկերի , Ռայսնի , Հէօֆ-
լերի , Սոնէթի , Կամերլուքէի , Լո-
րենցի , Վէզլի , Ալբրախի նման ան-
ձինք թո՛ղ կըշտեն և ասեն , թէ ար-
դեօք պատմութեան և կրթիկացի նը-
կատմամբ իրաստարանութիւնքս ուղի՞ղ
են , թէ ոչ :

Սրբազնութիւնդ օր մ'անձամբ գո-
վասանք կարդոյցիր իմ գրելա՝ « վասն
տառջին , այն է՝ առաքելական աւուրց
Եկեղեցւոյ » , և այս գիրքս կաթողիկ-
ներու կողմէն ևս ընդունելութիւն գը-
տաւ Գերմանիայի մէջ իբրև հաւատա-
տարիմ նկարագրի ժամանակի հիմնադ-
րութեան եկեղեցւոյ , և անդրաշու-
կան ճիշտութիւններէն անգամ՝ տուանձին
տրտունջ մը չը լսուեցաւ նորա դէմ :
Արդ եթէ նոր հրովարտակները իրօք
ճշմարտութիւն կամիրովեն իրենց մէջ ,
ուրեմն այժաբ է դիս յանդիմանել , որ
Առաքելոց պատմութիւնը սխալ ու
թիւր նկարագրած եմ , ուրեմն այժաբ
է ասեմ , թէ գրքի այն ամբողջ մասը ,
որ նախկին եկեղեցւոյ կազմութեան ,
Պետրոսի և միւս առաքելոց ժողա-
դարձ տարբերութեան վրայ կը ճառէ ,
հիմնովին վրիպական է . հետևաբար ու-
րեմն այժաբ է որ ես իմ սեփական
գիրքս նդովեմ և խոստովանիմ , թէ
ո՛չ Ղուկասու առաքելական պատմու-
թիւնը և ոչ առաքելոց թղթերը հա-
կացած եմ :

Վատիկանի նոր վարդապետութիւնը
բովանդակ ու յիւշի իշխանութիւն (Թո-

Թամ փլեյնթոնինեմ փոթեթիս) կուտայ պապին որպէս ամբողջ եկեղեցւոյ, նոյնպէս և մասնաւոր աշխարհականի, քահանայի, եպիսկոպոսի վերայ, — իշխանութիւն մը, որ ի մի նուազ և բուն եպիսկոպոսական է և յատկապէս պատրական. իշխանութիւն մը, որ միանգամայն հաւատոյ, բարոյ, կենսական պարտոյ և կարգի վերաբերեալ ամենայն բան իր մէջ կը պարունակէ, զամենայն մարդ անմիջապէս կը բռնէ, կը պատժէ, կը նշույժէ ո՛վ և լինէր՝ թագաւոր և թէ մըշակ վարձաւոր: Հրովարտակի խօսքերը դիտութեամբ այնպէս շարունած են, որ եպիսկոպոսներու համար այսուհետեւ ուրիշ գրութիւն և հեղինակութիւն չի մնայ, բայց ի այն որ ունին պապի գործակալներն ու նուիրակներ: Այսպէսով սերեմն, ինչպէս որ պատմութեան և սուրբ հարց վիպութեանը տեղեակ իւրաքանչիւր մարդ վկայել կարող է, նախկին եկեղեցական եպիսկոպոսութիւնը իր բուն էութեան մէջ կը քայքայուի և առաքելական հաստատութիւն մը, որ ըստ լիաբերան խոստովանութեան հարց եկեղեցւոյ մէջ ամենամեծ նշանակութիւն ունէր, դատարկութիւն ստուերի նման յօդ կը ցնդի: Որովհետեւ միւսնոյն թէմի մէջ անկարելի է երեակայել երկու եպիսկոպոս, յարոյժէ մին նաեւ պապ, իսկ միւսը միայն լիկ եպիսկոպոս է. և պապական նուիրակ մը և կամ նորա թէմական գործակալ մը չէ՝ և չէ եպիսկոպոս և յաջորդ առաքելոյ: Նա կարող է այսօր շատ ահեղ զօրութիւն ունենալ Հռոմէն իրեն հաջորդեալ իշխանութեան շնորհիւ՝ քանի որ պատգամ՝ առնողը նորա բան մը կ'ապսպրէ. շատ զօրեղ է նոյնպէս և պապի արտօնութիւններով սպառազինեալ ճիգութիւնը կամ աղքատ արեղան, և ես լա՛ւ գիտեմ որ սոցա իշխանութեան այս տեսակ ընդարձակումն թէ Հռոմ՝ այսպէս կը մեկնէ Եպիսկոպոսներուն Որբան որ անպարտելի դառնայ պապը, այնքան և Դուք

զօրանալու էք, քանզի նորա իշխանութեան լիութենէն Ձե՛ր վրայ ևս Հորդահոս ճառագայթներ շողալու են: Բայց նուազ կողմի (մի. նօրիթէ) եպիսկոպոսները այսպիսի սնտրական խոստմունքներու նանքութեանը քաջ վերահասու եղան Աստիլի մէջ և իսկոյն իմացան⁽¹⁾, որ պապի անկերական քահանայապետութեանն յետոյ նորա թեւ դեռ եկեղեցական պատրիարք կարող կը լինին կրել, բայց կը դադարին այսուհետեւ ճշմարիտ եպիսկոպոս լինելէ: Եւ միթէ Դուք ինքներդ չէ՞ք, Սրբազան հայր, որ Յուլիսի 2/15 պապին զգուշարար թախանձադիր մատուցանող պատգամաւորներուն յարեցաք, թախանձադիր մը, որին Սրբազան Կեթթիւքը⁽²⁾ առանձին ծնրադրութեամբ պապի առջին աւելի զօրութիւն տալու յոյս ունէր:

Ամենքս գիտենք, որ այս զգուշարար դիմադրութիւնքն տալարէլն մընային: Իրենց հին եկեղեցական ակնածելի պատին ափսոսող առաջնորդներուն այս սիրտանքը միայն շնորհուեցաւ, որ Հրովարտակի մէջ ասուած էր, թէ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը «օրինական» է (փոթեթիսա օտի. նարիա սուրբեթիս) ինչպէս որ սփորին ասեւ Հռոմի կանոնականները, և թէ պապը իր պարտաւորութիւնը համարելու է՝ միշտ պաշտպան լինել նոցա, յարելով առ այս մեծին Գրիգորի գըղզղած բառերը, որք եթէ նորա միւս խօսքերուն հետ ամբողջապէս յառաքելութեան լինէին, աշխարհիս անշուշտ ցոյց տալու էին, թէ նորեքս հրատարակեալ տրեղերական եպիսկոպոսութիւնը՝ իրբեւ հայհոյական կողորոտութիւն՝ խորին զղուանք ի բայ մեթուելու էր այն եթներորդ դարու պապէն:

Առ հասարակ որպէս ժողովն ա.

(1) Այս բանի վկայ՝ «Սնալիթիքական Սի. Եփեսոս» — համառօտ բովանդակութիւնը:

(2) Աթաղաք Սրբեպիսկոպոս Կեթիւք: Փ. Վ.

ստջ, նոյնպէս և ժողովի մէջ իսկ գիւմարտութեանց և յաշարար ազդարարութեանց պոխտութիւն չկար, և ինքներդ, Սրբազան հայր, յատուկ ստորագրութեամբ մասնակից եղաք նոյս: Նուազ կողմի եպիսկոպոսները՝ Յունուարի 11 ին պապին աղղած և Ձեր աջով իսկ ստորագրուած ճառի մէջ յայտնեցին, թէ «Եկեղեցական հարց խօսքերն և արարողութիւնքը, պատմութեան ըստոյդ վկայութիւնքն և նոյն իսկ կաթողիքական բուն վարդապետութիւնը ծանր և անարտելի արգելք կը յարուցանեն անսխալականութեան տօգմանի գէմ»: Սյս անարտելի արգելքներու հետազոտութեան, ինչպէս որ նոյնս կ'ստեն, զարհուրելով՝ խնդրեցին պապին որ այս տեսակ հետազոտութեան տաժանելի լուծը չը դնէ նոյս վրայ, այսինքն՝ հրաժարուի անսխալականութեան տօգմանէն: Բայց երբոր պապը անդրդուելի մնաց և կոտեցաւ որ Կոնստիլլ տօգմանին դատել, Գերմանացի եպիսկոպոսները մանրակրկիտ քննարանութիւն պահանջեցին անսխալականութեան խնդրոյն վերադրեմամբ: Սյս պահանջմունքն ևս մերժուեցաւ, և եպիսկոպոսներուն ուրիշ բան չը մընաց, եթէ ոչ լոկ խօսիլ՝ ատենաբանութեան վիճակը իրօք անհնարին առող որահի մէջ (առւա): Բազմաթիւ Խառաղի եպիսկոպոսներ տալով խնդրադրով մ'ուղեցին որ պապի անսխալականութիւնը ի կրօնական դաւանութիւն վերածուի, վասն զի երկու անձինք, երկուքն ևս Խառաղիք ու պարծանք ազգին, այսինքն՝ Թովմաս Ա. և Եղեղեցի այս երկու լուսախոյլ ջահերը, նոյնը քարոզած կ'են: Արդ վաղուց յայտնի էր և իմ ու Գրաթիբի կողմէն ևս արդէն յոյս տրուած էր, թէ Թովմաս անթիւ ստացօտ վկայութիւններով խարուած է և թէ իրօք իր ուսմունքը հաստատելու համար բոցէ ի բաց միայն ստոյգութիւններ և ոչ մի անգամ հարց և կամ ժողովներու բուն խօսքեր

ը վկայ կը բերէ: Իսկ Լիգուորի ին գաղով՝ հմուտ աստուածաբան մը միայն մէկ հայեացք ձգելով նորա շարադրութեանց վրայ կարող է տեսնել, թէ նա Թովմասէն ևս վստօ օյին կը խաղար վկայութիւններու հետ: Իմ նկատողութիւնքս այս խորթութիւններու վրայ, որոց զոհ եղած էր Թովմաս, մեծ յուզմունք յարուցին Հռոմի մէջ և այն Ժամանակ Հռոմ յայտնուած և իմ դէմ ուղղուած աեւորակի մը հեղինակը կըսէ, թէ «ամենայն կողմէն փոթորիկ րարձրացաւ այն արտօժառով»: Ուրեմն անշուշտ պէտք էր որ գործը գլխաւորէր: Սյս քննութիւնը՝ ընդարձակ ու հիմնովին կատարուելով՝ ի հարկէ շատ հեռու կը տանէր և անտարակոյս յերեւան կը հանէր, որ պապական անսխալականութեան ուսմունքը գլխաւորութեամբ հնարուած, անհամար պատրանքներով ու խանդարմունքներով միայն մուծուած է եկեղեցւոյ մէջ և ապա բռնութեամբ, կ'են և անարատ ուսմունքներու ճնշողութեամբ և հոգեւոր տիրապետներու ձեռքի տակ զրոնուող միջոցներով ու որդոյթներով տարածուած ու հաստատուած է: Սյս պէս ուրեմն ամենայն ջանք, հակադրութիւնը և խնդիրներ ի չիք դարձան, ոչինչ թոյլ տրուեցաւ, և այնու ամենայն իւրաքանչիւր որ ի նկատի ունէր այնքան յիշուած Ֆլորենտինեան ժողովի օրինակը, որ որ Յոյներու դանդաղը, թէ եղծեալ պատճէններ ու դրքեր կը դնեն ստջները, ամիսներ շարունակուող շատ զղուշաւոր ու փութաջան խաղարկութիւններու և վերադրեմութիւններու ստիժ տուած էր: Սրբազանութեանդ քաջ յայտնի է, որ ի սկզբանէ անախ ճշմարտիւ ընդհանրական ժողով մը միշտ կը պահանջուէր, որ կրօնական վճիռներ սահմանելու ժամանակ մեծադոյն փութով ճիշտ ու հասուն քննութիւն անէ աւանդութիւններու վրայ: Եւ ինչպէս կը տարբերի այս կէտին մէջ Տրիգենթեան ժողովի ընթացքը այն բանէն, զոր աշխարհ

տեսնելու էր Հոռոմի մէջ 1870 թուա-
կանին :

Ընդհանրական կոչեցեալ ժողովներէն ամբողջ եկեղեցւան պատմութեան մէջ ինձ միայն մին յայտնի է , որ այժմ ի ձեռին բռնող հզօրները , ինչպէս նոր ժողովին մէջ , աւանդութիւններու որ և իցէ բաւարար մեկնաբանութիւնն արգիւցին , և այն է՝ Եդեսիայի երկրորդ ժողովը 449 ին : Այն յերեզակային ամառանեալ սինոդի մէջ արգելքը ըստ պատմալից ստատմամբ և խռովայոյզ բռնութեամբ յերեւան երաւ . իսկ վատիկանեան Անտիքի մէջ անդամներու վրայ դրուած գործատեսութեան թիւր եղանակը , պապի յանձնարարական մասնաժողովն և թաղմութեան կայր կամին էին , անդատին խափանիչ հանդիսացան խնդիրներու օրինաւոր ու մանրակրկիտ քննութեանը : Այս քննութիւնն անշուշտ շատ խիթայի , անախորժ ու դժկամակ բաներ արտաբանեցան , բայց ընդ նմին և կրիկեր եկեղեցին այն մտայոյզ վարանքներէն , որք և Ձեզ այժմ՝ սղբալի կը թուին : Սակայն եթէ այսու ամենայնիւ զուր պոտչած կը համարէք « լիովին ազատ » անուանել վատիկանի ժողովը . ուրեմն ազատ բառին երեւի թէ իսպառ ուրիշ լիմաստ կուտայ , քան թէ սովոր էին տալ նորան ստատած արանական շրջաններու մէջ : Աստուածարանական մտօք ժողով մը միայն այն ժամանակ ազատ կը կոչուի , երբոր ամէն տարակոյրնեւրն ու դժուարութիւններն ազատ , ստոյգ քննութեան և կշռութեան ենթարկուած են , երբոր ամէն մի հակադիր նկատուութիւն թոյլ արուած է և այն կանոններով՝ հետադրուած , որոնք աւանդութեանց ճշգրիտ մեկնաբանութիւնը կը սրահանջէ : Թէ ամենա համեստ սկիզբ մ'անգամ դրուած չէր առ այս , թէ ուսմանական երկիրներու անթիւ եպիսկոպոսաց բազմութիւնը կամ կա՞ք չունէր և կամ ճշմարիտն ու խաբէականը , արդարն ու սուտը ըստ արժանեան իրարմէ զատելու հնարքներէն

խազառ քափոռ էր՝ կապացուցանին ի տալիս լոյս տեսած և Հոռոմ բաժնուած գիրքերը , ինչպէս են՝ օրինակի համար՝ Պիլարդի անուն Մանդովիի Գովինիկեան եպիսկոպոսի մատեանը և այլն . ապա յոյց թմոզ լինի և այս սխառը , որ հարկաւոր անձինք վերոյիշեալ Խառաւ կան եպիսկոպոսներէն Սիբօնդ Լիգուս , իր իբր թէ անհալի հեղինակութեանը կարողացան ապաւինիլ՝ առանց բնաւ ամաշելու :

Ամենքիս յայտնի է , որ երբոր ճիշդ վիժները վճիռ սահմանեցին՝ պապի տաւրապման միապետութիւնն եկեղեցւոյ ու տէրութեան , ուսման ու վարչութեան մէջ ի կրօնական օրէնք վերածեալու , սակրիֆիցիո տէչ ինքիլէթօ՝ ինքնազօհութիւն մտաց՝ անուանեալ բանը հրնարեցին և կրցան շատ մարդիկ , որոց մէջ և եպիսկոպոսներ կային , իրօք համոզել , թէ առ Աստուած ուղղեալ օրհնաբանութիւններէն ամենազեղեցիկն և Քրիստոնէական նահատակութեան ամենալիւսմ օրինակն այն է , որ մարդը իր հոգւոյ լոյսը , սեփական ճանաչողութիւնը և իր բուն համոզմունքը ուրանայ և կոյր հաւատով պապի տաւրապմանութեան դոգմ ընկնի , որ է միակ պարզ սղբիւր կրօնական ճանաչողութեան : Ճիշդութեան միտքն , ներն իրաւ յաջողեցան հաւատացնել անթիւ մարդոց , որ մտքի յուշութիւնը ճշմարտիւ Աստուածահաճոյ կրօնական դոգմներութեան յարգ ունի և մինչև անգամ այնպիսի մարդիկ զրդեցին յետըս կալու՝ արամական կրիտիկէ , որք իրենց սովորական կրթութեամբ քաջ ընդունակ էին այդ բանին : Սակայն Գերմանացի եպիսկոպոսները , որքան որ նոցա հովուականներուն նախելով ասել կարելի է՝ կուրացութեան մինչև այս ստորին աստիճանը չընկան : Նոքա դեռ չուրացան մարդկային գիտութեան , մարդկային մտաց և դատողութեան իրաւունքն ու սահմանը : Եւ ապացոյց՝ Ձեր իսկ նոր հովուականը , ուր որ ինքներդ պատմու-

քիւնը վկայ կը բերէր :

Լօմար Յօն Կիւրէլ եպիսկոպոսը այն լուսէին ինձ գրած թղթին մէջ բառ առ բառ (երես 9.) կըսէ. « Միթէ՞ սրտալը նոր յայտնութիւններ կուտայ. միթէ՞ նա կրօնական նոր օրէնքներ կուրօ՞ղ է շինել : Քառ լիցի. նա կարող է միայն աւել, թէ՛ սյաւ և այն ինչ ուսմունք տարր դրոյց և կամ աւանդութեանց մէջ կը սրբաբանակի, արեւմտին յԱստուծոյ յայտնութեամբ է, ուստի և արժանի՝ ընդունելութեան և հաւատոյ » : Չեմ՝ տարակուսիր, որ Սրբազնութիւնդ և միւս Գերմանացի եպիսկոպոսներն անշուշտ այս խօսքերուն կը համաձայնիր. հետեւապէս եկեղեցւոյ արդի շէրթեալ գրութեան մէջ խնդիրը միայն լրիկ պատմական հարցի կը վերաբերի, զոր և պէ՛տք է քննել ու լուծել այն եղանակով ու կանոններով, որք անցեալ դարերու, այսինքն՝ պատմութեանը պատկանեալ ամենայն տեսակ փաստերու քննութեան համար ի կիր կառնուին : Այս տեղ թառուն աղբիւրներ չկան, յորոց մէջ միայն սրտալը արածութիւն և իրաւունք ունենար քաղելու : Այսպէս սրտալերն ու եպիսկոպոսները կեանք տալ իրենց վճիռներուն, հապա թժող հնազանդին ընդհանուր օրինաց, այսինքն՝ թող նոյն փայծին ի գործ դնեն, վկայութիւնը նոյն իսկ զգուշութեամբ և բանաւոր քննութեամբ կը ընեն, որն որ միայն և եթէ կարող է ճշմարտութիւն ու վստահութիւն ծնանել — այս է ընդհանուր համոզմունքը ամենայն ազգաց և դարուց, ամենայն բանադէտ անձանց, որք քաջ տեղեակ են սրտալութեան :

Այսպէս ուրեմն երկու խնդիր կայ, որոց վրայ պէտք էր և դեռ պէտք է պատասխան աւել :

Առաջին. արդեօք իրա՞ւ է, որ Քրիստոսի երեք խօսքերը Պետրոսի վրայ ի սկզբանէն անտի բովանդակ եւ կեղեցւոյ և բոլոր դարերու մէջ այն մտքով հասկացուած են, զոր այժմ

կուգեն յատկացնել նոյա, այսինքն՝ իբր թէ Քրիստոս այն խօսքերով անշուշտ արտաբերութիւն և աստուարայման տեւերական իշխանութիւն շնորհած է ամէն սրտալերուն :

Երկրորդ, արդեօք ճշմարտ է, որ բոլոր դարուց եկեղեցական աւանդութիւնը, հորց գրուածներն և սրտական իրողութիւնները պատկերաւ այս կրկին իրաւունքը ընդհանրապէս կըստուգեն :

Եթէ այս հարցերու արտասխանը Ո՛ր է, հապա պէտք չկայ՝ Կիւրէլի և այլոց նման՝ Սուրբ հոգւոյ օգնութեան վրայ խօսելու, որ իբր թէ աւետեալ է սրտալին. և այս տոթիւ պապին անկ ու վայել կրօնական հնազանդութիւնը մէջ բերելու, քանզի բուն խնդիրն է, որ դեռ պատմական ապացոյցի կարօտ է՝ իսկ այս է, թէ արդեօք յիշեալ օգնութիւնը նա իրօք կը վայելո՞ւ : Ո՞ր տեղ տեսնք մինչև այժմ այդ օգնութիւնը : Ո՛ր Առնանի մէջ. վասն զի այն տեղ, ինչպէս Կարգօնի գրքին պարզ կերևի, անկերև աստուարութիւններէ անգամ յետ չբաշխեցան, աւանդութիւնները բնի վեր ի վայր խանդարեցին և զօրեղագոյն վաստերն ու հակադիր վկայութիւնները լուծեալն՝ մեկուսի դրին և կամ խալատ թաքուցին : Եւ աւտակ այս է, զոր ես ապացուցանել կը ցանկամ և առ այս թոյլտուութիւն կը խնդրեմ Ձեզմէն :

Եւ արդ, Սրբազան Տէր, խնդրեմ իմիտ առէք որ վատկանի նորուամենքն, որոց հաւոր մեղքն այժմ հաւատ կը պահանջէք, ըստ բնութեան իրին, լսի վկայութեան պապի, ըստ խոստովանութեան բոլոր անախարականաց՝ հաւատոյ առաջին հիմնական օրէնքը կազմելու է, որ խնդիրն այս տեղ յատկապէս ուղարա Ֆիլիէի, այսինքն՝ ինչ հաւատալն և ինչ ճշմարտութիւն սահմանող կանոնի վրայ է : Ապագային խրատանչիւր կաթոլիկ Քրիստոնեայ, եթէ հարցուի թէ ինչու կը հաւտայ այս կամ այն բանին, ստիպուած տխրի լինի ասելու — « Ես

կը հաւատամ և կամ կը մերժեմ այս ինչքանը, քանզի անխաղճիկան որսողը անոր հաւատալու և կամ մերժելու պատուիրած է» : Եթէ հաւատոյ այս նորա հընար գերադայն սկզբունքը արեգական լուսոյ նման պարզ կը շողայ սուրբ զբոյս մէջ, (ըստ տեղեւ ճիշդութեայ)՝ հապա անխաղճի է, որ եկեղեկին ուրանոր զայն մինչև այժմ, հապա պէտք էր, որ նա իբրև հրախոյլ լուստու մը բոլոր ժամանակներու և բոլոր ազգերու եկեղեցւոյն մէջ տիրապետէր, ամենայն կրօնական կըրթութեան թաղը կազմէր . և մեր ամենեկինքս դեռ ակն ունիմք պատուական լեւելու այս հարցին, թէ ինչպէ՞ս մեկնել, որ եկեղեցւոյն այն ուսմունքը, զոր պատը Հոկտեմբերի 6/18 ին առ Սրբադնութիւնդ ուղղեալ հրովարտուին մէջ «կոթողբական հաւատոյ հիմնադիր սկզբունք և վարդապետութիւն» կանոնանէ . նախ 1830 տարիներէն վերջը ի կանոն հաւատոյ վերածելու մօտին եկած է : Ինչպէ՞ս կարելի եղաւ և ինչպէ՞ս պէտք է բացատրել, որ պապերն ամբողջ երկիրներու և անթիւ Աստուածարանական դպրոցներու դարերէ ի վեր և մինչև այժմ թոյլ տուին ուրանալու հաւատոյ այս զլխաւոր սկզբունքը : Եւ միթէ կարելի էր եկեղեցւոյ միութիւնը այն տեղ, ուր որ մարդիկ հաւատոյ հիման վրայ իսկ բաժան էին իրարմէ : Թոյլ տուէք աւելցնելու ինչպէս պատահեցաւ, որ Սրբադնութիւնդ ինքնին այնպէս երկար և այնպէս ուժգին սնդութեամբ նոր տօգմաի դէմ ըմբոստացաւ : — Որովհետեւ նա պատեհ չէր, կըսէք Ղոբ : Բայց հաւատոյ բովանդակ չի նութեան քանալը հաւատացեալներու ձեռին յանձնելը, հիմնական օրէնքի հըրատարակումը, յորմէ բոլոր միւսները կախուած են, միթէ կարո՞ղ է երբէք «անպատահ» գործ համարուիլ... : Եւ այսպէս մեր ամենքս խուճապեալ կանգնած ենք անդունդի մը հանդէպ, որն որ Յուլիի 6/18 ին բացուեցաւ

մեր առջև :

Նոր վճիռներու արտասիրելի հետեւանքը չափել ուղղութեան յորդորանօք կառաջարկենք, որ Կոնստանտնուպոլսի երրորդ կանոնը չորրորդի հետ ուշի ուշով ի նկատի առնեն, թէ ինչ համաշխարհական տիեզերապետութեան և հոգեւորական ինքնիշխանութեան սխառմ կեղծման մեր առջև, անասման գերիշխանութիւն մ'ամբողջ եկեղեցւոյ և իւրաքանչիւր անհատի վրայ, զոր պապերը Պրիզմէ . կն սկսեալ իրենց յատկացուցին և անթիւ բուլլաներով ունամ սանկրալէն սկսեալ քարոզեցին և զոր այսուհետեւ ամէն մի կաթողիկ հաւատալու և դաւանելու ստիպուած է : Այս անքաւ իշխանութիւնը սահման ու չափ չունի և Իննոկենթ Պ, ի տալով՝ ամէն բանին միջամախ կը լինի, ուր որ մեղք մը կը տեսնուի, դամենայն մարդ կը պատուհատէ, բողոք մը չընդունիր և վեհապետական անաստ կամակարութիւն մ'է, քանզի ըստ վկայութեան Բոնիֆացիոս Թ . ի ամենայն իրաւունք և օրէնք «պապի կուրծքին մէջ կամրիւրուին» : Եւ որովհետեւ նա այժմ անխաղճիկ է, ուստի մի հատիկ բառով օտրի (այսինքն թէ համօրէն եկեղեցւոյն կղիմէ) կարող է ի բթթել ական ամենայն ինչ գրութիւն, ամենայն ինչ ուսմունք, ամենայն ինչ պահանջմունք յանաւտ և յանժխտելի օրէնք հաւատոյ փոխարկել : Նորահանդէպ չկայ իրաւունք, չկայ անձնական և կամ հաւարական ազատութիւն, և ինչպէս կանոնիկոսները կըսեն՝ Պատուոյ և պապի դատաւարներ մի և երկու են :

Այս սխառման իր ճակատին վրայ ոտմանական ծագման դրօշմ ունենալով՝ բնաւ չիկրնար թափանցել գերմանական երկիրներու մէջ : Իրրեւ Քրիստոնեայ, իրրեւ Պատուաւարան, իրրեւ պատանդէտ, իրրեւ քաղաքացի եւ ինչ կրնար չեղունի այս վարդապետութիւնը : Զեմ կրնար իբրեւ Բրիտոնեայ,

քանցի նա անմիաբանելի է Աւետա-
րանի հոգւոյն և Քրիստոսի և առաքե-
լոց արարչ խօսքերուն հետ . նա կըցան-
կայ այս աշխարհիս տիրապետութիւնը
հաստատել , զոր Քրոստոս կը մեր-
ժեր , կը ցանկայ գերիշխանութիւն
գրուել հաւատացեալ ժողովոյդոց վը-
րայ , զոր Պետրոս կարգիլէր չամկերին
և ինք իրեն : Զեմ կրնար իբրև Աստ-
ուածաբան , քանզի եկեղեցւոյ բոլոր
ճշմարիտ աւանդութիւնքն անհաշուելի
կերպով հակառակ են նոցա : Զեմ
կրնար իբրև պատմագէտ ընդունիլ
զայն , քանզի քով զիտեմ , թէ մի-
քան արեան հեղեղներ նստան Եւրո-
պայն այս տիեզերապետական Թեօրիի
իրադրածութեան վորձերը , որքան եր-
կիրներ քար ու քանդ արին , թէ ինչ-
պէս հին եկեղեցւոյ վարչութեան սի-
րուն շէնքը քայքայեցին և թէ Քնչ
չարածարժութիւնք յորուցին , մեռ-
ցին և արմատով հաստատեցին եկե-
ղեցւոյ մէջ : Այլ երջապէս և իբրև քա-
ղաքացի պարտ կը համարիմ ի իմաց
մերժել զայն ինձմէն , քանզի նա տէ-
րութիւններն ու Թագաւորները և տա-
րով քաղաքական կարգերը պատի
գերիշխանութեան առջև ի հընադմե-
ղութիւն ստիպելով և կղերի համար
բացառիկ զիրք մը պահանջելով՝ ան-
վերջ ու կորստաբեր գծաւթեանց վիհ
կը բանայ տէրութեան ու եկեղեցւոյ ,
աշխարհականաց ու հոգևորականաց
մէջ : Զկամիմ նաև թարգմանել , որ
եթէ այս հին գերմանական տէրու-
թիւնը կործանելու պտածառ եզրոյ
աստուներ տիրապետ հանդիսանայ
գերմանական ազգի կամովիք բաժնին
վրայ , խիստն և եթէ չարապտչակ խո-
թութեան սերմեր ցանկը և է նորա-
ծին տէրութեան մէջ :

Մ. Գ. Ս. Երսկայի կընթեռ-
նում հոռմէական կղերի և ճիշութե-
բու պաշտօնական լրագրի , այն է
« Յիվիթան » մէջ (618 մարտի ,
1871 , էջ 664) հետեւեալը . « Պապը

զօրութեամբ ամենաբարձր պատուոյն
որ ունի , երկու իշխանութեանց կա-
տարին վրայ կը բազմի , » և ապա՝
« Պապը քաղաքական օրինաց գերա-
զոյն դաստաօրն է . նորա մէջ իբրև
իրենց վտխմանակէտի մէջ կը միանան
և հոգևորական և աշխարհական իշխա-
նութիւնը , քանզի նա տեղապահ է
Քրիստոսի , որն որ չէ թէ միայն յա-
ւիտենական քահանայ է , այլ և Թա-
գաւոր Թագաւորաց և Տէր տէրանց » :

Ս. Երսկայի գրութեան համար
հեղինակին ուղարկուած անթիւ հան-
րագիրներէն , որք գրեթէ ամէն օր լը-
րագիրներու մէջ կը հրատարակուին ,
հետեւեալը միայն յառաջ կը բերեմ ,
որ ստորագրուած է Միւնիխեան հա-
մալարանի 44 կամովիկ պրոֆեսորնե-
րու ձեռքով : Յառաջաբանէն յետոյ
թուղթը այսպէս կը շարունակի .

« Գերմանական եպիսկոպոսաց մե-
ծազայն մասը անքրիստոնէաց բռնակա-
լութեան ձեռքի տակ նուաաստ պաշտօն
մը յանձն տունելով՝ կամեցաւ մեր խիղ-
ճը վրդովել , անթիւ բարեպաշտ ու
ազնիւ սրտեր շիթման ու տաղնապի
մէջ արկանել , մեր հին հաւատի հաս-
տատուն գաւանդները հալածել և ըզ-
մեղ ամէնքս , ինչքան որ ձեռնհաս են՝
կաշկանդել Հռոմէական բռնակալի կա-
պանքով , մարդկային բանականութեան
իրաւանց որ աւանդութեան և Աւե-
տարանի տեղը բռնելու կերպով : Ուր
պիտի տանէ այս յանդուգն ձեռնար-
կութիւնը . ինչ կղառնայ կամովիկա-
կան աշխարհի և մեր հայրենեաց վի-
ճակը , եթէ կամովիքական եկեղեցւոյ
զոգին մէջ այսուհետեւ թոյլ չըտրուի
գիտութիւնն ու կրթութիւնը , սրտի
արդարութիւնն ու մտքի ազատութիւ-
նը կրօնական բարեպաշտութեան հետ
միաւորելու : Ս. Երսկայի ժամա-
նակիս , երբոր արտօքին նեցուկները
կը վիկն , բարձր ուսումնարաններու
սրբարարութիւնն է՝ հանդէս ելանել

իրրև վերջին և Ստուծով՝ իրրև ան-
խորտակելի ապաւնն ոտնաՀար եղած
ճշմարտութեան : Եւ նախ քան զամե-
նայն, Մեծապատիւ Տէր, Ձեր վրայ
ուղղուած էր ազգի աշքը . ազգի ակըն-
կալութիւնը Դուք կատարեցիք և Ձեր
Մարտի 16/28 հրատարակած յայտա-
րարութեամբ փրկուէտ յառաջադիմու-
թեան գրաւական մատուցիք քաթ ոլի-
քական աշխարհին, ուսումնական ա-
ղաւ հետադադարութեան իրաւունքը
սրաշտպանեցիք և Միւնխինեան հա-
մախարանի յիշատակարանաց մէջ ան-
մոռանալի պատմական թերթ մը ա-
ւելցուցիք : Մէկ կողմէն՝ իրաւունց և
արդարութեան հակառակ Ձեզմէ պա-
հանջուած խոնարհական կոչեցեալ հը-
նադանդութիւնն և միւս կողմէն դըժ-
ուար, բայց սրբազան պարտականու-
թիւնն ի միտ առնելով՝ Դուք անվեհեր
կերպով ուղիղ ճամբան ընտրեցիք :
Ամուր կեցէք պատերազմի մէջ, Մե-
ծարգոյ Տէր, պատապարեալ զիտու-
թեան պնդակազմ ու լուսախոյլ վա-
հանով և թո՛ղ դա Մեղուգեան վա-
հան դառնայ Քրիստոնէական կրօնի
ապականիչներու դէմ : Եկեղեցական
պատմութեան այս դարձակէտի վրայ
անվեհեր Պաթրիկ հարցը յիշելով,
թէ «Արդեօք Աստուած ձեր խարէու-
թեանց կարօ՞տ է» . մեք և մեզ հետ
հաղարաւոր ուղիղ սրտեր, Մեծարգոյ
Տէր, Ձեզ նման կը պատասխանենք

հատու ու սարդ բառովս — Ո՛չ» :

Այս օրերս Միւնխինեան համալ-
սարանի ստուռենթներն ևս փառաւոր
հանդիսիւ շնորհակալութիւն յայ անեցին
Տեղյինդերին և ընդ նմին խնդրութիւն,
որ նա սլոօֆեստոր կը ընայ համալսա-
րանի մէջ :

Լայպցիք. Փ. Վարդանեան

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Երկրագունտը որ տարւոյս սկիզբէն
դադարած էր, Մայիսին դարձեալ կը
սկսի հրաւարակուիլ նոյն մեծութեամբ
բայց տասն օրը անգամ մը, այսինքն
ամսոյն 10 ին, 20 ին, և վերջին : Փրօկ-
րամը նոյնն է : Տարեկան գինն է երեք
տրծաթ մէճիտ, վեցամսեայն՝ երկու,
եռամսեայն՝ մէկ : Բաժանորդ կարելի է
գրուիլ Վարժարանս և Պօլիս Քա-
մանթօ Խան Թիւ 58 :

ՏՆՕՐԵՆ Հ. ԻՓԷՔՃԵԱՆ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՌԱՔԵԼ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ
ԵՒ ԹԱՆՍԱԶԱՐԵԱՆ

Ի ԽՍՍԳԻՒՂ Կ. ՊՈԼՍՈՑ